

3and

Ar

ÚJ FOLYAM X. 1-2. SZÁM BUDAPEST, 2001. FEBRUÁR ÁRA: 288 FT

MAGYAR SZEMLE

SÜTŐ ANDRÁS TAMÁSI ÁRON HAZAHÍVÁSÁRÓL – SOMODY IMRE:
A MI KIHÍVÁSUNK – KULIN FERENC: TUDÁS ÉS SZEMÉLYESSÉG –
VÖRÖSMARTY MIHÁLY BICENTENÁRIUMÁN: SZEGEDY-MASZÁK
MIHÁLY ÉS TAXNER-TÓTH ERNŐ – CZAKÓ GÁBOR-BANGA FERENC:
ÚJABB MAGYAR RÉMMESE – SZÍNKÉP: BENEDIKTY-HORVÁTH
TAMÁS, GYARMATHY LÍVIA ÉS MÓSER ZOLTÁN BESZÉL – VÁRNAGY
ILDIKÓ: NŐ MŰVÉSZEK, MŰVÉSZNŐK, NÓNEMŰ EMBEREK

HÍREK. A januári szünetben ismétlésekkel jelentkezett, februárban friss tudósításokkal kezdi a szezont a Színkép, a Magyar Szemle művészeti magazinja a TV2-n. A hétfő késő esti adást következő péntek délelőtt megismétlik. Főszerkesztő: Szabados György, művészeti vezető: Kodolányi Gyula, rendező: Jeli Ferenc, felelős szerkesztők: Baráth Edina (műsorvezető), Hornyik Miklós, Kecskeméti Kálmán.

Minden számunkban közlünk a Színképben sugárzott beszélgetésekből. Ezúttal Benedikty-Horváth Tamás regényíró, Gyarmathy Livia filmrendező és Móser Zoltán fotóművész szerepel a Magyar Szemlében.

Értesítjük olvasóinkat, hogy Kubinszky Mihály *Visszatekintés a huszadik század magyar építészetére* című írásának második része technikai okok miatt nem a mostani, hanem a következő, 2001. áprilisi számunkban jelenik meg.

HIBAIGAZÍTÁS. Ezúton is elnézést kérünk szerzőnktől, Szabados Józseftől, hogy előző számunkban élettrajza tévesen jelent meg. A helyes élettrajzot ebben a számban közöljük. Ugyancsak megemlítjük, hogy a cikkében szereplő Weil Emília természetesen Weil Emil volt.

LAPUNKRA ELŐFIZETHET banki átutalással vagy drótpostán, vagy személyesen a szerkesztőségben. Ha postai utalványt kér, töltsse ki és küldje be a lapunkban található előfizetési szelvényt.

A MAGYAR SZEMLE VÁLOGATOTT KIADÁSA A VILÁGHÁLÓN:

<http://www.hungary.com/magyarszemle>;

<http://www.net.hu/magyarszemle>

DRÓTPOSTACÍMÜNK: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden és pénteken 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

Köszönetet mondunk azoknak, akik személyi adójuk 1%-át 2000-ben a Magyar Szemle Alapítványnak adományozták. Kérjük, hogy támogassanak bennünket a jövőben is. Adószámunk: 18055067-2-42.

A **FOLYÓIRATOT** kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A megjelenést a Batthyány Lajos Alapítvány támogatja. É számunk további támogatói: Nemzeti Kulturális Alapprogram, Westel Mobil Távközlési Rt.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY igazgatósága: Antall György András, dr. Balogh János, Bod Péter Akos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László,
Mellár Tamás, Molnár Gusztáv,
Szabados György, Szócs Géza, dr. Varga Csaba*

Szerkesztőség: *Bácsi István, Csejdy Virág,
Cselényi Béláné, Gróh Gáspár, Izinger Anna,
Kiss István, Mátis Livia, Tóth Klára*

Szerkesztőségi titkár: *Blahó Erika*

ÚJ FOLYAM X.	1–2. SZÁM	2001. FEBRUÁR
KODOLÁNYI GYULA	<i>Nyelvünk az ezredfordulón</i>	3
SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY	<i>Vörösmarty Mihály</i>	7
TAXNER-TÓTH ERNŐ	<i>A nyelvteremtő emlékezete és reményei</i>	15
SÜTŐ ANDRÁS	<i>Tamási Áron esete Groza Péterrel</i>	35
SOMODY IMRE	<i>A mi kihívásunk</i>	51
KULIN FERENC	<i>Tudás és személyesség</i>	59
VERESS LÁSZLÓ	<i>Az utolsó pillanat</i>	86
VASAS GÉZA	<i>Magyar nemzetfelfogások a dualizmus korában</i>	99
BEKE GYÖRGY	<i>A párbeszéd papja</i>	129
Színkép	<i>Gyarmathy Livia</i>	147
	<i>Benedikty-Horváth Tamás</i>	149
	<i>Móser Zoltán</i>	152
CZAKÓ GÁBOR– BANGA FERENC	<i>Magyar rémmesék</i>	159
1% metafizika	<i>Kodolányi János levele Várkonyi Nándorhoz</i>	161

KÖRKÉP

ERDÉSZ ÁDÁM	<i>Túl a szövegen</i>	164
G. KOVÁCS LÁSZLÓ	<i>Hitler Bécsben</i>	169
TÖRÖK BÁLINT	<i>A hűség könyve</i>	178
METZ KATALIN	<i>Színházak – európai mércével</i>	183
METZ KATALIN	<i>Főszerepben a díszlet</i>	188
VÁRNAGY ILDIKÓ	<i>Nő művészek, művésznők, nőnemű emberek</i>	192
TÓTH KLÁRA	<i>Emberi arcunk</i>	198
KUBINSZKY MIHÁLY	<i>A modernizálódó soproni Lőver</i>	200
GÁSPÁR G. JÁNOS	<i>Történelem, politika, ezredvég, idő</i>	207
Granasztói György	<i>Györffy György (1917–2000)</i>	215
	<i>Summaries</i>	217
	<i>E számunk szerzői</i>	220

A fedélen Mersits Piroska Hinta című festményének részlete.

E számunk illusztrációi Metz Katalin *Főszerepben a díszlet* és Várnagy Ildikó *Nő művészek, művésznők, nőnemű emberek* című írásához kapcsolódnak.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

K: Kodolányi Gyula

X4

elit hoz nyelvünkben a jövő,
válaszát előtt állunk.

ah

NYELVÜNK AZ EZREDFORDULÓN

Az évezred végén, decemberben ültük Vörösmarty ünne-
pét. Kétszáz éve született az az ember, akitől ez a mon-
dat származik: „Az ember fáj a földnek”. Ha nem tudnánk
pontosan, hogy ezt a mondatot százötven éve írták le elő-
ször, mainak hinnénk. Az is, mai. Mert él, mert félelmetesen,
sallangtalanul pontos. Mert meghaladhatatlanul érzékletes
és ökonomikus. Így mondom én is néha, nehéz pillanatban,
az ő mondatával. S ha Vörösmarty nem mondta volna ki el-
sőként, talán én is így próbálnám elsőnek megfogalmazni,
ha van elég tehetségem, s adatik a pillanatban sugallatom.
Ha kipattan a szikra. A nyelvi tehetségé.

Lehet, hogy sokunknak a bőrére sem karcolja meg ma
mindaz, amit Vörösmarty egy olyan versben írt, mint az
Előszó. Lehet, hogy elfelejtettük már diákkorunk *Csongor
és Tünde*-élményét, elfejtettük e tündérajáték – talán a legna-
gyobb magyar dráma – varázsát, érzékletes, monumentá-
lis gondolati mélységeit, remek pajzánságát.

Lehet, hogy elfelejtettük, vagy sose hallottuk ezt a Jó-
zsef Attiláig mutató képet: „S alszik a gond, mint a gyer-
mek, / Mely sírásban fáradott meg.” Vagy ahogy Csongor
jellemzi az életutat egy csüggeteg pillanatban: „Vagy tán
vége sincs az útnak, / Végtelenbe téved el, / S rajta az élet
úgy vesz el, / Mint mi képet jégre írnak.” Vagy ezt a jelleg-
zetesen józan és csattanós jellemzést Balga szájából: „Tel-
hetetlen, és mivel?) A Temérdek semmivel.” Vagy a nőiség-
nek ezt a metaforáját, szintén Balgától: „két leány jó, / két
parányi mézedény.”

Mindezt gondolhatjuk „merő költészetnek” – de azon
nem léphetünk túl, mi mindenre adott nekünk Vörösmarty
nyelvet e drámában és másutt. Nem szavakat pusztán – azt

is –, hanem mondatokat. Mert mondataiban él a nyelv, a mondatokban szólal meg a világ.

Legyinthes erre is korunk pragmatikus hőse – legyintése üres marad. Mert Vörösmartynak úgy tartozik, öntudatlanul, hogy tartozását nem nyilváníthatja semmisnek akkor sem, ha akarná. Ahogy önkéntelen gesztusaimmal, arcjátékkal tartozom egyik-másik elfeledett vagy ismeretlen felmenőmnek, úgy tartozom – úgy tartozik ő is, és mindnyájan mi magyarul beszélők, akik a kín vagy az öröm pillanatában Vörösmarty-mondatot lökünk ki magunkból. Petőfi-mondatot, Arany-mondatot. Még az is, akinek mindennapi beszéde formátlan zagyvalék, zörgő sóder, henye rebegés, riadt makogás, mord vakkantás. Vannak pillanatok, amikor valaki más szólal meg bennünk, nálunk nagyobb erő, s a miénkénél nagyobb nyelvtelenséggel. Amikor elhagynak bennünket, amikor lebegünk, amikor szeretünk. Amikor valami hirtelen megvilágosodik, amikor önfeledten nevetünk.

A reformkor, az 1830-40-es évek, hatalmas fordulat volt nyelvünk és gondolkodásunk, érzelmeink életében. Amit nyelvújításnak nevezünk, azon sokkal több dőlt el, mint ahogy tankönyveinkből megértettük. Az, hogy lesz-e nyelvünk erre a modern világra, lesz-e korszerű magyar gondolkodás százötven-kétszáz évvel később, hogy lehetünk-e modern emberek ma magyarul. A nyelvújításon többnyire a szavak megújítását, a szókincs gazdagítását értjük. De legalább ekkora megújulás történt a mondatfűzésben. Mondataik teszik maivá ezt a három óriást és sok kiváló kortársukat, utódjukat. A mondat az ember legszemélyesebb alkotása, abban lélegzik, ritmusaiban, hajlításában szelleme.

Mi már persze mindezt innen nézzük, a meglevőből. Mennyire mai Petőfi nyelve, szoktuk mondani – és elfelejtjük, hogy a dolog fordítva áll. Azért érzünk így, mert mai nyelvünket, szerkezetében és sok részletében is, ő alkotta, meg a többiek, neves és névtelen tehetségek, a magyar

nyelv szunnyadó lehetőségeiből. Az ő tehetségükön, az ő személyes elhivatottságukon múltott, hogy merre fordult sok évezredes útjának egy sorsdöntő pillanatában a nyelvünk.

Hogy lássuk, mekkora volt ez a fordulat, érdemes felidéznünk egy jobb mondatot egy híres 19. század eleji magyar regényírótól: „Ezt a helyet a gyakorlott szertartásoknak összesszödésökre alkalmasnak lenni állíták: rajta az egész sereggel harmincegy napokat töltött.” Így írt Dugonics András 1806-ban, akinek Etelka nevű hősnőjéről magyar lányok nemzedékeit neveztek el, így anyai nagymamát, Veress Etelkát is. De az ő apja – vagyis Veress Sándor dédapám –, aki mérnök volt s nem hivatásos tollforgató, alig több mint fél évszázaddal később már így ír emlékiratában a törökországi Kossuth-emigrációról, melyhez fiatal huszárhadnagyként tartozott: „Soha nem láttam együtt annyi feketevérű, türelmetlen, életúnt embert, és nem tudom, nem lett volna-e tán fele öngyilkossá, ha az 1854-ben kitört keleti háború föl nem ráz és új munkásságra nem hí”. Micsoda szakadék választja el ezt a prózát a Dugonicsétól – a nyelvét, nem az időt!

Nem vitás, a nagy versek tovább maradnak fenn, mint a próza. Balassi hajlékony és tömör, s legfeljebb a hiányaiból érezzük, hogy 16. századi. A Károli-féle Biblia, de még az archaikus moldvai csángó balladák is eleven élményt adnak. De a régi prózában – még a legjobbakéban is – meg-megfeneklünk azokon az ormótlan zátonyokon, amik miatt a lelassult folyású magyar nyelv megújítása elkerülhetetlen lett a 18–19. század fordulóján. S ennek a változásnak, tudjuk, volt egy nagy európai hajtóereje is: a felvilágosodásé.

A megújulás tehát fényesen sikerült. Azért, mert a kor legérzékenyebb, legtehetségesebb emberei voltak a megújítók, s az újításban nyelvünk s a kor szellemére, a beszélt nyelv ritmusára és az utca jó megoldásaira hallgattak. Aki

magyarrá vagy magyarról fordít, aki beszélget nyelvünk külföldi jó ismerőivel, az pontosan tudja, milyen hajlékony, ötletes és gazdaságos eszközt örököltünk e nyelvvel. Irigyelt eszközt? Világot.

Ez hát a jelen és a múlt – mit hoz nyelvünknek, nyelvünkben a jövő? Milyen moccanásokban keressük, kinek a mondataiban és szóújításaiban, azokat a kezdeményeket, találmányokat, amikre százötven-százhetven év múlva majd úgy tekintenek vissza utódaink, mint mi most Vörösmarty mondataira? Hol készül nyelvünk jövője? A kérdés nem szónoki – de nem próbálok ezúttal választ adni rá.

Csak annyi bizonyos, hogy megint válaszúthoz értünk. Másfél évszázad óta legnagyobb változását éli át a nyugati világ. A divatos ítéletek ma ismét fenyegetik nyelvünket – mint Herder jóslata idején. Íme néhány: – Az informatika nyelve az angol lett – ami ma érdekes, az új világ gondolatai mind angolul szólalnak meg. Vagy: – Nyelvünket ellepi az idegen szavak. Vagy: – A kép kiszorítja a szót. Vagy: – A matematika nyelve kiszorítja a szavak nyelvét, a kozmikus kor nyelve a matematika lesz.

Így szólnak a fenyegető mai jóslatok. A jövő ma is azon fog eldőlni, amin 1820 után. Azon, hogy van-e elegendő tehetség, érzékenység és felelősségérzet a nyelv használatában. Hogy látják-e oly világosan a kor tétjeit, mint Gyulai Pál vagy Eötvös József, és hisznek-e magukban.

És azon is, hogy ha világosan látnak és hisznek is, jutnak-e térhez. Azon, hogy mekkora ma a hatóköre, mondjuk ki ósdiasan, a szellem életének?

Ha az ember cserbenhagyja a nyelvet, a nyelv cserbenhagyja az embert. Akkor az ember elárvul, s valaminek vége lesz.

KODOLÁNYI GYULA

K: Szegedy-Masák Miklós

Vörösmarty Miklós költeményeinek
elemzése

Am

VÖRÖSMARTY MIHÁLY

Ünnepi megemlékezéskor általában nem szokás gondokat szóba hozni. Ezúttal mégis kivételt tennék.

1989-ben Kemény Zsigmondról megjelent könyvem előszavában azt írtam, félek attól, hogy a nemzeti örökség egy része eltávolodik a mai magyarságtól. Úgy gondolom, e sejtésemet nem cáfolta meg a legutóbbi évtized. A közelmúltban Pécsen vettem részt egy Vörösmarty életművének szentelt tudományos ülészen. A közönség jórészt az előadók közül tevődött össze, egyetemi hallgatónak vagy érdeklődőnek híre-hamva sem volt.

Kit szólít meg Vörösmarty költészete a huszonegyedik század küszöbén? Sajnos, e kérdést föl lehet tenni, legalábbis a következő formában: Vörösmartynak mely költeményei s kinek számára lehetnek fontosak a jelenkorban? A *Zalán futása* egészében már több nemzedék óta jobbra csak irodalomtörténészek tudatában él, a *Szózat* „Itt élned, haldod kell” szavait egy-két évtizede érvénytelennek nyilvánította a nyugati magyarság, némely szószólója vagy legalábbis képviselője. A művészi értékek történeti változékonyosságára a romantika irányította rá a figyelmet, vagyis éppen az az irányzat, amelynek Vörösmarty volt a legnagyobb magyar lírikusa. Ez annyit is jelent, hogy olykor azt becsüljük a múlt emlékeiben, amit korábban fogyatékoságnak vélték.

1845-ben Erdélyi János, a kiváló tudós, azt vetette Vörösmarty szemére, hogy hőseinek cselekedetei megindokolatlanok, véletlenszerűek, költeményei „szépségek ren-

detlen halmaza”-i; „chaoszt teremteni” tud, de „szép formájú világot alkotni” nem.

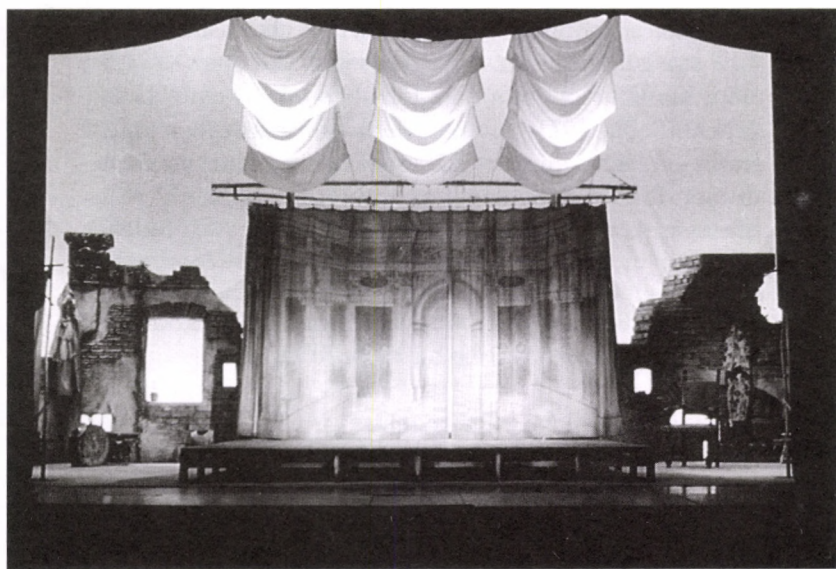
A kultúra s a művészet történeti lényegéből következik, hogy a mai olvasó másként lát, mint tizenkilencedik századi elődje. Az európai romantikának két vitathatatlanul nagy kezdeményezője volt a magyar irodalomban: Széchenyi István gróf és Vörösmarty. Sajnálatos, hogy mindkettőt gyakrabban emlegetjük, mint forgatjuk.

„Ha Vörösmartyt olvassuk – írta Babits –, mindig közel vannak a csillagok, a halál és végtelenségek.” Való igaz, hogy e költő világa egyfelől a képzelet határtalanul tágas, másrészt a tudat mélységekben gazdag világa. Az 1826-ban keletkezett *Tündérvölgy* például így kezdődik:

Mit tudtok ti hamar halandó emberek,
Ha lángképzeldés nem játszik veletek?
Az nyit mennyországot, poklot előttetek:
Belenéztek, s elámúl lelketek.

Én is oly dalt mondok világ hallatára,
Melynek égen, földön ne légyen határa,
Amit fül nem hallott, a szem meg nem jára,
Azt én írva levém lelkem asztalára.

A *Csongor és Tünde* – ezt még a magyar kultúrát nem elég alaposan ismerő Lukács György is észrevette – rendkívül előremutató alkotás. Olyan színházat képzelt el Vörösmarty, amely az ő korában nemcsak Magyarországon, de talán sehol sem létezett. Nem véletlen, hogy bemutatójára csak a költő halála után kerülhetett sor, mint ahogy az sem, hogy az első teljes előadáson két olyan nagyszerű vetélytársnő szerepelt együtt, mint Márkus Emília és Jászai Mari. Az *Éj magánbeszéde*, *Az emberek* és az *Előszó* című kozmikus látomás bárkit visszariaszthat a haladás fölszínes értelmezésétől. A Kalmár, a Fejedelem és a Tudós három olyan értékrendet

GOLDONI: KÉT ÚR SZOLGÁJA

Milánó, Piccolo Teatro, 1963. Rendező: G. Strehler

képvisel, mely egyaránt fogyatékosnak minősül. Az üzleti haszon, a politikai hatalom s az értelem kizárólagos tisztelete egyforma mértékben bizonyul elégtelennek. A példázatszerűség azonban nem vezet erkölcsi tanításhoz; a *Csongor és Tünde* nemcsak történelembölcséleti költemény, de mesejáték is, tele nyelvjátékkal, finom és vaskos humorral, mert Vörösmarty ezeknek is fölényes mestere. Nemcsak a szemre, de a fülre is hat. Alkotó módon írja újra az Arany János által *Szentivánéji álmom* címmel fordított színművet.

Amit egykor Erdélyi kifogásolt, azt az utókor olyan erényként foghatja föl, amely Vörösmartyt az európai romantika nagyjai közé emeli. A tizenkilencedik századi magyar kritikus „morál”-t azaz „költői elégtétel”-t kért számon Vörösmartyin; manapság tudomásul vesszük, hogy a nagy romantikusok idegenkedtek attól, hogy egyértel-

mű erkölcsi tanulságot biggyesszenek alkotásuk végére. *A két szomszédvárt* Berzsenyi „kannibáli mű”-nek nevezte, majd Kemény Zsigmond az 1864-ben tartott emlékbeszédében s Babits 1911-ben megjelent tanulmányában joggal értelmezte úgy, mint feloldás nélküli tragikum megtestesülését. Friedrich Schlegel az iróniát a végtelenül teljes zűrzavar tiszta tudataként határozta meg, és a töredéket önmagában teljes műalkotásnak minősítette. A zűrzavar elemi, eredeti létének komolyan vételével a *Csongor és Tünde* szerzője Berzsenyihez, vagyis ahhoz a költőnkhez kapcsolódik, aki a legnagyobb hatást tette rá.

Pályám vége közelít:
Hol a gigászi Örök vár,
S chaoszába elmerít,
Mint egy cseppet az óceán,
Mint egy sóhajtást az orkán.

Az *Életfilozófia* című költeménynek e sorait Kölcsey még félreértette és kivetni valónak vélte. Vörösmarty lényegében ezeket a szavakat fogalmazta újra az *Éj magánbeszédében*, a semmiből a semmibe vezető folyamat látomásának félelmetes erejű megidézésében.

A töredék romantikus szemlélete elválaszthatatlan a rom népszerűségétől. A romantikus művész – a festő Caspar David Friedrich, a zene-szerző Robert Schumann éppúgy, mint a költő Vörösmarty Mihály – fennköltséget, magasztosságot tulajdonít annak, ami csonkának látszik, és szembeállítja azt a teljesség idealista eszményével. *A Zalán futásától az Előszóig* s *A vén cigányig* az időjárás képei idézik föl az előre nem láthatót – amely tényező valóban kitüntetett szerepet játszik Vörösmarty költészetében, mint Erdélyi állította, legföljebb azt érdemes ehhez hozzátenni, hogy számos romantikus alkotás jellemző vonásáról van szó.

Amennyiben valamely szerkezetet irányt mutató feszültségek tesznek egésszé, s minden szerkezetnek egy közép áll a gyújtópontjában, a *Zalán futása* valóban töredékesnek minősíthető, hiszen nincs tulajdonképpeni főszereplője – mint már Erdélyi János is megjegyezte. Horváth János ebben a szellemben adott közre szemelvényeket e költeményből 1925-ben, azt állítván, hogy e „lírai részletek” mindegyike „önálló költemény módjára, csakis önmagáért, saját szépségeiért” olvasandó. Erdélyi tanulmányának s Horváth János gyűjteményének egyaránt lehetett szerepe abban, hogy Vörösmarty költészetét előszeretettel minősítette töredékszerűnek az utókor. Természetesen azt sem szabad felednünk, hogy *Magyarvár* és *A Dél-sziget* című költeményének 1830-ban, illetve 1831-ben töredékként megjelentetésével Vörösmarty döntően hozzájárult ahhoz, hogy elfogadottá vált töredékek nyilvánosságra hozatala. Korábban elképzelhetetlen lett volna, hogy valamely magyar költő életében kiadja befejezetlenül hagyott alkotását.

Mindkét esetben mélyebb indokltságot adott a töredékszerűségnek. *A Dél-sziget*ben különös nyomatékot kap, hogy a költemény elején megjelenített egység kettéválk. „Megnyilt a sziget és egymástól elválva levének” – olvasuk Szüdeliről és Hadadúrról. A meghasadtság a semmi ijesztően fönséges képét idézi föl: „Lábok előtt iszonyú mélység nyildoklik”, s ezt követően a két főszereplő egyegy töredék világban találja magát. A *Magyarvár*ban a töredékekre szaggatottság a nemzethalál képzetével kapcsolódik össze – akár majd két évtizeddel később az *Előszóban*. Ártá, a pártus fejedelem hazátlanul bujdosik. Jellemzése – „mint keselyűk, szaggatják őt az ijesztő / Gondolatok, s ősz fürteivel hajtják ki az éjbe” – egyszerre idézi föl Prométheuszt és Leart, vagyis annak a Shakespeare-hősnek alakját, akinek az emberi gonoszság okozta megőrülését Vörösmarty olyan nagyszerűen töredezett nyelvvvel érzékeltet-

te, élete végén, amidőn magyarra ültette át ezt a páratlanul fenséges és nem kevésbé kegyetlen tragédiát.

Van-e rend a zűrzavarban? Ennek a kérdésnek a megfogalmazásával Vörösmarty merőben új kérdést vetett föl. A *Csongor és Tündéhez* hasonlóan 1830-ban keletkezett egy énekes költeményének, *A Romnak szereplője* nem adott-nak vagy magától értetődőnek, de föl- és leépíthetőnek látja a világot. Az *Éj* magánbeszéde a világ helyén található üresség elsődlegességét állítja; *A Rom* és *Az emberek* a lebomlást nem rendellenesnek, de kifejezetten rendszerszerűnek tünteti föl.

Más nagy romantikusokhoz hasonlóan Vörösmarty is föltételezte, hogy a tudat működése nem folyamatszerű, de hirtelen föl villanásokban nyilvánul meg. Ez is indokolta művei egy részének töredezettségét, s azt, hogy meghökentően eredeti képeket, metaforákat teremtsen, példátlanul kiterjessze a magyar nyelv lehetőségeit. Ahogy *Az ember tragédiája* előzménye megtalálható abban, ahogyan Vörösmarty a boldogságkeresést értelmezi *A Dél-szigetben* és a *Csongor és Tündében*, úgy Babits korai verseiben érezhető az 1829-ben írt, *Hedvig* című legenda vagy a négy évvel későbbi *Szép Ilonka* zeneiségének ösztönző hatása. József Attila szürrealisztikus metaforái, Pilinszky apokaliptikus látomásai elképzelhetetlenek Vörösmarty proféciái nélkül.

Munkásságáról a nagyközönségnek alighanem meglehetősen hiányos a képe. Többen tudnak arról, hogy *A helység kalapácsa* a *Zalán futásának* kiferdítéseként is tekinthető – csak melleleg jegyzem meg, hogy a művészetek változásának egyik mozgatóereje éppen nagy művek kiferdítése, ettől a korábbi alkotásoknak értéke nem csökken, sőt inkább növekszik –, kevesebben érzékelik, hogy vígeposzának megírása után Petőfi Vörösmarty hatása alá került, és pedig a szó legmélyebb értelmében. Az 1846-os keltezésű *Tündérialom* című hosszabb költemény s a *Felhők* című epigrammasorozat az idősebb költő nyelvének alkotó továbbfejlesztése.

Vörösmarty nem használta, de teremtette a nyelvet. Ezzel is magyarázható, hogy míg Petőfi népies beszédmódja úgyszólván belesimult a köznyelvünkbe, Vörösmartyé máig elhasználatlannak, sőt kimeríthetetlennek és véglegesen soha nem megfejthetőnek látszik. Az *emberek* utolsó előtti sorának – „Az emberfaj sárkányfog-vetemény” – ki lehet mutatni az előzményeit, de a metafora eredetisége nyilvánvaló, e szavak értelmét nem lehet egyértelműen meghatározni. A „Mi zokog mint malom a pokolban?” *A vén cigány*ban titokzatos kérdés. Az irodalmár ugyan tisztában lehet azzal, hogy az *Előszó* – Pilinszky kedvenc költeménye, melyet oly szívesen mondott el társaságban – eredetileg a *Három regé*hez készült. Azzal is, hogy az utólag készített előszót különös jelentőséggel ruházta föl, hogy a *Három rege* ajánlása 1845-ben Batthyány Lajos gróf egyik lányának szólt, s az első független magyar kormány vezetője az *Előszó* írásának idején, 1850-ben már halott volt. A szakértő még azt is tudhatja, hogy a *Három regét* 1851-ben Landerer és Heckenast önállóan, vagyis az *Előszó* nélkül adta ki – tehát a magyar irodalomnak 1850-ben keletkezett kivételesen nagyszerű alkotása már a maga korában önállósodott, s így mind a vers címe, mind a kezdő szavak – „Midőn ezt írtam” – rejtvénytyszerűen, sejtelmesen, talányosan hatnak az olvasóra.

Azt, hogy az *Előszó* be nem teljesedett ígéretéről szól, a „Meghozni készült” szavak töredékben maradt folyamatra, alkotásra, „egy új, egy / Dicsőbb teremtés” megvalósulatlanságra vonatkoznak, általában az 1848-49-es forradalom kegyetlen elfojtásával szokás összefüggésbe hozni, de torzítás volna elhallgatnunk, hogy Vörösmarty költészetében a megsemmisülés képei nem magyarázhatók pusztán egykori történeti okokkal. Az *emberek* 1846-ban, tehát éppen a forradalom előtti föllendülés idején keletkezett, márpedig ez a vers az emberi gonoszság megszüntethetetlenségéről szól s az örök visszatérésről a történelemben.

Bármennyire is igaz, hogy Vörösmartynál senkit nem foglalkoztatott jobban a lét és a semmi kapcsolata, hiba volna feledni, hogy e rémlátomásokkal küszködő költő az általa föltétlenül tisztelt Széchenyihez hasonlóan használni akart nemzetének. Csakis ez a szenvedélye teszi érthetővé, hogy 1844-ben a fölvilágosodással szemben érzett súlyos kétségeinek kifejtése után a jól ismert sorokkal rekesztette be *Gondolatok a könyvtárban* című költeményét:

Előttünk egy nemzetnek sorsa áll.
Ha azt kivittuk a mély sűlyedésből,
S a szellemharcok tiszta sűgaránál
Olyan magasra tettük, mint lehet,
Mondhatjuk, térvén őseink porához:
Köszönjük élet! áldomásodat,
Ez jó mulatság, férfi munka volt.

Hasonló a költő pályáját lezáró, önmegszólító vers, *A vén cigány* fölépítése. A jelzésszerűen töredékes, rendkívül tömör írásmód villanásszerűen utal sok szenvedésre.

Hulló angyal, tört szív, őrült lélek
Vert hadak vagy vakmerő remények?

E többféle átvitt értelemben veendő, nagyon súlyos szavak mintegy figyelmeztetnek, hogy az ünnepre, mely az *Előszó*-ban még mint vágott, de megghiúsult cél szerepelt, csakis akkor kerülhet sor a jövőben, ha a nemzet súlyos felelősség-érzettel viseltetik sorsa iránt. Vörösmartynak – ki olyan korzakban élt, melynek élenjáró magyarjaihoz józan ésszel, nyugodt lelkiismerettel, tisztánlátással és higgadt önismerettel nem mérhetjük magunkat – azért is tartozik hálával a nemzet, mert legnagyobb költeményei arra emlékeztetnek: könnyű megoldásokkal eljátszható, elmulasztható a lehetőség, hogy a magyarság valóban fölemelkedjék.

SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY

K: Tarkner - Tóth Emő leg. tanulmány
Kód: Vörösmarty Mihály

ely: Vörösmarty Mihályról, akinek 2000.
decemberben eszején volt a kétszázadik
születésnapja. Ebből az alkalomból
a nyelvteremtő munkásságára
hívja fel a figyelmet

A NYELVTEREMTŐ EMLÉKEZETE ÉS REMÉNYEI

„Hulló angyal, tört szív, örült lélek, / Vert hadak vagy vak-
merő remények?” Az idézet nem ünneprontó szándékú,
csak arra a nyelvteremtő Vörösmartyra akarja fölhívni a fi-
gyelmet, akinek 2000. december elsején volt a kétszázadik
születésnapja.

Mivel egyfelől a posztmodern gondolkodás inkább
iróniával, mint a mélység érzetével gondol a történelem
ismeretére, a magyar közgondolkodásból pedig jórészt
sikerült kitörölni az emlékezet példáinak máig ható tuda-
tát; másfelől a közoktatás is e téren mutatja a legnagyobb
hiányokat, szükséges egy pillantást vetni az évforduló
távlatára.

Kétszáz évvel és kilenc hónappal Vörösmarty születé-
se előtt küldték máglyára Giordano Brunót. Az Úr 1600. évé-
ben a magyarság történelmének talán legmélyebb pontjára
jutott: ez a mohácsi csatavesztéstől (vagy Mátyás király
halálától) kezdődő és Buda visszafoglalásával (illetve a szat-
mári békével) záródó időszak közepe. A törökök elfoglalják
Kanizsát, s – véglegesnek szánt berendezkedésük jeleként
– létrehozzák a negyedik szandzsákot. Mihály, moldvai vaj-
da román csapatai elfoglalják Erdélyt, ahonnan csak a véres-
kezű Basta császári generális zsoldosai tudják kiverni őket.
Öt nappal és kétszáz évvel Vörösmarty leendő születésnap-
ja előtt az erdélyi országgyűlés megfosztja korábbi szabad-
ságjogaiktól a székelyeket.

De a költő születése utáni két évszázad sem kevésbé
viharos.

Vörösmarty még nem járt iskolába, amikor Napóleon elfoglalta Bécset, I. Ferencet lemondatta a Német-római Birodalom császári címéről, s fölvillant a remény, hogy az újjászervezhető Habsburg Birodalom fővárosa Buda lehet. Vörösmarty a székesfehérvári gimnáziumba járt, amikor a történelem talán utolsó „eposzi” hőse kétszer is elbukott, s a Napóleon utáni Európa új rendjének megteremtésére vállalkozó kongresszus Bécsben ült össze. Noha a háborút inkább az angol, porosz és orosz csapatok nyerték meg, a házigazda Metternich kancellár úgy vélte, ő az igazi győztes, s eljött az idő Magyarország megrendszabályozására is. E kísérlet váltotta ki azt az ellenállási mozgalmat, ami meghatározta Vörösmarty egész fiatalságát. A fehérvári diák nem tudhatta, hogy a Bécsi Kongresszus előkelőségei között ott táncol az a Széchenyi István, aki éppen az első közfigyelmet keltő Vörösmarty-mű megjelenésének évében (1825-ben) teszi meg nevezetes följajnlását a Magyar Tudós Társaság létrehozására. Ennek egyik következménye, hogy Vörösmarty szerényen meg tudott élni akadémikusi fizetéséből, a másik a költői sikerhez is nélkülözhetetlen szellemi élet föllendítése. Hullámában Kölcsey és Wesselényi az érdekegyesítés jelszavával új tartalmat adtak az ellenállásból kinövő változtatási törekvéseknek. Költőnk ebben is szerepet vállalt. 1848-ban létrejöttek a polgári Magyarország megszületésének jogi és intézményi feltételei. Ám a szabadságharc elbukott, hosszú önkényuralmi időszak következett, aminek végét, a kiegyezést, Vörösmarty nem érte meg. A század második felének nagy gazdasági fellendülését újabb válságok és tragédiák sora követte: az első világháborús vereség, a vörösteror, az ellenforradalom, a trianoni béke. A Bethlen István nevéhez köthető sikeres talpra állási kísérlet után jött az újabb háborús katasztrófa, majd közel fél évszázados megszállás zárta a maga keretei közé napjaink idősebb nemzedékének az életét. Magyarországot négy évtizedig Moszk-

vából kormányozták. 1956-ban könyörtelenül leverték az ez ellen lázadó forradalmat és a rövid szabadságharcot. Így jutunk az utolsó tíz évhez, a nagy várakozások és keserű csalódások időszakához. Mivel bennem változatlanok a nagy várakozások (hogy egy Dickens-regény címére is utaljak), e megemlékezés gondolatmenetét – a lenyűgöző nyelv mellett – a Vörösmartytól vett *Remény s emlékezet* címre építettem.

A bevezető idézet utolsó szava a remény. Ez irányítja figyelmünket Vörösmarty újraolvasásának nehézségeire. A szó előtt ugyanis olyan jelzót találunk, amit egészen más-ként olvas az, aki átélte az ötvenhatos forradalmat, s az, aki ilyesmire talán nem is gondol. Vakmerőek voltak azok a fiatalok, akik korábban a hatalom félelmetes erőszakszerveinek tevékenységét a bőrükön tapasztalták, személyes és családi emlékek alapján jól ismerték, és mégis az utcára vonultak. Aztán várták, mikor állják útjukat. Ezt Vörösmarty is átélte 1848-ban: jön-e az akkor is rettegett titkosrendőrség és megakadályozza-e a *Nemzeti dal*, a *Tizenkét pont* törvénytelen kinyomtatását? A közelben állomásozó katonaság szétveri-e a Nemzeti Múzeum előtti tüntetést? A városparancsnok lövet-e a hajóhídon Budára vonuló, tömeggé duzzadt fiatalságra? Megakadályozza-e, hogy a helytartótanáccsal elfogadtassák követeléseiket, és kiszabadítsák a politikai fogoly Táncsicsot? A remény ekkor sokáig nem látszott vakmerőnek. Száznyolc évvel később néhány óra alatt szökött szárba: mire a tömeg az Akadémia utcai pártház elé ért, már a kommunisták vesztét követelte, az Országház előtt pedig Nagy Imrének adta tudtára, hogy véleménye szerint „nincs elvtárs!” Vakmerővé ismét akkor vált, amikor a Bródy Sándor utca előtt a Múzeum körutat elálló „zöld” ÁVO szuronyainak sorfalával kellett szembenéznie. De az erőszakszervezet, amelyik majd november 4. után a szovjet tankok fedezete alatt pufajkába öltözve visszatért, ekkor meghátrált. Igaz, a rá-

diónál hamarosan lóttek. A vérengzések és sikerek változásában az október 23-i tüntetők életre szólóan megjegyzték, mi a különbség a remény és a vakmerő remények között.

Még mindig az idézett két sornál maradva, vegyük észre a jelzős szerkezetek felsorolásába nem illő „vagy” kötőszót. Ha az idézet előtt álló titokzatos sor („Mi zokog mint malom a pokolban?”) állítmányát („zokog”) is figyelembe vesszük, a „tisza ész” logikája akkor is vesszőt, illetve „és”-t kívánna. Csakhogy a Vörösmarty-költészet egy másik logika, a „költői” alapján született. A tudat határán, ott, amit Northrop Frye így határoz meg: „Ha az irodalomból a művészet elemét emeljük ki, nem pedig azt a tényt, hogy szavakat használ, elsősorban is józan gyakorlatiassággal meg kell különböztetnünk a szavak egyik területét a másiktól, még ha elméletileg nincs is ilyen vízválasztó közöttük. E megkülönböztetés értelmében mondjuk Keatset költőnek, nem pedig filozófusnak...”¹ A szavak miatt mondjuk költőnek Vörösmartyt is, s hadd tegyem hozzá, ezért csak a nyelvnek gazdag képanyagát fölfedezve juthatunk az életmű középpontjában álló remény és emlékezet témájához. Az idézet egyetlen szava sem jelenti pontosan azt, amit a filozófiában vagy a közlés valamilyen más módjában jelentene. Vörösmarty előtt senki nem hozott egymással kapcsolatba ilyen szavakat, szerkezeteket. (Ilyen hatásosan talán utána sem.)

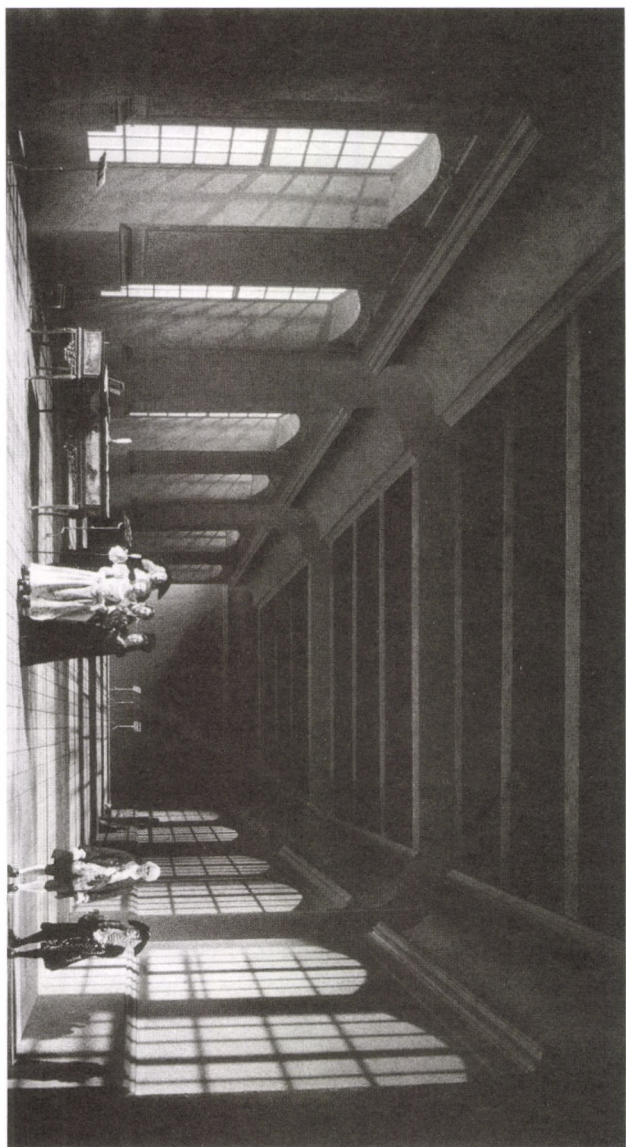
Miközben a kritikai kiadás munkálatai során a *Csongor és Tünde* kéziratát másoltam, rádöbentem, hogy a rengeteg áthúzott sor között nincs egy sem, amit verstani hiba miatt kellett volna kihagyni. Éppen ellenkezőleg: Vörösmarty azért kezdi újra és újra a szöveget, mert a nyelv ereje magával ragadja, a ritmus, a zene, az utalásrendszer, az asszociációk máshová viszik, mint amire ott, a mű gondolati rendszerében, szövegvilágában szüksége van. Valószínűleg, amikor leírta az idézett verset, akkor sem gondolt

arra, hogy a „vagy” kötőszó választási lehetőséget kínál. Talán a „vert” és a „vakmerő” alliterációja miatt használta. A „Vert hadak” ugyanis nem ellentéte, legfőljebb oka, de inkább társa a „vakmerő remények”-nek. Része annak a megdöbbenő szándékú fölsorolásnak, melyben az elvesztett remények következtében megőrülő lélek, a vere-ségeken megtört szívek, s bibliai mítosz beláthatatlan távlatába utaló „hulló angyal” metaforájával szembesíti a befogadót, hogy a pokolbeli malomig visszhangzó zokogás szükségességét indokolja. Vegyük tehát ide az előző sor máig megfejtetlen-megfejthetetlen, de rendkívül izgalmas és titokzatos képét, a pokolbéli malmot: „Mi zokog mint malom a pokolban,” S alighanem belátjuk, már ezekért a képekért is érdemes újra és újra Vörösmarty-verseket olvasni.

Annak szemléltetésére, hogy ez a képalkotó képesség mennyire végigkíséri az életművet, hadd idézzek két részletet a ritkán olvasott *Zalán futásából*. Először olyan sorokat, amelyek már mintha a Lét rettenetével szembenéző – és ennek tudatában a korabeli műveltségben elevenen élő bukott angyal-isten képét megidéző – költő tollából fakadnának:

„Halljad Rémisten, gonoszoknak kútfeje, Ármány!
 Hah Ármány, Ármány! nem hallod-e? Szállj le pokolra,
 Szállj le, Hadúr isten nem szenved téged az égben.
 Légy tőlünk, s minden néptől átkozva örökké!
 Szállj le az ég ködein, Rémisten, s vessz meg előttünk.”
 Ezt hallván csikorogva megállt röptében az isten,
 És mikoron mint egy szakadó nagy szikla leszállott,
 Megdöbben a föld, s rengett terhének alajta.
 Ekkor már látszott mérges képében ijesztő
 Két szeme, mely mint katlan, benn pisloga mélyen.
 Rőt haja mint láng, szanaszét hátára vetődött,
 És meg-meglobbant, ha vadán megrázta dühében.

(II. ének, 323–334.)

Ugyanitt e halálfejes képpel ellentétes példát is találunk:

Hogy csendes Bodrogra leszállt, még gömbölyü térde
 Látszék a habból, mely azt fodorodva keríté,
 S hajnalként futa gyors pirulás deli teste fehéren,
 Pajkosan ellebegett hajló ágyéka körül is,
 S mosta sugár derekát. Ekkor meghajla kezével
 A deli lány, s szép kis tenyerét lemerítve szelíden
 A siető habokat képére, nyakára locsolta.
 Megbomlott haja, és szabados fürtökben omolt el
 Tündöklő vállán, karján, és a kerek emlőn
 Mely mint egy fakadó bimbó kipirúla közepett.

(I. ének 427–437.)

E kettősség: a fenyegetettség tudata és az érzékiség kérdése majdnem végig jelen van Vörösmarty költészetében. A fenyegetettség egyszerre jelenti a nemzet létezését és az ember végzetét; az érzékiség a testi vágyat és a szükségletek kielégítési kényszerét. Miután a *Zalán futását*, ezt az első nagy vállalkozását (később részletezett) elismerés fogadta, érthető önérzettel tette föl a személyes kérdést:

Most a nagyság minden érzetével
 Egy kis sírgödörbe férjek-e?
 Vágyamat, mely éggel-földdel ére,
 Most maroknyi por temesse be?

(Börzsönyben)

Az óhajtott nagyság kérdésére sok irányba kereste a választ, köztük a – korábbi – *Remény s emlékezet* című versben. Ennek (a nem különösen jelentős költeménynek) az az ér-

◀ MOZART: FIGARO HÁZASSÁGA.

Opera de Paris, Palais Garnier; Opéra Royal, Château de Versailles, 1973. Rendező: G. Strehler

dekessége, hogy akárcsak ugyanebben az 1822-es évben Kölcsey, ő is először az emlékezetet idézi meg a vezérlő „génuszok” közül, s aztán a reményt. (Fordított sorrendben, mint a címben.) A *Földi mennyben* hamarosan fölvilantja az egész életműnek sarkpontokat adó feszültségeket, az ég és a föld és a pokol távlatait:

„Mennyet kell a földön is keresni,
Mennyet, a föld úgyszólván elveszendő,
Elveszendők, akik rajta élnek.”

Ennek tudatában mondja *A Délsziget* című töredék elején: „Nincs kedvem sem időm mindennapi dolgokat írni.” Akkor? Keressünk kérdezve: „Mit tudtok ti hamar halandó emberek, / Ha láng képzelődés nem játszik veletek?” Egyszerre akar belenézni a mennyország és a pokol titkaiba, ezért:

Én is oly dalt mondok világ hallatára,
Melynek égen, földön ne légyen határa,
Amit fül nem hallott, szem meg nem jára,
Azt én írva lelém lelkem asztalára.

(*Tündérvölgy*)

A késői olvasónak föl kell tennie a kérdést, mit érthet az idézett feszültségből és írói szándékból az ezredvégi befogadó? A Vörösmarty-kor képzeletében számtalan halomásból, olvasmányból ismert elem tette izgalmassá a mennyország titkait, végső céllá a lélek ott remélhető befogadását valami olyasmibe, amit a földi élet nem adhat meg. Színes leírások, művészi tehetséggel megalkott képek keltettek átélhető félelmet a pokol kínjaitól, azok végtelenségétől. Mindezek eltűntek korunk köztudatából. Megjelent viszont helyettük a képernyő meghökkentő látványainak, a szinte elviselhetetlen hanghatá-

soknak az ipari méretekben előállított tömege, ami azt az érzést kelti, hogy nincs többé hely, mit szem meg nem jára, mit fül nem hallott. S ha Vörösmartynak van erről mondanivalója, lépjen be valamelyik látvány- és hanghatásgyártó cég munkatársai közé, s ha valami eszébe jut, jól meg fogják fizetni.

Csak a szövegek figyelmes befogadása értetheti meg, milyen elképesztő verstítkok feküdtek a költő lelkének asztalán. A fölülmúlhatatlan formaművész tökéletesen járatos az összes versmódokban, bravúrosan bánik ritmussal és hangulattal. Ámulva hallhatjuk (akár belső „füleinkkel”) a vágy lüktetését:

Mit késel, o lányka,
E szívre omolni?
A hév szerelemnek
Hév csókkal adózni?
Mit rejtéd előttem a gyöngö kebelt,
S vonsz kellemeidre, te csalfa lepelt?

Ah hagyj betekintnem
A rózsaligetbe;
Hagyj részeg örömmel
Elhúnynom öledbe'
Ah hagyd megizlelnem az édeni bájt,
Hagyd szívnom ez ajkat, ez isteni szájt.
(Vágy)

Számtalan példát idézhetnék játékos kedvének szemléltetésére: olvassák újra a pajzán *Gábor diákot*, a csupa ötlet *Haj, száj, szem*, a *Laboda kedve*, a *Fekete szem* és a *Kék szem*, a *Petike*, a *Csík Ferke*, *A szomjú*, a *Fóti dal* című verseket. Itt nincs helye sok idézetnek, mégis nézzünk két olyan sort, amelyben nem csak azt mondja a nagy ábrándozó, hogy „Ábrándozás az élet megrontója”, de ezt megint meghök-

kentő képpel folytatja: „Mely, kancsalúl, festett egekbe néz.” (*A merengőhöz*). Meg se kíséreljük értekező nyelven kifejtetni, milyenek a „kancsalúl, festett egek”. Így, többes számban, noha tudjuk, a „valóságos” ég – egy. Innen vezet a képalkotás logikája annak a vésznek a megidézéséig, amelynek „Vérfagylaló keze / Emberfejekkel lapdázott az égre, / Emberszívekben dúltak lábai.” Emiatt a Föld nem hajszálanként őszül meg, s mikor „eljön a hajfodrász, a tavasz,” az „agg” „vendéghajat vesz, / Virágok bársonyába öltözik”. Ekkor „Kérdjétek akkor ezt a vén kacért, / Hová tevé boldogtalan fiait.” (*Előszó*) Olvassuk újra *A vén cigányt*, ahonnan ízelítőül néhány elképesztő sor idézek, amelyekben Vörösmarty csak a költészetben összekapcsolható nyelvi elemekkel utánozhatatlan erejű hangulatot teremt és hatalmas távlatú utalásokat sorakoztat föl:

Véred forrjon mint az örvény árja,
Rendüljön meg a velő agyadban,
Szemed égjen mint az üstökös láng,
Húrod zengjen vésznel szilajabban,

Vagy:

vak csillag, ez a nyomoru föld
Hadd forogjon keserű levében.

Érdemes tudnunk, hogy Vörösmarty verseit életében sokkal többen hallották, mint ahányan olvasták. A szűkebb társasáletnek még szerves része volt a versek fölolvása. Nemcsak nálunk, de egész Európában. A Vörösmarty fiatalkorában játszódó Balzac-regényben, az *Elveszett illúziókban* a sajtó már írókat, színműveket, színészeket, színházakat, közszereplőket, társasági embereket fölemelő és megbuktató *hatalomként* jelenik meg, de a hős pályája egy szalonban, versek fölolvásával kezdődik. A Csapó

házban (aminek titkáról Kerényi Ferenc írt remek tanulmányt²) az odajáró költők rendszeresen olvasták föl új műveiket. Talán Csajághy Laurával is az volt Vörösmarty első gondja, hogy nem olvadt rögtön el versei hallatán. De a Vörösmarty-versek kedvelt sikerdarabjai voltak a kor színészeinek is. A népszerű Lendvayné, Hubenayné, Laborfalvi Róza, Lendvay, Egressy nyilvános föllépései rengeteg érdeklődőt vonzottak és nyertek meg a költő tiszteletére. Sokkal inkább ezeken, mint olvasási folyamatokban született a „nemzet első költőjének” kultusza. Sok verset pedig megzenésítettek. Nem csupán a máig ünnepeyes nemzeti költeménynek számító *Szózatot*, vagy az operából ismert *Keserű pohárt*.

Jó néhány Vörösmarty-vers persze nem tárja föl titkait a hallgatónak: ezeket lassan, figyelmesen, sorról sorra, képről képre kell olvasni. Ebben a tekintetben a legérdekeőbb a *Zalán futása*, ami – valljuk be – nehezen adja meg magát a befogadási szándéknak. Pedig az irodalomtörténetírás sokáig megjelenésének évszámában látott fordulópontot, s talán nem is egészen alaptalanul. De éppen nem a közönségre gyakorolt hatása miatt hozhatott e mű ma divatos (csúnya, idegen kifejezéssel) paradigmaváltást, hanem azért, mert – talán a sokáig kötelezően megtanulandó iskolai tananyagként is szereplő – első 20-25 sor kivételével nehezen mondható. Abban a korban, amelynek műveltsége még elsősorban szóbeli volt, olvasásra készített szöveg. Goethe *Költészet és valóság* című művében olvashatjuk, hogy a kor legnépszerűbb regényét (Goldsmith: *A wakefieldi lelkész*) is Herder *felolvasásából* ismerte meg, noha ő már gyermekként rendszeresen olvasott. Később még Dickens is több pénzt keresett fölolvasásaival, mint nagy sikerű regényei kiadásával. Példátlanul bátor tett volt tehát a *Zalánt* a magyar olvasó érdeklődésére bízni.

Nem is sikerült. Tudjuk, összesen 200 példányban nyomtatták ki, de – Gyulai Pál szerint – ezek többsége Vö-

rösmarty szállásán hányódott házasságáig. (Persze bekötetlenül.) Nagyjából a fele juthatott el részben jóindulatú előfizetőkhez, részben barátokhoz. (Könyvkereskedő alig volt, a vásári ponyvákról pedig ilyen hosszú és bonyolult műveket nem árultak.) Vörösmarty természetesen elküldte első nagy művét kedves barátjának, Deák Ferencnek is, aki lelkes levélben köszönte meg. Igaz, dicséretéhez hozzátette, ő „még” nem olvasta, mert nővérének annyira tetszik, hogy lefoglalta magának. A mű azóta is annak köszönheti hírnevét, hogy Toldy Ferenc fölfedezte, s a nyolcszáz példányban megjelenő Tudományos Gyűjteményben tudós alapossággal fejtette ki meggyőződését az epikus Vörösmarty korszakos jelentőségéről. Ez a nyolcszáz példány pedig mai számítások szerint is több mint háromezer olvasót jelentene, akkoriban pedig (a nyomtatványok drágasága miatt) e számot akár megtöbbszörözhetjük. (Persze nem állítom, hogy a folyóirat minden olvasója követni tudta Toldy fejtegetéseit, de legalább a mű hírével találkozott.)

E hír pedig azért számított fontosnak, mert egyre erőteljesebben jelentkezett az az Európa szerencsésebb országaiban már rég érvényesülő gondolat, hogy a közös „emlékezet” írói földidézése hazafias feladat. Hagyományát elsőnek talán Shakespeare vállalta Angliában, folytatói pedig sokan vannak. Köztük a köztiszteletnek örvendő Goethe és Schiller, valamint a kortárs Victor Hugo és Walter Scott. Az emlékezet szerepét az emberiség történetében újabb gondolkodók is fontosnak tartják. Heidegger szerint „minden elgondoltság (...) feltehetően az emlékezetből fakad, amelyen a gondolkodás, sőt a költés és vele együtt az összes művészet alapul.”³ Ezt megelőzően állapítja meg: „Az emlékezet itt a gondolkodás egybegyűjtése, ami annak egybefogására tör, ami eleve már gondolat, mert előtte mindig is meggondolt szeretne lenni.”⁴ Gadamer szerint „Magát a megértést nem annyira a szubjektivitás cselekvéseként, hanem egy hagyománytörténetbe való be-

kerülésként kell elgondolni, melyben szüntelen közvetítés van múlt és jelen között.”⁵ Ebből kiindulva mondhatja a regényről szólva Alister Fowler: „a művészetet a múltból jelenbe irányuló kommunikációnak foghatjuk fel”, ami „a múltbeli műveltség teljes és egyidejű birtoklásának elvén alapul”.⁶

A közelmúlt gondolkodói közül legmélyebben Northrop Frye gondolta át a jelen és múlt viszonyát. Véleménye szerint sem a vizsgálódásai középpontjában álló mítoszoknak, sem az irodalmi alkotásoknak „Nincs csodatevő hatásuk, nem tudatformáló gyógyszerek: nem teszik jobbá az embereket, hacsak nincs már jelen valami olyan indok, amitől jobbá válnak. De az irodalmi alkotás (az a művészet, amivel itt foglalkozunk) élesre állított képet formál a közösségnek. A közösség gondjait (nyugtalanságait, aggodalmait, kérdéseit) sugározza magából, de a közvetlen cselekvéstől elválasztva, s ettől a közösség marad, nem esik szét csőcselékké. Az irodalom önmagában nem mentheti meg az emberi fajt a teljes önpusztítástól, ami végzetének egyik lehetősége, de azt hiszem, hogy nélküle ez a végzet elkerülhetetlen lenne. Még senki nem tanulmányozta az irodalom tényleges szerepét a társadalmakban, de annak minden bizonnyal igen nagy fontossága van.”⁷ Olyan gondolat ez, amit nem kellett bizonygatni a 19. század első felében: erre épült az irodalomnak az a rendkívül sokoldalú szerepe, amivel szemben a képernyő (és filmvászon) bűvöletében élő „posztmodern” kor nem tud mit kezdeni.

A nemzetet – a széthúzással szemben – összetartó megértést kereső Kölcsey a nyelvben létező sorsközösség mélyebb összefüggései után nyomozott a *Nemzeti hagyományokban*. Ezt – részben – a hagyományt megőrző nemzeti mítoszokban találta meg, miközben azok hiányára hívta föl a figyelmet. Gondolatkörében a közös világkép igénye szólal meg (két évvel a *Zalán* megjelenése után, de

feltehetően annak ismerete nélkül). Földeríthető-e az emlékezet ösztönző tanulsága „az éji homályban”? – kérdezi a *Zalán* költője a jelen emberére gondolva. Megoldhatja-e a nemzeti eposz megírásának időszerű feladatát, ha nagy látomásában megidézi és mozgó képsorokká alakítja a lelkében derengő „halalos Harcok fergetegét”? Meghallják-e honfitársai, akiket az emelkedett „Oh hon!” általánosítással szólít meg? Föl lehet-e ébreszteni a mű zaklatott hangváltásaival, a gyöngéd szerelem és a kegyetlen harc, az antik példát követő látványos seregszemplék és a romantikus zaklatottság változtatásával a közönyös, „alvó” magyarságot? Rávehető-e a tehetetlen, „puha kor” gyermeke a serényebb életre, a tanulságos emlékezésre épülő gondolkodásra és a kemény munkára?

Toldy lelkesedése jelzi, hogy a *Zalán futásának* írója a múltidéző – „régí dicsőséggel” jelenhez szóló – emlékező szerepét vállalta. Azt a hagyományteremtési kísérletet folytatta, amit Dugonics András alapozott meg az *Etelkával*. (Az *Etelka* olvasottságát jelzi, hogy e kitalált nevet adta Vörösmarty első szerelmének, Perczel Adélnak, így hívják a Petőfi életében szerepet játszó Csapó kislányt, s Eötvös regényében, a *Falu jegyzőjében* Réty alispán lányát is.) Vörösmarty a magyar honfoglalási eposz hiányát akarta pótolni, csak éppen „párducos Árpádból” nem sikerült – még az előle megfutó Zalán rovására sem – emberfölötti hőst teremtenie. Ezért érdemes Paul de Man szellemes megfigyelését idézni: „Az igazságnak egy eleme foglaltatik benne abban, ha Akhilleuszt oroszlánnak tekintjük, de abban már nincs jelen, ha Mr. Fordot autónak tekintjük.”⁸ Az igazságnak ez az eleme föl villan Árpád nevének „párducos” jelzőjében is, de ez az öltözetre, nem pedig a hős párducos rugalmasságára, erejére, bátorságára utal. Vörösmarty képzeletét lekötötte a pompás kép, de érdeklődése nem vitte el odáig, hogy Árpád „párduc” voltának „igazságát” a történet középpontjába állítsa, az eposz szervezőelvévé tegye.

A Hajna személye körül összpontosuló lírai vallomás fontossága más irányba terelte. Ezért módosította az alapmítoszt, s állította előtérbe az ősi szerelmi kérdést: kit válasszon Hajna? Az érte epedő Délszaki Tündért, vagy a hős Etét, akiről nem tudunk meg sokkal többet, mint azt, hogy így vall szerelmet: „a magyar itt harc nélkül nem tud örülni.” (IX. 385) Szerepe az, hogy egyike legyen a honfoglaló hősöknek, akinek oldalán a szép és érzékeny lány az őszanya szerepét töltheti be.

Azt, hogy a költő kötelessége a múlt példáival tanítani, Vörösmarty már *Volt tanítványaimhoz* címzett versében megfogalmazta. Innen ágazik érdeklődése többfelé a *Csongor és Tündé*ben. Az emlékezet igényéből keletkező múltidéző szándék további elbeszélő költemények és történelmi drámák megalkotásához vezetett. A költői feladatnak abban a fölfogásában, amit Paul Ricoeur – más összefüggésben – így fogalmazott meg: „A történész, ha nem másként, legalábbis a képzelet és rokonszenv által kelti új életre azokat az értékeléseket, melyek továbbra is mély emberségünkhöz tartoznak.”⁹ A mítoszteremtés lehetséges példái közül hadd említsek itt hármat. A *Salamon király* című dráma végén „nagy hősként” emelkedik ki Szent László alakja, a korabeli legendáriumnak a Mária Terézia óta Bécsből népszerűsített Istvánnál sokkal magyarabbnak tartott alakja. (Hőse a *Cserhalom*nak is.) A másik hős, akit már Bessenyei fölfedezett, Hunyadi. S ebben az is érdekes, hogy akárcsak a „Zrínyi”-fogalom mögött, a befogadó Hunyadi-tudatában összemosódik egy egész utalásrendszer Hunyadi János, László és Mátyás, illetve a várvédő és a költő-hadvezér Zrínyi Miklós, a Bécsújhelyen kivégzett Péter és a Munkácsba szorult Ilona (a sokáig leírhatatlan nevű szabadsághősnek, II. Rákóczi Ferencnek az anyja) közismert történetének utalásrendszere. A harmadik hőstípus, akit Vörösmarty megidézt, a lázadó. Ilyen az elsőnek és a legnagyobb alapossággal tárgyalt hős, a kivégzett

Kont. Az emlékezet szolgálata mögött a hangsúly arra a feladatra esik, amit már a korai *Zrínyi* című vers kívánságkérdése fölvetett: „Kérdjük ohajtva; vezér költőt még ád-e hasonlót / Hozzád, hajh! te korán elirigylett fénye szemünknek! / Vagy kárhozva levénk, hogy örökre visszahajtsunk, / S nagy példákra magyar már nagyjá lenni ne tudjon?” Az emlékezés egyik vonulata ezekre a „nagy példákra” hívja föl a figyelmet.

De az emlékezet szerepet kap az embersors fölötti – a lét titkait kereső – töprengésekben is. Közismert, hogy *A Gutenberg-albumba* című vers fölkérésre készült annak a nemzetközi vállalkozásnak a keretében, amivel a „világ” a könyvnyomtatás feltalálójára emlékezett. A felvilágosodás leegyszerűsítő haladás-fölfogásával szemben megfogalmazott kérdések vezették Vörösmartyt, hogy szembenézzen az emberlét szükségleteiből fakadó mély, föloldhatatlan ellentmondásokkal. Töprengései már fölfedezhetők a *Csongor és Tündében*, de kibontásuk a *Gondolatok a könyvtárban*, *Az emberek*, majd az *Előszó*, *A vén cigány* című versekben történik meg. Amint a bevezető idézetből láttuk, az emlékezet a mítoszig hatol, hogy válassz keressen a szüntelen bukásokra. „Ember vagyunk, föld és ég fia” – mondja. Az emberfaj azért „sárkányfog vetemény”, mert testi szükségleteink lefelé húzó kényszerítő erejét folyamatosan nem képes ellensúlyozni a lélek fölemelő ereje. Ezért nem csupán nemzeti, de emberi kötelesség is szembenézni a múlttal, annak emlékeit okulásul a jelen elé állítani. Ez az időjáték sugallja a reményt, amit a „nemzeti költőként” tisztelt Vörösmarty úgy vállal, hogy verseivel beleszól a napi politikába is.

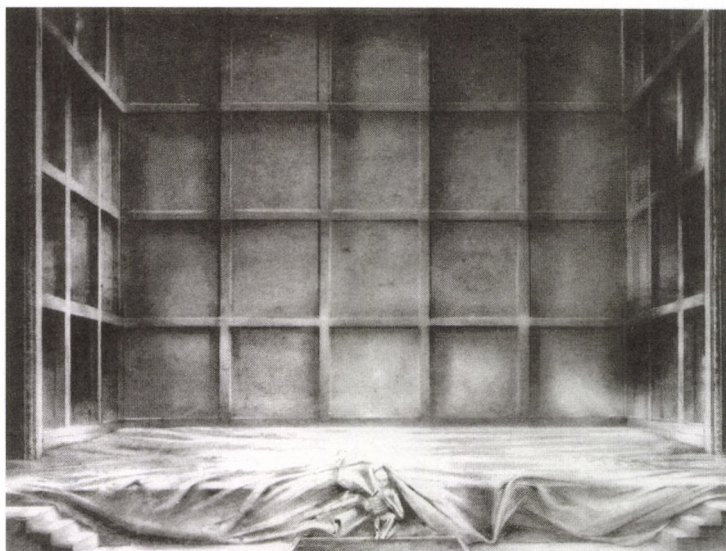
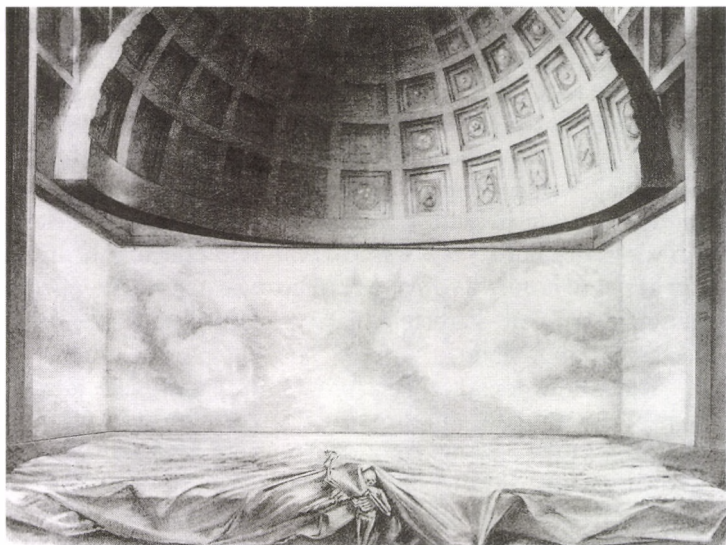
Miért teszi? Olvassuk újra magyarázatként a *Liszt Ferenc*hez című vers hitvallását a művészet csodatévő lehetőségéről és felelősségéről:

„Van-e hangod e beteg hazának / A velőket rázó húrokban?” – kérdezi, s érezteti a hatalmas erőt: „S még a kő is,

mintha csontunk volna, / Szent örömtől rengedezzen át, /
És a hullám, mintha vérünk folyna, / Áthevülve járja a Du-
nát;" Akit megszólít: „Nagy tanítvány a vészek honából, /
Melyben egy világnak szíve ver, / Ahol róten a vér bíborá-
tól / Végre a nap felderülni mer, / Hol vad árján a nép ten-
gerének / A düh szörnyei gyorsan eltűnének;" – jön a re-
mény: „S most helyettök hófehér burokban / Jár a béke
s tiszta szorgalom; / S a művészet fénylő csarnokokban /
Égi képet új korára nyom;" Az „új kornak” ezt az elképzelt
„fénylő csarnokát” kereste – hiába – a költő, aki mégis hitt
a szavak hatalmában.

„Minden országot bejártam, Minden messze tarto-
mányt” – mondja Csongor (akit egyszerre indított útjára
az emlékezet és a remény), egy ismeretlen vándorút vé-
gén, amikor beismeri, hogy azt, amit keresett, „semmi föl-
dön” nem találta. Ez egyúttal egy megismeréshez vezető
zarándokút kezdete. Az emlékezet, ami az ősi mítoszok-
ban (amire nem csak Éj monológja utal) egy jobb, szebb,
tökéletes világ eszményét keresteti; s a remény, hogy
ezt megtalálhatja. Maga sem tudja mit keres (erre majd
Tünde tanítja meg, illetve kényszeríti belátásra), de re-
mél – egészen addig, míg a drámai költemény végén az al-
tató édes álmom és a termékeny szerelem éneke el nem
hangzik. A szerelem maga szüntelen remény. Akkor is,
amikor aggódva kérdi Laurát, elfogadja-e, s akkor is, ami-
kor a könyvnyomtatás – ezzel az egész műveltség-
személy – hasznosságán töprengve ismételten szembenéz
az emberi lét ellentmondásaival. Már a Csongor–Tünde
és Balga–Ilma szembeállítás arra utal, hogy az ember egy-
szerre vágyakozó, álmodozó, gondolkodó, érzelmekkel
telített lény; és arra kényszerül, hogy testi szükségleteit
kielégítse.

Töprengéseinek eredménye csupa kétség és dacos re-
mény:

Mi dús a föld, s emberkezek még
 Dúsabbá teszik azt,
 S mégis szerte dúl az inség,
 S rút szolgálás nyomaszt.

S midőn azt hinnők, hogy tanúl,
 Nagyobb bünt forral álnokúl
 Az emberfaj sárkányfog-vetemény:
 Nincsen remény! nincsen remény!

(Az emberek)

Nincsen remény, ha a világ föloldhatatlan ellentmondásaira gondolunk, amit a *Gondolatok a könyvtárban* lapjain találunk: „lázádok, hamis bírák, zsarnokok” mocskos ruhájából készül az a papír, aminek lapjaira egyaránt írhatunk igazat és hazugságot. A reménytelenség oka bennünk, s önfeladásunkban rejlik. Mert igaz, hogy vannak – Paul Ricour¹⁰ szavaival – „az emberi léthelyzet sötét és világos oldalát megmutató” ősi tapasztalataink, a test életben tartásához nélkülözhetetlen (és jó érzést is okozó) szükségleteink (táplálkozás, szaporodás, stb.), de ezzel együtt tudnunk kellene: „Ember vagyunk, a föld s ég fia. / Lelkünk a szárny, mely ég felé viszen, / S mi ahelyett, hogy törnénk fölfelé, / Unatkozunk....” Tegyük föl végre a kérdést. „Mi dolgunk a világon?” És kövessük a választ:

küzdeni
 Erők szerint a legnemesbekért.
 Előttünk egy nemzetnek sorsa áll.
 Ha ezt kivittuk a mély sülyedésből,
 S a szellemharcok tiszta sugaránál
 Oly magasra tettük, mint lehet
 Mondhatjuk, térvén őseink porához:

◀ MOLIÈRE: DON JUAN

Villeurbanne, Théâtre National Populaire, 1980. Rendező: R. Planchon

Köszönjük élet! áldomásodat,
Ez jó mulatság, férfi munka volt.
(*Gondolatok a könyvtárban*)

Ne szégyelljük, arról a sorsközösségről van itt szó, amire már Herder fölhívta a figyelmet. Erre vonatkozik az újabb kérdés: „Kié e hon, ha nem miénk? / Ha érte mindent megtevének.” (*Jóslat*) Ha nem tettük meg azt, amit tudunk, ami a kanti kötelességtudatból következik, akkor bele kell törődnünk, hogy

Neve: szolgálj és ne láss bért.
Neve: adj pénzt és ne tudd miért.
Neve halj meg más javáért.
Neve szégyen, neve átok:
Ezzé lett magyar hazátok.
(*Országháza*)

De a remény mindig föllelhető. Még *A vén cigány* végső keserősége is az „öröm borához” vezet: „Lesz még egyszer ünnep a világon”. Mikor? Ha semmi körülmények között nem feledjük a dacos tanítást: „És mégis, mégis fáradozni kell.”

TAXNER-TÓTH ERNŐ

Jegyzetek

- 1 *Az ige hatalma*. Bp., 1997. 95. l.
- 2 *Az ItK 1999. évfolyama* 3.–4. számának 345–351. oldalain.
- 3 *Mit jelent gondolkodni?* In: *Szöveg és interpretáció*, Bp., 1997. 13. l.
- 4 Uo. 11. l.
- 5 *Igazság és módszer*, Bp., 1984. 207. l.
- 6 *A History of English Literature – Forms and Kinds from the Middle Ages to the Present*, Oxford, 1987. 186. l.
- 7 *Myth and Metaphor*, Charlottesville and London, 1990. 182. l.
- 8 *Szemiotológia és retorika*. In: *Szöveg és interpretáció*. Bp., é. n. (1997?) 123. l.
- 9 *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Bp., 1999. 406. l.
- 10 *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Bp., 1999. 97. l.

K: Süttő András

Kód: Tamás Áron

X 327 (498)

Egy dokumentumot ismertek, amelyet
1976-ban kapott az én, amely arról
szól, hogyan elbánták Tamás Áront
viszarendelőleg Romániába

TAMÁSI ÁRON ESETE GROZA PÉTERREL

Az ötvenes évek elején Bukarestben ismerkedtem meg Czikó Nándorral és Lőrincz nevű bátyjával. Munkásmozgalmi érdemeik folytán mindketten fontos állami tisztségek viselői voltak. Nándor, a Magyar Népi Szövetség vezetőségének is tagjaként a román–magyar kapcsolatok terén működött messianisztikus hittel, a Román Kommunista Párt eszmekörében.

Alacsony, szőke férfiú volt, valóságos perpetuum mobile a párt- és kormánypárti agitációban. Bukaresti születésű lévén, román iskolázottságban a nyelvünket szórványszegényen beszélte, többségi kölcsönszóval azonban a legbonyolultabb helyzetből is kivágta magát. Románnal kezesített anyanyelvének öszvérállapotában aggodalom és lámpaláz nélkül lépett mindenkor szónoki emelvényre – elmondani-harsogni, mit kíván tőlünk az Idő, a Történelem. A *Falvak Népe* című hetilap szerkesztőjeként nagy ritkán szót is váltottam vele erdélyi gondokról, főleg a Székelyföldről, amelyet nemigen ismert. Bátyját, Czikó Lőrinczet, aki Nagyváradon viselt fontos tisztséget – pontosan nem tudom, mifélett –, mindössze két-három alkalommal üdvözölhettem a Szövetség bukaresti székházában. Az ő beszédjét – jelek szerint – már Bihar formálta, gazdagította és tartotta karban. Mégsem szónokolt. Öccsénél magasabb volt, katonás tartású, bajszos, barna férfiú. Mintha nem lettek volna testvérek.

1953-ban lemondtam főszerkesztői tisztségemről, majd egy év múltán Bukarestből Marosvásárhelyre köl-

töztünk, feleségem szülővárosába. A Czíkó testvérekkel többé nem találkoztam, de Lőrincz 1976 decemberében fontos emlékirattal lepett meg engem. Tamási Áron hazacsalogatási kísérletéről volt szó benne úgy, ahogy azt Czíkó Nándor elmesélte vagy papírra vetette. A történet izgalmas újdonság volt számomra, de közzé már nem tehettem. Cenzoraink sem Kolozsvárott, sem Marosvásárhelyt nem engedélyezték. Még hogy magyar író román üldöztetéstől félve nem jöhetett haza a szülőföldre? Kicsoda az, aki ily módon rágalmazza az országot? Hát az bizony éppen Tamási Áron volt, aki immár tíz éve aludta örök álmát Farkaslakán, ahová 1944 óta fájdalmasan s mindig hazavágyott.

Czíkó Nándor emlékezése féltve őrzött irataim közé került. Nagy szerencse, hogy átvészelte azokat az éveket, amikor belügyi hitnyomozók úgy jártak be s kutakodtak a házunkban, ahogy kedvük tartotta. De még nevettek is rajtunk eredménytelen önvédelmi igyekezetünk láttán. „Szegény Sütő – nyilatkozta 1998-ban Péter Ferenc volt szekuritátés lehallgató tiszt – éppen csak azt nem tudta, hogy akárhány lakatot is tesz az ajtajára, a megoldást arra, hogy bejussunk, mi mindig megtaláltuk.” (*Romániai Magyar Szó*, 1998. december 11.)

Így történt ez Sikaszóban és Marosvásárhelyt is. Távollétünk idején végzett házkutatásaik alkalmával irataimból, külföldi kapcsolataimról árulkodó fényképekből sokat elvittek, egyet-mást hagytak is: lehallgatókészülékeket.

Czíkó Nándor emlékirata nem akadt enyves kezük ügyébe.

Szövegét most az eredeti gépirat alapján, értelemzavaró nyelvi hibákat javítva, gubancos mondatokat megfésülve küldöm el Kodolányi Gyulának közlés végett.

Köszönöm érdeklődését.

Sütő Andrásnak Marosvásárhelyre

1946-ban felhívtak a Román Kommunista Párt titkárságára Luka László elvtárshoz, és közölték velem: a Párt és a Kormány terve alapján meg kell rendezzük a Román–Magyar Kultúrhetet, amely dr. Groza Péter elnöklete alatt fog lezajlani.

Ezután felkerestem Groza Pétert a Minisztertanács elnöki irodájában. A miniszterelnök részletesen ismertette velem a kulturális hét fontosságát, célját: egymáshoz közelebb hozni a román és magyar népet. Közölte, hogy a programot Bukarestben, Brassóban és Kolozsváron fogják megszervezni. Sorozatos román–magyar kultúrelőadások keretében föllépnek és felszólalnak majd írók, művészek, hogy egymással megismerkedhessenek, s a kölcsönös bizalom alapján segítségünkre legyenek a nacionalizmus és sovinizmus elleni harcunkban.

A Magyar Népi Szövetség, amely a Romániában élő magyarságnak volt a demokratikus politikai szervezete, önfeláldozóan harcolt minden *felülről* jövő (román, magyar) reakció ellen, valamint minden *felülről* jövő nacionalista-soviniszta baloldaliság ellen. Ezért lelkesen támogatta a dr. Groza Péter által vezetett akciót. Engem, mint a MNSZ Intézőbizottságának tagját bíztak meg a terv végrehajtásával, amit a miniszterelnökkel alaposan megtárgyaltunk és előkészítettünk. Dr. Groza Péter átadott nekem egy 60–70 személyre szóló névsort azokról a budapesti személyiségekről, akik a román kormány vendégei lesznek. A névsor első helyén Tamási Áron szerepelt. A miniszterelnök külön hangsúlyozta, hogy ő ki ne maradjon a delegációból. Mint mondotta, *Áron neki régi jó barátja*. Fiatalkorukban többször találkoztak, elbeszélgettek irodalomról, történelemről, politikáról. Nagy tudású írónak tartja, s mély baráti érzelmek szála fűzik őt hozzá. Többszöri beszélgetéseink során Groza Péter vissza-visszatért Tamási Áronra, hangsúlyozva, hogy őt *mint személyes vendégét* hívjam meg Bukarestbe.

A magyar delegáció vezetőjeként Ortutay Gyula volt megjelölve.

A meghívottak között szerepelt Jávor Pál, Kállay Gyula, Háty Gyula, Zilahy Lajos, Dénes Oszkár, Bársony Rózsi, Salamon Béla, Fényes Alice.

Bukarestből hét kocsiból álló, elegendő fűtőanyaggal, élelemmel jól felszerelt különvonattal indultunk Budapestre. Kürtös-Curtici határállomáson átkelve jutottunk Magyarországra területére. Megjegyzem, a mi vonatunk volt az első civil szerelvény, mely a háború után magyarországi útiránnyal elhagyta az országot. Akkor még csak külön katonai engedéllyel és szovjet segítséggel indulhattunk el, mivel a visszavonuló fasiszta hadak sok helyen felrobbantották a pályatestet és a hidakat.

Vonatunk délután öt óra tájt érkezett a Keleti pályaudvarra. Megemlítem, hogy útközben – talán Mezőtúron megállva – két kiskgazdapárti képviselő kéredzkedett föl a vonatunkra. Megkezdődött a Nemzetgyűlés ülészaka, oda igyekeztek. Velük szóba elegyedve kijelentettem, hogy pártjuk, a Független Kiskgazdapárt a nagygazdákat képviseli, nem a szegényparasztságot. Egyikük, akit én zsírosparasztnak néztem, cáfolta állításomat és ugyancsak megvédte pártját a társa is.

Budapestre érkezve először is felkerestem Rácz Gyulát, aki 1940-ig a MNSZ elődjének, a Magyar Dolgozók Szövetségének volt vezetőségi tagja. Segítségét kértem, hogy megbízatásomnak eleget tehessek. Beszélgetésünk este tíz óra körül sem ért véget, így hát a kijárási tilalom miatt, mely este 9-től reggel 6-ig tartott, nála maradtam. Az ő segítségével másnap reggel tíz órakor jelentkeztem a Magyar Kommunista Párt központi székházában. Farkas Mihály elvtársat kerestem. Rákosi Mátyás titkárnője, aki engem Bukarestből ismert, tagja volt ő is a MADOSZ-nak, ugyancsak segített az eligazodásban.

Közölte, hogy Farkas Mihály helyett Rákosi Mátyás fogad majd engem, de kissé várnom kell. Így nem sok idő múltán kilépett szobájából és bevezetett a főtitkár dolgozószobájába.

Rákosi megölelt, és hellyel kínált. Én mindaddig állva maradtam, míg ő maga helyet nem foglalt. Ezután a családkunk felől érdeklődött. Azt kérdezte, hogy a testvéreim, Lőrincz és Márta hol dolgoznak. Tud rólunk, mondta, hiszen még Moszkvában értesült illegális kommunista tevékenységünkről.

Ezek után a tárgyra tértem, aprólékosan előadva feladatokat, amiért Budapestre utaztam. Rákosi azt válaszolta, hogy nem tud semmit az ügyről, a tervezett román–magyar kultúrhétről nem értesítették. Ennek ellenére azt jónak látja és támogatja. Magához hívatta Kállay Gyulát, vele is közölte egyetértő véleményét, én pedig átnyújtottam neki a Groza Pétertől kapott névsort. Elmondtam, hogy milyen utasítást kaptam: Magyarországot a román–magyar kultúrhét alkalmával komoly, rangos együttes képviselje. Azt is kértem, hogy ha lehetséges, a delegáció vezetője *egy miniszter legyen*.

Rövid gondolkodás után Rákosi azt kérdezte: „Lehet-e kommunista? Vagy jobb lenne egy szocdem?” Válaszom így hangzott: „Mi kommunisták vagyunk, de széles tömegeket átfogó akciót akarunk szervezni.” Akkor így szólt Rákosi: „Hát egy jó kiszgazdapárti lehet-e?” Javaslatával szemben azzal érveltem, hogy Romániában a magyarság csak a Magyar Népi Szövetségben tömörül, és nem akarjuk, hogy ebben az egységben kiszgazdapárti orientáció keletkezzék. Ezek után Rákosi Mátyás Ortutay Gyulát javasolta, mint fontos személyiséget a *Kiszgazdapárt bal-szárnyából*. Hozzátette, hogy a téli Sportcsarnokban megkezdődött a Kiszgazdapárt kongresszusa. Kérdés, hogy Ortutay vállalja-e az utazást, meg aztán Nagy Ferenc miniszterelnök beleegyezése is szükséges.

Én vállaltam, hogy az ügyet megtárgyalom Ortutay Gyulával. Rákosi pedig megígérte, hogy Nagy Ferencnél eszközöl részemre kihallgatást.

Másnap parlamenti meghívást kaptam, ahol újból találkoztam Rákosi Mátyással. S újra tárgyaltunk a magyar kulturális küldöttség problémáiról. Kértem, hogy adjon mellém egy elvtársat, hogy kimehessek a Sportcsarnokba, ahol a Parasztpárt kongresszusa zajlott. Ezután Szirmai Istvánnal, az MKP vezető aktivistájával mehettek a Sportcsarnokba. Ott kiderült, hogy nincs meghívóm, nem mehetek be. Akkor azt kértem, segítsenek, hogy Darvas Józseffel és Illyés Gyulával beszélhessek. Mindkettőjüket jól ismertem egy Romániában tett *kirándulásuk* (sic!) alkalmából, s jó barátság fűzött hozzájuk. Pár szóban elmagyaráztam nekik, hogy miért jöttem Pestre, és egyben kértem támogatásukat. Ők azonnal kihívták Ortutay Gyulát, és bemutattak neki, mint a Magyar Népi Szövetség vezető tagját.

Ortutay Gyulának elmondtam, hogy a román kormány dr. Groza Péter személyes vezetése alatt román–magyar kultúrhetet szervez úgy Bukarestben, mint az ország néhány más városában. Ezért egy 60–70 személyből álló magyar delegációt kellene kijelölni romániai szereplésre. Egyben fölkerítem Ortutay Gyulát, hogy vállalja el a küldöttség vezetését. Rövid gondolkodás után kijelentette, hogy köszöni a megtiszteltetést, de kérésemet nem tudja teljesíteni, mert beteg, influenzás, nagyon le van gyengülve. Én annyi gyógyszer ajánlottam fel neki, amennyire éppen szüksége lesz, sőt külön hálókocsi áll majd rendelkezésére, egész úton pihenhet, programját pedig a kultúrhet egész ideje alatt maga állíthatja össze, ahogyan egészségi állapota megengedi. Ezen gondolkodni kezdett, majd jó későre ezt válaszolta: ha vállalná a küldöttség vezetését, egyesek azt azzal vádolnák, hogy *eladta Erdélyt és a magyarságot*. Hazaárulónak bélyegeznék. Ezért tehát nem vállalja.

Én már jó előre gondoltam, hogy Ortutay tagadó válaszának fő oka nem a betegség. Kifogásaira rá voltam készülve s ezért a következőket válaszoltam neki: „Erdélyt nem kell már eladni! Erdélyt már régen eladták a magyar mágnások politikusai Horthyval az élen. Az Erdélyben élő kétmillió magyar nevében kérem, *sőt követelem* (sic!), hogy vállalja el amire kérem – ami neki feladata –, mert ez az igazi magyar hazafiság. A MNSZ *vonala* az, hogy a két népet közelebb hozza egymáshoz. Magyarország érdeke is úgy kívánja, hogy közös erővel verjük vissza a nacionalizmust és a sovinizmust. Reánk hárul az a köteletség, hogy gyakorlati demokratikus politikával szolgáljuk a két nép közeledését, hogy megvalósítsuk a jószomszédi viszonyt, amelynek nevében jöttem Budapestre.”

Ezek után Ortutay Gyula ezt felelte: „Meggyőzött! Igaza van! Elfogadom a meghívást, a fölkérést, de mivel én *a kormány tagja vagyok*, a miniszterelnök jóváhagyása szükséges.”

Ennek elintézését magamra vállaltam.

Aztán újból Darvas Józsefhez és Illyés Gyulához fordultam segítségért. Arra kértem őket, hozzanak össze Tamási Áronnal. Így még aznap délután öt órakor találkozhattam vele egy Duna-parti kávéházban, ahol ő minden napos vendég volt. A városnak ez a környéke még romokban hevert, találkozásunk helyét csak gyalogszerrel lehetett megközelíteni. Tamási ennek ellenére pontos időben érkezett. Egyedül jött és foglalt helyet egy asztalnál. A pincér segítségével elébe állhattam, és bemutatkoztam neki. Kiderült, hogy Darvas és Illyés által már tudta, miért akarok vele találkozni. Első szava az volt: „Ti hogy vagytok odaát?” Az iránt érdeklődött, milyen az élet, a gazdasági helyzet, a magyarság sorsa Romániában. Továbbá úgy hallotta, hogy az ő régi barátja, Groza Péter okosan, higgadtan intézi a nép ügyeit. „Szerencsések voltatok – mondta –, mert a háború nem dűlta fel Romániát. Magyar-

országot teljesen kirabolták, tönkretették, Budapestet lerombolták." Azt is elmondta, hogy nagyon szeretne hazalátogatni és bejárni újból Erdélyt. „Vajon befogadnának a román hatóságok?”

Látszott arcán az öröm, hogy földijével találkozhat és Erdély állapota felől érdeklődik. Csendes hangon és szűkszavúan beszélt, a szíve mélyéről fakadó érzéssel. Mikor jövetelem célja felől érdeklődött, elmondtam neki, hogy dr. Groza Péter miniszterelnöktől kapott megbízatásom, hogy kérjem meg őt, jöjjön el Romániába, vegyen részt egy román–magyar kultúrhét programjában. Rajta kívül még több más művész, író kap meghívást. Hangsúlyoztam, hogy Groza Péter azt üzeni: tekintse magát az ő személyes vendégének. Tamási Áron örvendett a meghívásnak, megköszönte, és megígérte, hogy mindent megtesz az utazás érdekében. Azt mondta: ezáltal régi vágya teljesülhetne. A hazajövetel. Abban állapodtunk meg, hogy másnap déli 12 órakor értesítem a pontos indulásról.

Megegyezés értelmében másnap reggel fél kilenckor – parlamenti szünetben – kellett találkoznom újból Rákosi Mátyással. Szerencsém volt. Már a folyosón megláttam, épp Szakasits Árpáddal, a szoc-dem (sic!) főtitkárral beszélgetett. Ahogy észrevett, felém indultak, majd bemutatott engem Szakasitsnak. Ezután karonfogva indultunk beljebb a folyosón, miközben Rákosi elmondta utazásom célját Szakasitsnak, hangsúlyozva, hogy tervünket igen hasznosnak tartja. Én arról tájékoztattam őket, hogy Ortutay Gyula elvállalta a delegáció vezetését, de azt Nagy Ferencnek még jóvá kell hagynia. Ezután mindhárman a miniszterelnöki iroda felé indultunk, de közben kiderült: a két magyar vezető nélkülüm is elintézi az ügyet. Megköszöntem hát a támogatásukat, és elbúcsúztam tőlük. Kifelé menet kellemes meglepetés ért a folyosón: a Román Kommunista Párt és a MADOSZ régi, volt tagjaival ta-

lálkoztam: Rác Gyulával, Non Györggyel és Osztrovszky Györggyel, akik már Magyarországon dolgoztak.

Később személyesen közölhettem Ortutay Gyulával, hogy Nagy Ferenc jóváhagyta romániai szereplését. Megbízólevelét a miniszterelnöki hivatalban veheti át.

Megbeszélésünk alapján még aznap kellett újból találkoznom Tamási Áronnal a Duna-parti kávéházban. Az író pontosságára jellemző, hogy pontosan 12 órakor egyszerre léptünk be a társalgó helyiség ajtaján. Két feketét rendelt, majd ünnepélyes komolysággal jelentette ki, hogy elfogadja Groza Péter meghívását, s örül a megtiszteltetésnek. „Czikó úr, önnek is köszönöm fáradozását, miáltal az én hazamenetelem reménye valóra válhat. Tolmácsolja hálámat a Magyar Népi Szövetségnek is.”

Mikor elváltunk, vele is közöltem, hogy vonatunk délután 4–5 óra között indul Románia felé. Aztán siettem egy másik találkozóra. Kállai Gyulától kellett átvegyem a magyar küldöttség tagjainak névsorát, melyet a Magyar Kommunista Párt illetékesei hagytak jóvá.

A Keleti pályaudvaron Háy Gyula író segített abban, hogy különvonatunkat mellékvágányról az indulási vonalra tolassák. Pontosán 4 órakor, Ortutay Gyulával az élen kezdtek megérkezni a küldöttség tagjai. Ki-ki elfoglalta helyét a számára kijelölt fölkében. Megérkezett Tamási Áron is, két bőrrönddel és a feleségével. Megbízottaim rögtön átvették a bőrröndöket, én pedig a hálófülke felé tessékeltem a házaspárt. Tamási felesége közbeszólt, hogy ne siessünk, barátaitat várják, akik megígérték, hogy ott lesznek vonatinduláskor. Az említettek valóban meg is érkeztek, én pedig arra lettem figyelmes, hogy a társaságban ideges szóváltás kezdődik. Barátai Tamási Áront le akarták beszélni az utazásról. Szavaikból olyasmit hámoztam ki, hogy Romániában még zavaros, bizonytalan a helyzet. Könnyen megeshet, hogy Tamásit le is tartóztatják. Ezt hallván, személyesen léptem föl velük szemben. Azt

mondtam: vállalom a felelősséget az író biztonságáért, aki dr. Groza Péter miniszterelnöknek személyes meghívottja és régi jó barátja. Szavaim után Tamási Áron így szólt: Lesz, ami lesz, ő szavát adta és ahhoz tartja magát. Ebből újabb vita támadt, miközben Tamási „barátai” – feleségének biztatására is – leszedték, kihordták bőröndjeit a fölkéből. Én azokat embereimmel visszavittem. Felesége a „barátok” élére állva újra lehozatta, miközben hangos szóval is ellenezte Áron utazását.

Mit tehettem volna ebben a helyzetben? Azt mondtam Tamási Áronnak: „Sajnálom, hogy szavát adta és nem tudja betartani. Az erdélyi magyarság érdekét szolgálná, ha eljönne. A román–magyar barátság támogatója lehetne, de úgy látszik, másokra hallgat, és lemond egy szép alkalomról.” Áron ezt válaszolta: „Ne haragudjék, Czikó úr! A legközelebbi alkalommal majd elmegyek.”

A hosszú és kellemetlen vita után kezet szorítottam Tamási Áronnal. Vonatunk kétórai késéssel, 7 órakor indult el Bukarest felé.

Mikor dr. Groza Péternek elmeséltem a Tamási Áronnal kapcsolatos kudarcot, sajnálatát fejezte ki, majd hozzátette: „Az volt a szándékom, hogy meggyőzzem Áront: maradjon itthon és erősítse a magyar írói gárdát.”

Tamási Áron csak húsz év múltán tért haza véglegesen szeretett szülőfalujába, Farkaslakára. Ott temették el, ott alussza örök álmát két cserefa között. Temetésének idejéről nem értesülhettünk, nem lehettünk jelen. De mikor évek múltán emlékművét avatták, a sok székely között jelen volt az egész bukaresti Czikó család. Emlékszem, nagy eső volt akkor. Amilyen viharos volt az élete, olyan zivataros volt a nap is, amikor nagyságát méltatták az emlékkő előtt.

Czikó Nándor

Néhány megjegyzés Czíkó Nándor emlékiratához

1. A román–magyar kultúrhét megszervezésének idejéről Czíkó csak annyit ír, hogy az 1946-ban történt. Személyes emlékem, hogy valamikor '46 tavaszán Bársony Rózsi és Dénes Oszkár Kolozsvárott vidám-vegyes, pajzán műsort mutatott be a volt magyar Nemzeti Színházban. Bukaresti szereplése után Jávor Pál erdélyi városokban is föllépett.

Katona Szabó Istvánnak *Marosvásárhelyi Krónika* című, kitűnő könyvében a negyvenes évek sajtószemléje is olvasható. A Marosvásárhelyt megjelenő *Szabad Szó* című napilap közleményei alapján ezt írja: „A román–magyar kulturális ünnepekre Bukarestbe népes küldöttség érkezett különvonaton politikai és kulturális vezető személyiségekkel, művészekkel, írókkal. A bukaresti rádió az ünnepek során külön műsort sugárzott a román–magyar megbékélésről és egyetértésről, melyben a román és magyar írók nyilatkoztak, valamint Keresztury Dezső közoktatásügyi miniszter. Petru Groza pedig megjelent a bukaresti magyarok március 15-i ünnepségén.” (*Szabad Szó*, 1946. március 15., 18.)

2. Czíkó Nándor – Rákosival folytatott beszélgetéseit fölidézve – hol a Kisgazdapárt, hol a Nemzeti Parasztpárt kongresszusát említi. Évtizedek múltán ez nyilván memóriabotlás, akárcsak az is, hogy Ortutay Gyulát *miniszterként* említi, holott ilyen funkciót csak 1947–1950 között töltött be. Egyébként valószínűleg a Nemzeti Parasztpártról van szó, hiszen 1946. március 11-12-én az tartotta első országos kongresszusát. Czíkó csakis ott találkozhatott Darvassal és Illyés Gyulával.

3. Groza Péter és Tamási Áron „baráti kapcsolatáról” tudomásom szerint nem jelent meg nyomtatott szöveg. Lehetséges, hogy a harmincas években, mikor Groza gyakran látogatott el Kolozsvárra, a román körökben is híres író és a művészetkedvelő politikus összeismerkedett. A kor-

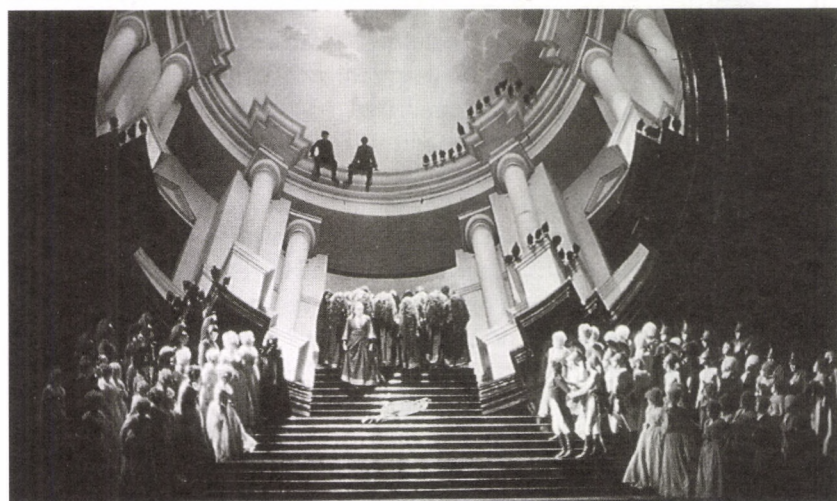
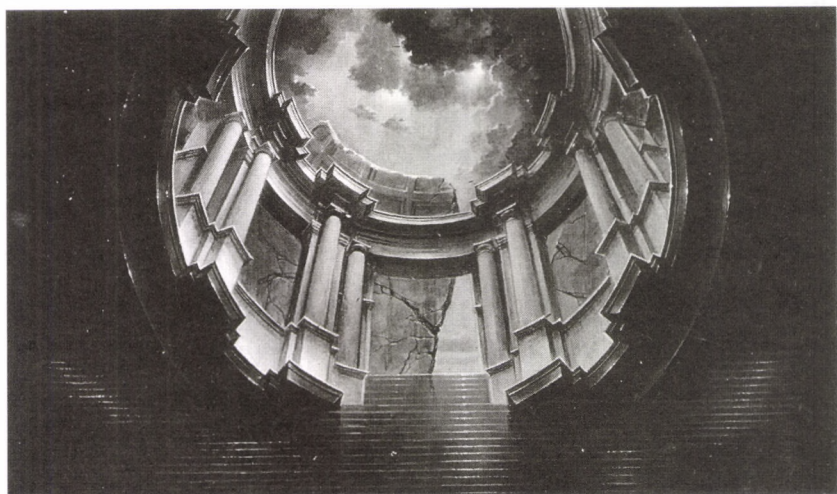
szak ismerői még élő tanúk révén, könyvtári bűvárlással ezt a kérdést könnyen tisztázhatják.

Okkal támad bennünk enyhe gyanakvás annak olvastán is, hogy Groza terve, vágya szerint Tamásinak végleg haza kellett volna jönnie úgymond „erősíteni a magyar írói gárdát”. Nem tudta volna, hogy miként erősítik azt Kolozsvárott? Hiszen épp az idő tájt – ’45–’46-ban – végeztek nagy tisztogatást az erdélyi magyar írók és újságírók között. Az új kánon szerint tévelygőnek, bűnösnek bizonyultak sokan, akik ’40–’44 között, „magyar világban” működtek, írtak, tisztségeket viseltek. Zord purifikátorok megbüntették már Bözödi Györgyöt, Nagy Eleket, Daday Lorándot. Feketelistára került Nyíró József, Wass Albert, Reményik Sándor... Rettegésben éltek mindazok, akik annak idején sajtóban, rádióban történelmi elégtételként említették a bécsi döntést. Tamási Áron az *Ábel* könyvéből ismert román csendőrnek, Surgyélánnak Kolozsvárról Dél-Erdélybe üzenté, mondván többek között, hogy ne búsuljon: az igazságot is meg lehet szokni.

Bizonyos, hogy Tamási Áron meghívását Groza Péter nem tárgyalta meg a kommunista párt vezéréivel, akik a legkisebb botlásért a leghűbb és legfanatikusabb párttagjaikat is kirugdosták soraikból. De nem maradtak büntetlenül a pártonkívüliek sem, kiváltképp, ha írástudók voltak! Tamási remekművét, a *Szülőföldemet* 15–20 cenzorüldözte soráért, az *Ábel-trilógia* első könyvét kezdő mondatáért tiltották be évtizedekre. A nemzeti kisebbséget nyomorgató főhatalom érzékenységét ez a mondat bántotta nagyon: „Egy esztendőre rá, hogy a románok kézhez vettek miniket, az én életemben is igen nagy fordulat állott bé.” Az a fordulat pedig: a mi nyolcvanéves kálváriánk, kacagásban is sós könnyekkel öntözötte. Kérdéses tehát, vajon a miniszterelnök gondolt-e arra, hogy személyes hatalma fölött a kommunista párt korlátlan hatalma erősödik és zordul folyamatosan? Eszébe jutott-e, hogy Tamási Áront

– ha netán hazatérne – épp magyar kollégái „veszik kézhez”, misztikus, katolikus, nacionalista bőrét lenyúzza, hogy megtisztítsák bűneitől? (Az ötvenes évek elején a kolozsvári Bolyai Egyetemen valósággal Visinszkij-szellemiségű kurzus folyamán „deheroizálták” őt is jó néhány más „helikonistával”).

Ilyen kérdésekre ma már nehéz válaszolni. Groza Péterrel nemegyszer találkoztam én is. Meggyőződhettem magyar irodalmi-történelmi tájékozottságáról, Arany János iránti rajongásáról, meg arról is, hogy a diktatúra felé törekvő RKP vezérkosaitól idegenkedik, tart is tőlük, tündöklésének bukását sejtve. Az osztályharc embertelen „élezői” Grozát „polgári csökevényekkel megvert” humanistának, sőt bohém léleknek tartották. Hol panaszként, hol „kommunistapukkasztó” kajánsággal mesélte, hogy mi mindenben próbálják őt az elvtársak „intranszigenessé” formálni. Valamikor osztálytársaival is szemben. Amilyen Nagybacsoni Nagy Vilmos volt például, Magyarország honvédelmi minisztere 1942–43-ban, Grozának pedig osztálytársa a századforduló idején a szászvárosi Kuun Kollégiumban. Jubiláris érettségi találkozóra az ötvenes évek elején őt is meghívta a román miniszterelnök. Elfelejtette volna, hogy Nagy Vilmos még mindig börtönéveit tölti Budapesten? Dehogya! De miként azt nekünk mesélte: ő nem a Horthy miniszterét, hanem az osztálytársát hívta meg jubiláris találkozóra. Mégpedig olyanformán, hogy Moszkvában, Sztálin temetésének alkalmával, a gyászban meglágyult, sőt megtört szívek engedékenységre számítva súgta oda Rákosi Mátyásnak: „Ígérje meg nekem, hogy Vilmost egy osztályfőnöki órára, ünnepi vacsorára s néhány napos erdélyi körútra kiszedeti a börtönből!” A Genialissimus legjobb magyar tanítványa rábólintott, s két nap múltán máris ugrasztották, borotválták, öltöztették a rab minisztert, hogy siessen Szászvárosba osztályfőnöki órára elmesélni, mettől meddig ballagott el a vén diák.

CHERUBINI: MÉDEA
Opéra de Paris, 1986. Rendező: Liliana Cavani

Az erdélyi magyarság ellen 1948 után elkövetett jogfosztásokért gyakran és súlyosan hibáztatják Groza Pétert is. Másfelől román nacionalisták támadják – bukaresti szobrárt is ledöntötték –, mert úgymond nemzeti érdeket sértő engedményeket tett a jogaikkal sosem elégedett, mohó magyaroknak.

Talán eljön egyszer a tények tárgyilagos vizsgálatának ideje is.

4. Czikó Nándor azt írja, hogy jó barátság fűzte Illyés Gyulához. Talán azt akarta mondani: baráti érzéssel gondolt rá, régebbi találkozásukra. Nem biztos, hogy az érzés kölcsönös volt. Ezt sugallja Illyésnek 1945 szeptemberében kelt kolozsvári naplójegyzete.

„Nyolcan, tízen ülünk a tikkasztó levegőjű szobában, amelybe a kinti éjszakából a nyitott ablak is frissesség helyett csak bogarat bocsát be a lámpa köré... Alacsony, szőke fiatalember kezd beszélni, éppoly emelt és tüzes hangon, akár az előtte szóló. (Bányai László volt. S. A.)

Ez még nagyobb élmény, mint az előbbi.

Az ember először azt hiszi, ezt az akadályokkal való küzdelem ingerli ilyen indulatba. Nem beszél tökéletes folyékonyással magyarul... A figyelmet valóban ez is leköti. Az ember akaratlanul nemcsak a szemét nyitja a beszélőre, hanem a száját is, hogy egy-egy nehezebben található szóval készségesen kíségetse. A fiatalember szerint is a magyarság ellen rengeteg a vád, legalábbis Romániában... A román kormány így a központban, Bukarestben csak üggyel-bajjal tudja a népszerűtlen magyarok jogos dolgát is előresegíteni.

– A román kormány igaz demokrata! A demokrácia a román népen is elterjedt már, el van terjedve... *în lărgime*.

– Szélességben! – készségeskednek hárman-négyen is.

– Szélességében már elterjedt – kiáltja a fiatalember, karjával is megmutatva a szélességet –, de nincs elterjedve

még eléggé – s karja hevesen lefelé lendül – nincs elterjedve... *în adancime* –

– Mélységben! – hangzik rá most már egy egész kórus.

Mi hát a teendő? Az embereket szinte egyenként kell meggyőzni a demokráciáról. Ezt teszi a Groza-kormány. S ebben a magyaroknak is melléje kell állni! Még akkor is, ha sérelmük van! Tűrjünk inkább, hogysem gyengítsük. Frontális felállás helyett a bajokat is esetenként mulasztani!

– Mert mit teszek én is? – kiáltja most még hangosabban a fiatalember. – Szaladni, szaladni! Tegnapelőtt Bukarestben négy minisztériumon, egyik a másíkra! Ma itt vagyok! Holnap menjek kell megint Csíkbe! Aztán Háromszék! Tegnap mi volt Marosvásárhely? Rossz volt, hogy a diákok tüntettek! Szerencse, hogy ott kaptam épp a minisztert. Ott mondhattam neki, a diákokat ki, az iskolákat nem bezárni. Megértette... *domnule ministru*... És egy hosszú román mondatban bukdalja ki, mit mondott *domnu Vlădescu Racoasanak*... Egész gyerekarca van ennek a fiatalembernek... Most látom őt is először. Szavaiból kiderül, hogy bukaresti születésű... és hogy hentes is volt, kovács is... Szomszédom az ő nevét is felírja. Czikó... Lőrinc?... Nem, ez az egyik öccse... Nándor. A Magyar Népi Szövetség bukaresti szervezetének vezetője."

Végezetül bárki azt kérdezheti: 1946 márciusában – megannyi társadalmi, gazdasági baj, nyomorúság közepe – miért volt oly fontos, sürgős az a román–magyar „kulturhét”? Mert Párizsban júliusra tervezték a Romániával és Magyarországgal is megkötendő békeszerződés előkészítését. 1946 októberében már elfogadták a magyar békeszerződés szövegét. A következő év februárjában (10-én) a szövetséges nagyhatalmak meghozták a döntésüket. Románia visszanyerte Észak-Erdélyt. Magyarország újból visszaszorult trianoni határai közé!

Ehhez kellett egy kis vidámság és testvériesülés.

SÜTŐ ANDRÁS

K: Somogy Imre

ly: Tanulmány

A humanitáste fejlesztéséről,
mint elsődleges célról

A MI KIHÍVÁSUNK

Az ezredfordulón azzal az ellentmondással kell szembe-
sülnünk, hogy miközben egy történelmi korszakvál-
tás előtt állunk, kényszerítő napi gondjainkba és feladata-
inkba beleragadva nem emeljük a tekintetünket a távla-
tokba, és ezért a napi „száztíz gáton” kifejlődött „sprinter
pszichénket” csak megzavarja az évezred ugyancsak kény-
szerítő erővel dörömbölő „maratonja”.

A várakozás a jövőt illetően itthon inkább szorongó,
„csak rosszabb ne legyen” jellegű, mintsem reménykedő.
Egyoldalúan az elénk torlódó problémák körül mozog
a gondolat, és kevésbé akörül, hogy a *lehetőségeinkkel mi-
ként lehet, és hogyan kellene élni.*

Máig hiányoznak magyar valóságunkat a világfejlő-
dés irányába kimozdító és hordozó transzmissziók. Az évről
évre megfogalmazott céljaink egyre magasröptűebbek, ám
kivitelezőképességünk és az azt integráló intézményrend-
szerünk fejlesztése messze elmarad a kívánatostól. A konf-
liktus feloldásához mindenekelőtt alapos szellemi elemző-
munkát, társadalmi szintű diskurzust kell folytatnunk.

Ehhez először közösségileg kell kiválasztanunk a cé-
lokat és feladatokat, amelyek megvalósításában sajátos ér-
teket tudunk létrehozni, és ezzel fontosabbá, sikeresebbé
válnunk a világméretű értéktrendek tekintetében.

A globális világ megatrendjei

Az amerikai gazdasági szakirodalom alapján a 21. század megatrendjei a következő orientáló pontok mentén kristályosodnak ki az értékteremtő világban. Eszerint a jövő egy-fajta átmenet lesz:

- a stabilitásból a flexibilitásba;
- a divatból az értékek felé;
- a homogenitásból a sokszínűségbe;
- a nemzeti életből az üzleti élet irányába;
- a sebezhetőségből az önvédelembe;
- a nacionalizusból a globalizálódásba;
- a passzivitásból az interaktivitásba;
- a versenyből az együttműködés irányába;
- a tömegcikkől a személyre szabott termékek és szolgáltatások irányába;
- az emberi erő kiváltásával az automatizáció irányába.

Nem kell feltétlenül egyetértenünk a fent vázolt trendekkel, de fontos, hogy elgondolkodjunk azon, hogy a világ egynemely dologban kedvünkre változik, de lesznek továbbra is olyan dolgok, amikkel, ha nem is tudunk kibékülni, ha nem is a kedvünkre valók, ha nem is célunk, akkor is kikerülhetetlenül érvényesülnek. Ilyenek a gazdasági, pénzügyi és technológiai standardok. Ezeket kötelező figyelembe venni, hiszen a standardok mindig a szövetet jelentik, a nemzeti és emberi mintázatot mi szőhetjük bele.

A világ változásait figyelve látjuk, hogy a földrajzi hovatarozás és a történelmi múlt egyre kevésbé befolyásolja a jövőbeni lehetőségeinket, de nem így áll a dolog az emberi habitussal és képességrendszerrel, amiket még mindig a történelem folyamán kialakult viszonyok és a nyelv alakítanak intenzíven.

Közép-Kelet-Európa kilátásai, paradigmaváltás a társadalomban

Közép-Európában a történelmünk során kialakult hátrányból előnyt is kovácsolhatunk. A gazdasági fejlődés, a demokratikus intézményrendszer és a szociális háló együttes fejlesztésének kényszere itt a fejlett országokétól eltérő modelleket hozhat létre. Ezek a modellek egy későbbi fázisukban valós alternatívát jelenthetnek a jövő életképes társadalom-, állam- és életmódszervezését illetően.

Előnyünkre szolgálhat az is, hogy az elmúlt évtizedekben meglévő lemaradásunk következtében az életben maradás, a kínzó hiányok enyhítésének parancsa sok emberből hozott ki találmányt, kreativitást, amely kényszer a rendszerváltást megelőzően és követően vállalkozások sorát tartotta életben. Magyarul: nem volt időnk elkényelmesedni, eltompulni, megmaradt és fejlődött a szintetizáló képességünk, a pénzorientáció még nem itatta át teljesen a gondolkodásunkat és az érzéseinket. Létezik még bennünk a lényegi kérdésekre és nagy ügyekre való figyelés, affinitás.

A fenti tapasztalatokra és tulajdonságainkra, képességeinkre is építve kell megkeresnünk a választ a globális kihívásokra. A feszítő társadalmi problémák megoldását kapcsoljuk össze a globális trendek által megkövetelt minőség elérésével:

Céljainkban a humántőke fejlesztését helyezük az első helyre.

– Az egészségügy, az oktatás kérdését úgy kezeljük, hogy húzóerővé válhassanak távlatilag. Erre koncentráljuk a tudományos élet figyelmét is.

– Az elért eredményeinket, a kialakított megoldási módokat értékesítsük nyereséggel a világban.

Úgy gondolom, hogy az új évezred küszöbén fennmaradásunk érdekében az emberi élet alapkérdéseire kell a fi-

gyelmünket koncentrálni, és kérdéseinkre a kornak megfelelő helyes válaszokat, megoldási alternatívákat találni, teremteni. E feladatnak azonban csak akkor felelhetünk meg, ha döntéseinkben és tetteinkben a racionális és az emocionális oldal harmóniáját megfelelően érvényesítjük. Ha helyre tudjuk állítani ezt a harmóniát, ha ki tudjuk egyensúlyozni a kor eltorzult, egyoldalú gazdaság- és pénzorientációjú világát, ha a humánumnak nagyobb esélyt és teret adunk a világban.

A társadalmi fejlődés humán és szellemi tőkére épített fejlődési pályájának szükségességét már korábban is felismerték a gondolkodó fők, de nem történt valódi erőfeszítés a szellemi alkotóképesség „hadrendbe” állítására. Ezért is fontos egy használható, motiváló, emberléptékű jövőkép és országstratégia felvázolása, ezért érdemes megfogalmazni, hogy milyen legyen az a jövő, amelyben fejlődni tudunk, és amelyben jól tudjuk érezni magunkat, amelyben egyre többek számára van esély az emberhez méltó, egészséges, alkotó életre.

A standardok és a kreativitás

Nem lehet kétséges, hogy a fejlődés, a fejlesztés forrása továbbra is az egyre szélesebb körben hozzáférhető tudás és az azt alkotni-alkalmazni képes emberi társulás lesz.

Csak az alkotó tudás, a szellemi teljesítmények és képességek magas szintű fejlesztése és mobilizálása által tudunk meglévő lehetőségeinkkel élni, a meglévő természeti és humán vagyónunkat jól befektetni. Így a súlypont azokra a társadalmi folyamatokra és intézményekre helyeződik, amelyek segítik az embereket abban, hogy képességeik kiteljesedjenek, és az egyéni alkotókedv társadalmilag értékes teljesítményekben valósuljon meg. Egyrészt óriási energiát kell befektetni abba, hogy a globalizálódó vi-

lág standardjait, a mindennapi működést biztosító rendet a társadalom egészében érvényesítsük, másrészt egyre több figyelmet igényel az alkotóképességünk, a kreativitásunk előhívása, csiszolása.

Minden elemzés azt igazolja, hogy a következő évtizedek legfőbb kihívása és feladata az lesz, hogy a kreativitást miként tudjuk, tudatosan, szervezeten és szélesebb körben fejleszteni, és az ország javára hasznosítani. E feladat egyik közvetlen célja és hajtóereje is egyben az új korszak kihívásaihoz való felzárkózás szükségessége és kényszere, amit lehetetlen megoldani innovatív fejlődési szakaszok és *társadalmi méretű innovációs folyamat* nélkül.

E terület hatékonyságának növelésében a tudós alkotókat, a tudományos műhelyeket és az oktatási intézményeket illeti a főszerep, az ő teremtő együttműködésükön épülhet a fejlődés. Ennek belátásához, érvényesítéséhez elengedhetetlen feladat a tudomány társadalmilag is elismert teljesítményének növelése, a tudományos alkotók és teljesítményük jobb marketingje. Az elkövetkezendő időben tehát a magyar társadalomnak ki kell munkálnia e folyamat programját. Természetesen figyelembe kell vennünk, hogy Magyarország kis ország, és egy kis országnak más országfejlesztési stratégiát kell kialakítania, mint a nagyhatalmaknak.

Magyarország csúcsszínvonalú teljesítményei a tudomány, a sport, a művészetek és az oktatás területén születtek. Főképpen azokon a területeken vagyunk képesek világszínvonalú eredményre, amelyek nem igényelnek sok tőkét, drága infrastruktúrát. Ahol több tehetséggel és szorgalommal, kitartó munkával eredményeket lehet elérni.

Ha figyelembe vesszük azoknak az európai kis országoknak a történetét, amelyek valóban sikeresek és gazdagok lettek a 20. században, akkor azt látjuk, hogy Svájc, Hollandia, Dánia, Norvégia, Svédország és Finnország

egyaránt képes volt egy-egy helyi adottságára koncentrálni. Egy kis ország nem foglalkozhat mindennel. El kell döntenie, hogy nemzeti sajátosságaihoz, hagyományaihoz, jelenlegi helyzetéhez és jövőbeni esélyeihez milyen tevékenységi területek kapcsolódnak a legjobban. Ezeknek a döntéseknek az eredményeképpen született meg a legendás „svájci óra”, a „holland kertészet”, a „svéd acél- és járműgyártás”, a „finn papír”.

A gazdálkodás kultúrája és az alkotóképesség

Különösen fontos stratégiai területe az innovációnak a politikai élet, a tudományos élet, az oktatás és az üzleti élet egymást fejlesztő kapcsolatának építése. Magyarország esetében a tudomány és az oktatás új forrásokat, ösztönző támogatást a javuló közteherviselésből, a politikától és a gazdasági élet profitot termelő részétől remélhet. A gazdasági szervezetekben felhalmozódó tudás, tapasztalat és képességrendszer is megjelenhet az együttműködés formájaként, oly módon, hogy az üzleti világ segíti a tudományt és az oktatást a tervezésben, gazdasági kalkulációban, ellenőrzési és felügyeleti tevékenységben, marketingben. Azzal is, hogy a legtehetségesebb fiataloknak gyakorlóterepet biztosít, és a tehetséggondozásra alapítványokat hoz létre, segítheti az oktatást, és ezzel implicite a tudományos kutatói utánpótlás képését.

A gazdasági életben megszerzett magas szintű tudást és tapasztalatot fel kell tudnunk használni a társadalom egész rendszerének innovációjában, az oktatásban, tudományban, egészségügyben, szociálpolitikában és településszervezésben, azokon a területeken, ahol a nemzetközi standardok még nem érvényesülnek, ahol a professzionista szervezési mód hiányában folyik a tékozlás pénzzel, idővel és főleg a humán tőkével.

Be kellene látni, hogy nincs olyan társadalmi tevékenység, ami ne igényelne gazdasági megalapozást és hatékony gazdálkodást. A standardok azonosak, a specializálást területről területre el kell végezni. A paradigmaváltás egyik oldala a gazdálkodási kultúra általánosabbá tétele a társadalomban, a másik oldala a gazdaság pusztán tőkeorientált, az embert alacsonyító szervezési módjának átterelése a humántőkeorientált gazdaságba, amelyben kifejlődhet a gazdaság és gazdálkodás embert és életet gazdagító jellege is, ha szilárd erkölcsökkel párosul. A jövő kulcskérdése ebben rejlik. A folyamat indulhatna azzal, hogy a gazdaság szereplői és szervezetei érzékenyebben figyelnének a környezetükre, arra a szférára, amelyben dolguk végzése közben maguk is élnek, ahol gyermekeik játszanak, tanulnak, sportolnak, ahol élvezhetnék azt, amiért dolgoztak.

Gondolatok – tettek

Menedzseri munkámban és a közéleti tevékenységemben azt a modellt keresem és fejlesztem, amelyik hatékony szervezetet, szervezési módot ad a gondolatok, tehetségek és produktumok fejlesztéséhez és alkalmazásához. A modellkísérlet első szintjén a Pharmavit megalakításával, a Plusssz márka piaci bevezetésével teremtődött meg az a tapasztalati bázis, amiben együtt volt és van a jó és egészségileg hasznos termék, a hatékony szervezet, a tudást és képességeket folyamatosan fejlesztő viszony, a rentábilis gazdálkodás, a hatékony marketing és a társadalmi szerepvállalás ügye.

Ma Veresegyházán és környékén olyan egészségmegőrző és betegellátó modellen dolgozunk a csapatommal, amely az egészség teljességére, az emberek életmódjára fordít intenzív figyelmet. Ennek a második szintű modellkísérletnek az a kérdése, hogy a hazai finanszírozási kereteken belül hogyan lehetséges humánus és világszínvonalú egészség-

ségmegőrző rendszert csinálni, hogyan lehetséges a házi-orvosi tevékenységet, az alapellátást oly módon szervezni, hogy a bevont vidéki kistérségben élők életkilátásai és minőségi életévei jelentősen javuljanak. A modell része egy népegészségügyi kutatócsoport tevékenységének, amely tudományos kontrollt jelent számunkra.

Háromszorosan is stratégiai feladat ma az egészségügye: egyrészt hogy legyen kedvünk, energiánk a munkához, hogy társadalmunk sikeres lehessen. Másrészt egyre kevesebb gyermek születik, és egy ilyen helyzetben a nemzet szempontjából nem közömbös, hogy milyen hosszán és mennyire egészségesen élünk; harmadszor ezen a területen van talán a legtöbb világszínvonalú, versenyképes tudásunk, tudományos eredményünk és szakembergárdánk.

A modell következő, harmadik szintje egy kistérségi településfejlesztési program, amelynek keretében az életmódot alakító feltételegyüttest rendszerként fogjuk fel, és rendszerként fejlesztjük. A Veresegyházi Életmódprogram műhelycímet viselő programunkban arra törekszünk, hogy a gazdaság, az egészség, a közélet, az életvitel, az oktatás és kommunikáció mikrofolyamatainak és intézményeinek helyes alakításával egy emberközpontú mikroregionális településfejlesztés modelljét alkossuk meg.

A fenti gondolatok lényege réges-régen munkál a társadalom fejlődésén-fejlesztésén gondolkodók fejében. Rajtunk is múlik, hogy a folytonosságuk megmaradjon, és egyre nagyobb részük már megvalósítva gazdagítsa az életünket.

SOMODY IMRE

K: Steelin Ferenec
Elj: Tanulmány

008
37

TUDÁS ÉS SZEMÉLYESSÉG

A kulturális folytonosság elve az oktatás(politiká)ban

Az ezredforduló erkölcsi és kulturális válságjelenségeit nemcsak az magyarázza, hogy összeomlottak a közösségeket óvó társadalomszerkezet tartópillérei, hanem az is, hogy elsorvadtak a szerkezeti korrekció tudati-pszichikai erőforrásai is. A posztmodern embernek – miközben kiszakadt a tradíció közegéből, megfogytak az a képessége, hogy olyan értékeket tételezzon, olyan célokat, eszményeket kövessen, amelyek segíthetik megbillent lelki egyensúlyának helyreállítását. Értékválságnak is szokták nevezni ezt a jelenséget, igen pontatlanul. (Nicolai Hartman szerint „Nem az értékek keletkeznek és szűnnek meg a történelemben, csak az értéktudat változik.” – (Nicolai Hartmann: *Lélelméleti vizsgálódások*; Gondolat, 1972. 102. l.) Az értékek az egyházak tanításaiban, a politikusok programjaiban, a művészek alkotásaiban most is „rögzítve” vannak, ám uralkodóvá vált az azokkal szembeni kétely, vagy közömbösség. S miután a kultúra folytonosságát nem az értékek tökéletes konzerválása, hanem működtetése biztosítja, az oktatásnak, a nevelésnek minden egyéb funkcióját megelőzően azok megelevenítésére: értéktételező és értékbefogadó magatartásformák kialakítására kell irányulnia.

Fukuyama mondja: „Az értékek relativitásába vetett hitet ma minden iskolás gyerekbe beoltják, és már mély gyökereket eresztett az amerikai társadalomban.” „Mint Allan Bloom *Az amerikai ész bezárulása* című könyvében ki-

fejtette, a tolerancia liberális erénye ebben a században lassan, de biztosan azzá a meggyőződéssé torzult, hogy alapvetően nem létezhet olyan racionális alap, amelyen morális vagy etikai ítéleteket lehet megfogalmazni. Ma már nem azt kéri tőlünk, hogy toleráljuk a sokféleséget, hanem megparancsolják, hogy ünnepeljük, és ez a változás mélyreható következményekkel jár a közösségteremtés esélyeire nézve egy demokratikus társadalomban.” (Fukuyama: *A nagy szétbomlás*; Európa Könyvkiadó, 2000. 213. l.) Tegyük hozzá: nem csak a közösségteremtés esélyeire nézve. A relativizmus ideológiai sajátosan posztmodern etikai, pszichológiai és antropológiai elméleteket is életre hívtak. Ezek az elméletek nem ismerik el a szubjektív valóságok immanens megragadásának az érvényességét. Az „én”, a „személy” e felfogások szerint nem öntörvényű létezők, csupán metaforák, melyek részint pszichológiai, részint szociológiai eredetű élményösszefüggések tudati (fiziológiai) vetületei.

„A pszichológiai »én« közvetlenül egy bizonyos tudatáram identitásproblémáira vonatkozik, és nem veheti figyelembe saját kontingenciájának tényét. Az »én« a tapasztalat során keletkező véletlennel számol, saját konstitúciójának véletlenszerűségével azonban nem.” (Jürgen Oelkers: *Nevelésetika*; Vince Kiadó, 1998. 95. l.)

„A gyermekkor és a felnőttkor között erkölcsi kontinuum sem létezik, ellenkezőleg, állandóan új problémák és új komplikációk jelentkeznek. A »növekedés« ennél fogva merő idealizálás, amely erkölcsileg a pedagógiai összhang követelményeként használható ugyan, de csak mint metaforának van valósága.” (Uo. 99. l.)

„A szomatikus reprodukciókból egy eleinte igen szerényen differenciált megértési horizont keletkezik, amely kapcsolatban marad a testi funkciókkal, és vissza kapcsolódik az agytevékenységhez. Ebből kifolyólag ki

kell zárunk a »test« és a »szellem« szubsztanciális dualizmusát és ezzel együtt a „lélek” keresztény fogalmát, amennyiben ez többet jelentene, mint valami nehezen elképzelhető dolog metaforáját.” – írja Oelkers Searle és Mandelbaum nézeteit interpretálva. (Uo. 136. 1.) És végül Davidson „radikális értelmezését” ismertette jellemti ki: „Kizártnak kell tartanunk az érinthetetlen, szakrális én létezését.”

Ezekben a teóriákban persze jól látható az antropológiai és etikai relativizmus módszertani trükkje: a szociológia, a pszichológia és a fiziológia fogalmi apparátusával írják le az emberi-szellemi jelenségeket, s miután ezeknek a diszciplínáknak a terminológiai rostáján nem marad fenn semmilyen szubsztanciális mozzanat, „tudományos” igazságukat rögtön a vallásos képzetekkel szemben játsszák ki. Olyan ez, mintha a biológiai jelenségeket a fizika és a kémia logikájával próbálnánk megragadni.

Vizsgálódásunk nézőpontjából teljesen közömbös, hogy ezt a módszertani eljárást az einsteini relativitáselméletnek a humán tudományokra való automatikus kiterjesztéseként, avagy Derrida esztétikai, illetve Lyotard ismeretelméleti eszmefuttatásainak „antropologizálásaként” értelmezzük-e. A lényeg maga a végeredmény, azaz egy olyan ember- és világkép, amin belül – ismét Fukuyamát idézve – „alapvetően nem létezhet olyan racionális alap, amelyen morális vagy etikai ítéletet lehet megfogalmazni”. A posztmodern nevelés-etika művelői ki is mondják ezt a végkövetkeztetést.

Parfit szerint „Ahhoz, hogy múltbeli és jövőbeli énünk legyen, folyamatosan kell léteznünk, ami viszont nem jelent időbeli identitást.” Oelkers pedig így kommentálja ezt a tételt: „Az erkölcsi szubjektivitás konstitúciója nem végleges, amely bizonyos időtartam

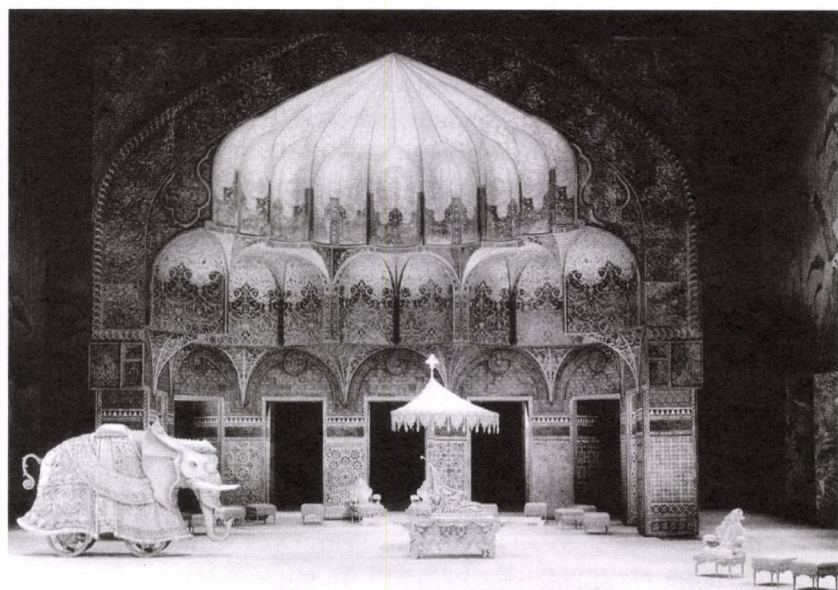
során összekapcsolható volna valamely személy stabil identitásával. Minden »belsővétel« ingatag, az erkölcsi szokások sebezhetőek, a meggyőződéseket mindig újra kell tanulni, a teljes személyiségkódot állandóan a tévedés veszélye fenyegeti, mivel nem létezik »objektív« erkölcs, viszont minden erkölcsi állítást nyelvileg így kell kifejezni, és sok esetben így is érzékelik. Ettől a tényállástól nem véd semmilyen platóni eszme vagy karteziánus dualizmus, másfelől viszont az erkölcsi tanulásban sem lakozik semmilyen természetes teleológia, amely mintegy a szubjektumba feltételezné a »legjobb javakat.« Az »igazságosság« ezért ugyancsak nem valamilyen »belső« diszpozíció, hanem nyilvános követelmény, amelyhez rendkívül eltérő tanulások társíthatók és társítandók.” (Uo. 139-140. l.)

Nyilvánvaló, hogy ezen a szemléleti alapon nem értelmezhetőek a kultúra folytonosságának sem intézményi, sem individuális feltételei. Míg ez utóbbi megközelítésben az egyén morális minősége elválaszthatatlan egy közösség szellemi létezésének szervességétől, s az egymást követő nemzedékeknek a nevelés révén gyakorolt felelősségtudatától, addig az idézett posztmodern antropológiákból logikusan következik a nevelés étoszának kilúgozódása is.

Bruner „tranzakcionális én” fogalmát taglalva jegyzi meg Oelkers: „Ebből az elméleti koncepcióból származik az a gondolat, miszerint a nevelés lényegében az értelemről és a jelentésről folyó tárgyalás – *egyezkedés* –, tehát kifejezetten nem a kötelesség igényével fellépő erkölcsi kommunikáció.”

Ismételjük: az ezredforduló kultúráválságából ezek a teóriák nem mutatnak kiutat. Ezért azt mi máshol és más módszerekkel fogjuk keresni.

Tanulmányunk nem foglalkozik a pedagógiai és didaktikai módszerekkel. Nem azt vizsgálja, hogy az okta-

MINKUS: A BAJADÉR
Opéra de Paris, 1992. Rendező: R. Nurejev

táspolitikai instrukciói hogyan valósulnak meg a nevelés folyamatában, hanem azt, hogy részint a történelem kihívásai, részint a humán tudományok eredményei milyen új problémák és feladatok elé állítják az oktatáspolitikát. Az effajta vizsgálódásnak pedig két irányban kell haladnia. Egyfelől fel kell mérni, hogy az ezredforduló traumatikus átalakulási folyamatában milyen hagyományos és milyen új szerepkörök várnak az oktatásra, másfelől mérlegelni kell azokat a törekvéseket és ajánlásokat, amelyeket a globalizálódó világ oktatáspolitikai intézményei fogalmaznak meg önmaguk, s a hozzájuk csatlakozó államok számára.

A tanulmány címe persze nem csupán a vizsgálódás irányát jelöli meg, hanem diagnózist is sugall a kultúra

természetéről és világunk állapotáról. Amikor ugyanis a kultúra folytonosságának feltételeiről beszélünk, magától értődően elvetjük azokat a kultúraelméleti és történetfilozófiai koncepciókat, amelyek szerint létezne valamiféle rejtett törvényszerűség, valamilyen önelvű evolúciós program, amely az emberiség kultúrájának végtelen fejlődését garantálná. A cím ugyanakkor arra is utal, hogy nem fogadjuk el azokat a mégoly szuggesztív hanyatláselméleteket sem, amelyek civilizációnk pusztulásának elkerülhetetlenségét állítják. A Nobel-díjas etológus Konrád Lorenz álláspontját fogadjuk el, aki szerint „Ezek az ellentétes nézetek az emberi viselkedésre nézve ugyanazon következménnyel járnak: mindkettő megengedi az embernek, hogy felmentve érezze magát a világtörténelemmel kapcsolatos felelősség alól.” (Konrad Lorenz: *Embervoltunk hanyatlása*; Cartafilus Kiadó, 1996. 13. l.) Másképpen: „a világ folyásának célirányos voltával kapcsolatos meggyőződés felmenti az embert felelőssége alól, lökést ad a haladásba vetett hitnek, amely ma olyan pusztító következményekkel jár.” (Uo.: 85.) De maradjunk még mindig a tanulmány címénél! Egyáltalán nem magától értődő, de rendkívül örvendetes, hogy a kibontakozó új magyar oktatáspolitikai feladatait a kultúra folytonosságának feltételrendszerén belül keresi, s ezáltal sugallja saját társadalmi szerepének és történelmi felelősségének felismerését is. Azt is kifejezi, hogy az oktatás gyakorlatában követett praktikus célokat (a gazdaság, a politika céljait) a kultúra értékszempontjainak rendeli alá, s egyszersmind úgy tekinti magát, mint primus inter pares a kultúra folytonosságát biztosító feltételek között. Hiszen a modern-posztmodern világban egyedül az oktatás-nevelés műhelyei képeznek olyan alrendszert, amely egyszerre képes befolyásolni a kultúra objektív (intézményi) és szubjektív (individuális) komponenseit.

A legfőbb kérdés tehát, amelyre válaszolnunk kell: jelenkori kultúránknak melyek azok az új típusú vonásai, amelyek az oktatást-nevelést új dilemmák elé állítják.

Három olyan területet jelölhetünk meg, ahol ezek a dilemmák megkerülhetetlennek tűnnek. (1) A nyugati típusú civilizáció általános válságtüneteit, (2) ismeret- és értékelméleti problémákat, s végül (3) az oktatás-nevelés „rendszer- és bizonytalanságait”: gazdaság- és társadalompolitikai függőségeit kell vizsgálnunk. Ebben a tanulmányban csak az első két kérdéskörrel lesz szó.

I. A nyugati kultúrák általános válságtünetei

A nyugati típusú civilizáció a 20. század végére történetének olyan szakaszához érkezett, amikor nemcsak a fenntartható fejlődés lehetősége látszik problematikusnak, hanem – jeles társadalomtudósok és történetbölcselek szerint – a hanyatlás, a felbomlás tüneteit is mutatja. Természetesen ki-ki saját szakterületének fogalmaival igyekszik leírni ezt a jelenséget, de következtetéseik lényegileg egybehangzanak. Jürgen Habermas gazdasági, politikai és szociokulturális válságtendenciákról beszél, s jóllehet nem tekinti azokat végzetesnek, megoldásuk lehetőségét sem jelzi. Nem tart attól, hogy az ember természetének lennének olyan „pszichológiai állandói”, amelyek korlátokat állítanak a technikai-civilizációs fejlődést is magába foglaló „társadalmasodási folyamat” útjába, de súlyos aggályai vannak a „szocializáció módját” illetően, azaz azokkal a módszerekkel szemben, „ahogyan a társadalmi rendszerek eddig megteremtették cselekvési motivációikat”. S persze ez is elég ahhoz, hogy a kultúra fennmaradásához szükséges „antropológiai egyensúly” kibillenjen. Kritikája a „kapitalista rendszer alapellentmondását” veszi célba, mert úgy látja, hogy „ceteris paribus (= a többi körülmény

azonossága mellett) vagy a gazdasági, vagy az adminisztratív, vagy a legitimációs, vagy a szociokulturális rendszer nem generálja a cselekvést motiváló értelem szükséges mértékét". (Jürgen Habermas: *Válogatott tanulmányok*; Atlantisz, 1994. 73., 79., 81. l.) Habermas nem a már kialakult válság mértékét látja végzetesnek, sokkal inkább a válságkezelés nehézségei aggasztják. „Ma az a kérdés – írja egy másik tanulmányában –, hogy a rendszerre orientálódó politika régi szabályai szerint be lehet-e csempészni egy új kompromisszumot, avagy, hogy a rendszer által kiváltott és a rendszeren belül észlelt válságokra reagáló válságkezelést nem semlegesítik-e azok a szociális mozgalmak, amelyek már nem a rendszer kormányzás iránti szükséglete, hanem a rendszer és az életvilág közötti *határvonalak* mentén orientálódnak.” (*A modernség normatív tartalma; Filozófiai diskurzus a modernségről*; Helikon Kiadó, 1998. 289. l.) N. Luhmann rendszerelméletét értékelve egyetértőleg állapítja meg: „az életvilág teljességgel funkcionálisan specifikált részrendszerekre bomlott szét, mint a gazdaság, állam, nevelés, tudomány stb. Ezek a rendszermonáoszok a kiszikkadt interszjektív viszonyokat funkcionális összefüggésekkel váltották fel, s szimmetrikusan viszonyulnak egymáshoz anélkül, hogy kényes egyensúlyukat osztársadalmilag még szabályozni lehetne. Kölcsonösen kiegyensúlyozzák egymást, mert az általuk teljesített osztársadalmi funkciók egyike sem jut osztársadalmi *primátushoz*. A részrendszerek egyike sem kerülhet valamilyen hierarchia csúcsára, s nem reprezentálhatja az egészet úgy, ahogyan egykor a rétegezett társadalmakban a császár a maga birodalmát. A modern társadalmakban már nincs központi önreflexióra és irányításra hivatott illetékes hely. (Uo. 290. l.) „Az állam a több médium vezérelte funkciórendszer egyikévé különült el, már nem tekinthető központi irányító instanciának, amelyben a társadalom egyesíti önszervező képességeit.” (Uo. 293. l.)

Míg Habermas szociológiai és politológiai érvekkel indokolt szkepszisét antropológiai optimizmusa ellensúlyozza, Konrad Lorenz éppen antropológiai sajátosságokkal magyarázza kultúránk életképességét érintő agályait. Felfogásának az a lényege, hogy a modern kor minden aggasztó fejleménye az ember genetikai természetéből fakad, azaz a civilizáció torzulásai nem valamiféle saját lényegű valóságként állnak vele szemben, hanem mint legbensőbb hajlamainak tárgyiasult, autonóm rendszerre szilárdult kivetülei. Nem vitatja, hogy a modernitás mélyén munkáló szociológiai dinamika tünetei – amilyenek a verseny, a specializáció, a tömeges indoktrináció – sajátos történelmi folyamatok termékei, ám arra figyelmeztet, hogy a versenyszellem, a specializálódás hajlama és az indoktrinációra való nyitottság genetikailag rögzült magatartásmintákban vannak adva. „A szociálisan legérzékenyebb, legjobb szívű és legtisztességesebb emberek különösen védtelenek az indoktrináló demagógok mérnyleteivel szemben.” – mondja Konrad Lorenz (I. m. 191 l.). Ezzel persze nem magyarázni kívánja a kultúra „bizonyítványát”. Ítélete egyértelmű: „Egyetlen ésszerűen gondolkodó ember sem vonhatja kétségbe, hogy a mi nyugati civilizációnk olyan rendszer, amely kibillent egyensúlyából.” (Uo. 114. l.) Diagnózisa alátámasztásul Erich Frommot idézi, aki szerint „A mi nyugati társadalmi rendszerünk minden anyagi, intellektuális, politikai haladás ellenére mind kevésbé képes a lelki egészség fenntartására, aláássa az egyén belső biztonságérzetét, elégedettségét, értelmét és szeretetre való képességét. Automatává változtatja, aki a kudarcáért mindig súlyosabb lelki betegséggel bűnhődik, olyan kétségbeeséssel, amelyet görcsös munka és úgynevezett szórakozáskényszer mögé rejt.” A válság végső oka tehát – Lorenz szerint – az, hogy „az ember olyan maga állította követelményeknek akar megfelelni, amelyek nincsenek összhangban természetével”. Minél

magasabb az adott kultúra fejlettsége, annál nagyobb lesz a távolság az emberi hajlandóságok és a kulturális követelmények között.” (Uo. 152. l.) Hozzáteszi: „Az emberi szellem változásának és a környezet drasztikus megváltozásának a sebessége olyan nagy, hogy ehhez képest az evolúciós fejlődés gyakorlatilag áll. Az emberi lélek az emberi kultúra keletkezése óta lényegében nem változott, nem meglepő, hogy a kultúra gyakran kielégíthetetlen igényeket támaszt vele szemben.” (Uo. 144. l.) Végző soron „a kulturális és a genetikai evolúció sebességének különbsége” okolható a civilizációs válság elmélyüléséért Lorenz és Fromm nézetei szerint.

A politológia (Habermas) és a kulturális antropológia (Lorenz) elemzése után lássunk egy tisztán szociológiai aspektusú válságdiagnózist.

Fukuyama analízise a nyugati társadalmak 20. század végi „szétbomlásáról” két szálon is kapcsolódik a tönnies-i közösségelmélethez.

„Tönnies szerint az a *Gemeinschaft* (közösség), amely a modern kor előtti tipikus európai paraszti társadalmat jellemezte, a jórészt rokoni kapcsolatokon és a kicsi, zárt falvakban közvetlen, szemtől szembe történő érintkezéseken alapuló személyes viszonyok sűrű hálójából állt. A normák nagyrészt iratlanok voltak, és az embereket a kölcsönös függőség olyan rendszere kötötte egymáshoz, amely az élet minden oldalára kiterjedt, a családra éppúgy, mint a munkára, és a kevés szabadidős tevékenységre. A *Gesellschaft* (társadalom) ezzel szemben a törvények és más formális előírások összessége, amely a nagy, ipari társadalmakat jellemezte. A társadalmi kapcsolatok formálisabbak és személytelenebbek voltak (...), az emberek jóval kevésbé függték egymás kölcsönös támogatásától, és ennél fogva sokkal kevesebb erkölcsi kötelezettség terhelte őket.” (Fukuyama: *A nagy szétbomlás*; Európa Könyvkiadó, 2000. 22. l.)

Fukuyama egyrészt analógiát lát az újkori válságjelenségek történeti változatai között, másrészt magáévá teszi azt a szemléletet, amely szerint az individualizáció – s annak az értékfelfogást alakító következményei – visszahatnak a szociológiai folyamatokra. „A Nagy Szétbomlás a *Gemeinschaft*-ből a *Gesellschaft*-ba való átmenet modernebb változata, csak most nem a mezőgazdasági társadalomtól tartunk az ipari felé, hanem az ipari társadalomból lépünk át az információs gazdaság társadalmába.” (Uo. 180. l.) Ha ez a megállapítás kétséget hagyna afelől, hogy a szociológus Fukuyama ellentétes irányú mozgásokat észlel a civilizáció dinamikája és a társadalomszerveződés folyamatai között, az alábbi idézet eloszthatja ezt a kétséget. Könyvének a szétbomlás okait nyomozó fejezete végén állapítja meg: „A nagy szétbomlás középpontjában lejátszódó értékátalakulás lényege tehát az erkölcsi individualizmus megerősödése, illetve ebből fakadóan a közösség miniatürizálódása.”

Ez a gondolat már átvezet vizsgálódásunk másik nézőpontjához.

Mielőtt azonban ismeret- és értékelméleti problémák fejtegetésébe bocsátkoznánk, összefoglaljuk a nyugati kultúra általános válságtüneteinek különböző szempontú értelmezéseit. Habermas és Lorenz fejtegetéseinek közös tanulsága, hogy sem a gazdasági-politikai folyamatokban, sem antropológiai sajátosságainkban, sem a társadalom (a közösségek) szociológiai törvényszerűségeiben nincsenek olyan automatizmusok, amelyek a kultúra fennmaradását és önelvű fejlődését, folytonosságát biztosítanák. A gazdasági fejlődés maga után vonja a közösségek felbomlását, miniatürizálódását és a végletes individualizációt; antropológiai adottságainkban (genetikai kódjainkban) éppúgy jelen vannak a kultúrát teremtő képességeink, mint a kulturális követelményekkel szembeni ellenállásra való hajlamunk. S ha ez a diagnózis arra készítetne bennünket, hogy a kultúra védelmében – mint

legfelső instanciához – a politikához folyamodjunk, csatlódnunk kell, hiszen az államhatalmat képviselő politika régen kiesett klasszikus szerepköréből: egy szétesett rendszer egyetlen elemévé („rendszermonasszá”) zsugorodott. Mindez arra figyelmeztet, hogy a kultúra folytonosságának intézményi feltételei nem rendszerszerűen örökítődnek át egyik korszakról a másikra. Egyes rendszerelemek „leadnak” korábbi feladataikból, esetleg teljesen kiesnek hagyományos szerepükből, mások látványosan kibővítik hatáskörüket. A kultúra folytonosságát nem önmagában az intézményi struktúra átrendeződése, hanem az átrendeződés során bekövetkező funkciózavarok veszélyeztetik.

Az a folyamat, amely a középkori Nyugat-Európában az egyetemi autonómia kivívásával kezdődött, napjainkban az oktatás és nevelés teljes intézményrendszerének önállósulása felé halad. Ebben a folyamatban az a radikálisan újszerű, hogy az oktatás korábbi szerkezeti helyét kijelölő nemzetállami struktúra átalakulásával alapvetően megváltozik az oktató-nevelő intézményrendszer és a politikai hatalom viszonya. Míg a nemzetállami keretek között működő iskola – a társadalmi-gazdasági berendezkedéstől függően kisebb vagy nagyobb mértékben – a politikai hatalom által kijelölt feladatokat lát el, a kultúramenedzselés globalizálódó rendszerében az „iskolaügy” szakmai, etikai és politikai felelőssége maradéktalanul az oktatás-nevelés autonóm intézményrendszerére hárul. Ebben a nagy átrendeződésben az okozza a funkciózavart, hogy az oktatás-nevelés tartalmi kérdései, stratégiai feladatai elsikkadnak az iskolaügy infrastrukturális, szervezési és módszertani problémái mellett. A „kivonuló” politikai hatalom már nem igényli, az autonóm oktatásügy még nem vállalja, hogy egyértelműen állást foglaljon a pedagógiai tevékenység megkerülhetetlen dilemmáit jelentő elvi kérdésekben. A „pluralizmus”, a „nyitottság” és a „tolerancia” jegyében

a világnézeti közömbösség és az erkölcsi-politikai relativizmus előtt nyílnak beláthatatlan és bejárhatatlan távlatok, miközben a kultúra iskolán kívüli övezeteiben a gátlástalan világnézeti indoktrináció, a posztmodern kasztrendszer, valamint a szellem- és erkölcstelen „érték”-orientáltság jelenségeibe ütközünk.

A kultúra folytonosságáért felelősséget vállaló autonóm oktatáspolitikai intézményi funkciójának éppen ezért az a lényege, hogy az oktatás szakmai-módszertani felügyeletét a nevelés elveiben való stratégiai érdekelttség alapján végezze. Hiszen a kultúra intézményi feltételrendszere nemcsak tárgyi infrastruktúrát jelent, hanem olyan működési mechanizmusokat is, amelyek szellemi impulzusok transzformálása révén hatnak a neveltekre. Az oktatás-nevelés gyakorlata legalább két olyan szellemi impulzust feltételez, amelyeknek összhangja, egymásra épülése nélkül nem beszélhetünk egy közösség kultúrájának egységéről és szervezőségről, következésképpen folytathatóságáról sem. Bármely közösségről legyen is szó, kultúrája minden megnyilvánulásában kifejezi sajátos szellemi alkatát: egyértelmű döntését, irányultságát (1) a választható értékrendeket és követendő etikai normákat, valamint (2) megismerés lehetőségeit illetően.

Ez az irányultság, ezek a döntések sajátos tradícióból fakadnak, és konkrét kultúraeszményre irányulnak, nem pedig a világkultúrából szállnak alá, s emelkednek oda vissza. (Csak akkor válnak a világkultúra részeivé, ha egységükben kikezdetlenül koherens szellemi képződménnyé válnak.) Ez pedig azt jelenti, hogy egy nemzeti kultúráért felelős oktatáspolitikai nem kerülheti meg az állásfoglalást az ismeretelmélet, az értékbölcselet és az etika örökké vitatott kérdéseiben. Akkor sem, ha emiatt vitába keveredik a globalizálódó kultúramenedzselés bizonyos intencióival. A magyar oktatáspolitikának akkor van esélye megőrizni kiemelkedő helyét a világban, ha sem saját

átpolitizált tradícióit, sem a nemzetközi (UNESCO) ajánlásokat nem tekinti kötelező érvényű irányelveknek. Az előbbtől a 20. századi hazai pedagógiai törekvések ideológiai alapjainak (nemzetkarakterológia, szocialista embereszmény) korrekciójával térhet el, az utóbbtól elsősorban néhány világnézeti és etikai alapelv deklarációjával különbözhet.

Ha nem lelkesedünk bizonyos családpótló reformpedagógiai kísérletekért, az nem azért van így, mert nem ismerjük el azok kríziskezelő eredményeit, hanem mert olyan nemzeti-politikai környezetben tervezzük a jövő oktatási feladatait, amelyben számolunk a család rehabilitálására tett erőfeszítéseink sikerével. Ha nem követjük amerikai és nyugat-európai kollégáinkat, amikor ők a máság tiszteletét értékszempontjaik élére állítják, annak nem az az oka, hogy elvetnénk ezt az elvet, hanem az, hogy van elég olyan eleme nemzeti kulturális örökségünknek, amely magától értetődővé teszi az etnikai, faji és felekezeti kisebbségek iránti tolerancia és nyitottság erkölcsi parancsát. Ha kritikai megjegyzéseket fűzünk az oktatás négy alappillére egyformán hangsúlyozó UNESCO-dokumentumhoz, azzal nem az abban tükröződő alapelveket tagadjuk, csupán kapcsolatrendszerüknek egy rejtve maradt – ám nagyon lényeges – elemére kívánunk rámutatni. Arról van szó, hogy a négy alappillére épített oktatási szerkezet az életvilág szinte teljes felületére kiterjed ahelyett, hogy a sajátosan oktató-nevelő funkciók lehető legmélyebb megalapozására törekedne. „Meg kell tanulni megismerni”, „meg kell tanulni dolgozni”, meg kell tanulni együtt élni”, s végül „meg kell tanulni élni” – hirdeti az 1997-es UNESCO-dokumentum. (*Oktatás – rejtett kincs*; Osiris Kiadó, 1997. 71. l.) A négy feladat egyenrangúsítása annak a világhallapotnak a tudomásulvételét jelenti, amelyben az életvilág hagyományos színtereiről kiszorulnak az oktató-nevelő funkciók, s ezért azokat maradéktalanul az

iskolának kell magára vállalnia. Nem kell képzett futurologusnak lennünk ahhoz, hogy előre vetítsük az omnipotens iskolatípusnak rövid időtávon bekövetkező csődjét: a funkció-túlterheltségből fakadó összeroppanását. Egy egészséges társadalomban az emberi együttélés formái és „műhelyei” – a család, a baráti társaságok, a civil szervezetek, a lakóközösségek, a gyülekezetek és a munkahelyek – az iskola közvetítő szerepe nélkül is képesek megtanítani élni, együtt élni és dolgozni; ha pedig meggyengülnek, elsorvadnak a közösségek ezen legegységesebb életfunkciói, akkor nem az oktató-nevelő intézményekre, hanem a felhatalmazott politikai döntést hozókra vár a feladat, hogy rehabilitálják a sorvadó közösségek gazdasági, szociális, egészségügyi és környezeti létfeltételeit.

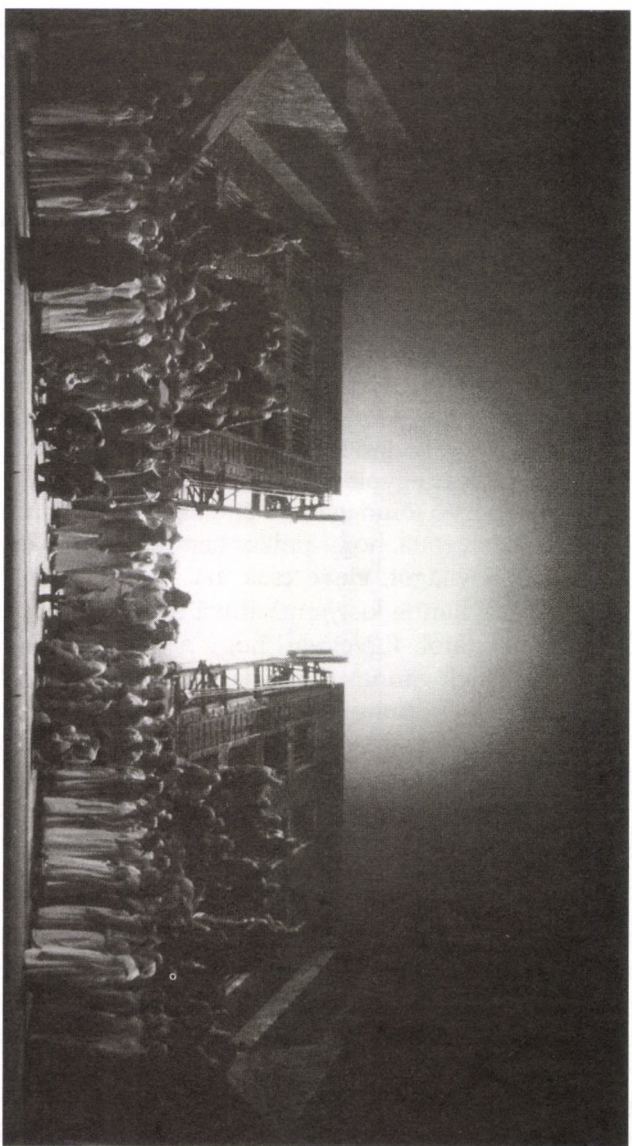
II. Ismeret- és értékelméleti problémák

Az élni, együtt élni és dolgozni tudás képességének „tanúgyesítése” a végletekig feszíti azt az ellentmondást, ami az oktató-nevelő intézményrendszer önállósulásának modern kori tendenciájában rejlik. Egyfelől – miként láthattuk – radikálisan kiterjeszti az oktatás-nevelés felségterületét a tradíciók uralta életszférákra, másfelől megengedhetetlenül korlátozza a legsajátosabban iskolai funkció: a megismerésre nevelés lehetőségeit. Ez a korlátozás azzal kezdődik, hogy az ember megismerő képességét a befogadó tudat *ismeret-szerző képességére*, s ezen belül is egy *egyoldalú tudásfogalomra* redukálja. Ez a szemlélet nemcsak azért tarthatatlan, mert az ismeretközpontú oktatás tananyagának folytonos gyarapodása megoldhatatlan feladatok elé állítja az iskolát, hanem – és főképpen – azért, mert kiaknázatlanul hagyja a megismerő képesség erkölcsi és személyiség-tani erőforrásait. Nem elég, ha túllépünk a fogalmi ismeretekre szűkített megismeréskonceptióra. Az érzéki, az érzelmi, az

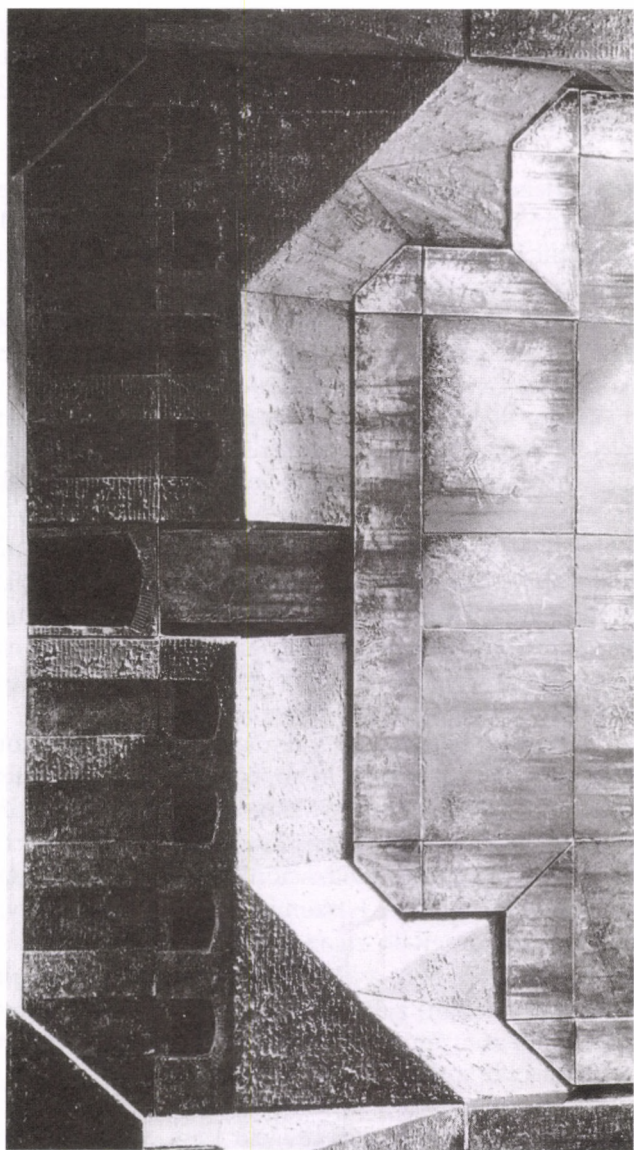
erkölcsi, az esztétikai megismerés „létjogosultságának” elfogadásával ezt már a felvilágosodás kora is megtette. A felvilágosodás szcientizmusa és empirizmusa ugyanakkor ma is nyomasztó terhes örökséget is hagyott ránk azzal, hogy szűkkeblűen értelmezte a megismerő emberi szellem fogalmát. Ennek legkárosabb következménye a természettudományos racionalizmus által igazolható „tudományosság” már-már vallásos töltetű eszméjében, illetőleg a hit és a tudás kibékíthetetlennek feltüntetett ellentétében él tovább.

A modern kor tudományosságának ezt a fajta egyoldalúságát Mannheim Károly a következőképpen írja le *A kultúra és a kultúra megismerhetőségének szociológiai elmélete* című tanulmányában (*A gondolkodás struktúrái*, Atlantisz, 1995. 147–333. l.) „Az elméleti fizika véghezviszi azt a csodát, hogy a világ sokféleségét és gazdagságát egyetlen fogalomrendszerbe ötvözze, amelyben minden tag összefügg a többivel, miáltal ez a sokféleség végül is lefordítható a matematikai relációk rendszerére. A minőség ilyenén mennyiségivé tétele is a megismerés dezantropomorfizálásának tendenciájához illeszkedik, amibe persze belejátszik az a racionalista előítélet, hogy minden, ami antropomorf, az érzéki és belső szemléletben gyökerezik, míg az, ami racionális, erről a talajról kétségbe nem vonható biztosítékot foglal magában a megismerés tárgyilagosságára. Csak ott adott az igazság, ahol remélhető, hogy amit tapasztalunk, az *nem* az emberhez kötött, és csakis a *ratio* az, ami úgyszólván emberen-túli az emberben. A gondolkodási törekvésnek ebben a dezantropomorfizáló, a *ratio* síkjaira hivatkozó tendenciájába nyilván belejátszik egy másik indíték is: a megismerés társadalmasítására való törekvés, vagyis az a tendencia, hogy a megismerés eredményéről lehántanak minden személyes vagy egy különös közösséghez tapadó mozzanatot, és csak az általánosan közölhető meghatározásokat tartják meg. [...] A fogalom és a megismerés egy bizonyos felfo-

gása uralja a metodológiát, ami ily módon egy meghatározott gondolkodási akarás önigazolásának mutatkozik. Számunkra ez az alap azért jellemző, mert fokozatosan létrehozza az *általános-érvényűség és igazság sajátos összekapcsolását*, és azzal a korántsem bizonyított előítélettel kezd a megismerés elemzésébe, hogy az ember csak annyiban megismerő, amennyiben tapasztalata mindenki számára bizonyítható. A megismerés személytelenítéséről és közösségtelenítéséről van tehát szó, arról (hogy) [...] a megismerés eredményét leválaszthatóvá kell tenni a különös és közösséghez kötött szubjektumról azért, hogy azt azután egy minden lehetséges szubjektum számára hozzáférhető fogalmi síkon rögzíthessék. [...] Ez a gondolkodási tendencia a minden elméletet jellemző produktív egyoldalúságával észre sem vette, hogy módszertanában önmagát az általában vett gondolkodássá hiposztazálta, hogy amikor kiszámíthatóvá igyekezett tenni a világot, eleve csak azt akarta belőle megismerni, ami benne kiszámíthatóvá tehető. Eközben elkerülte a kutatók figyelmét, hogy a tapasztalásnak és megismerésnek vannak más útjai is, amelyek a szubjektumnak az objektumhoz való egészen másfajta viszonyulásából erednek, és amelyek – noha az uralkodó metodológia lenézi őket – továbbra is használatosak; és hogy mihelyt olyan gondolkodás-akarás lép fel, amely ezt – a természettudományos gondolkodási stílusban elhanyagolt – megismerést is felkarolja, visszanyúlnak ezekhez az ismeretfajtákhoz, hogy az új intencióból kiindulva új módszertani felismeréseket nyerjenek. De ahogyan a modern természettudományos megismerés nemcsak visszanyúlt az ókor matematikai-természettudományi eredményeihez, de tovább is fejlesztette és ki is bontakoztatta őket, azzal számolhatunk, hogy a természettudományos gondolkodás által visszaszorított gondolkodási módszer újjáélesztése sem a természettudományost megelőző

BETHOVEN: FIDELIO. Milano, Teatro alla Scala, 1999. Rendezó: H. Verner Herzog

tapasztalási módok pusztá reprodukciója lesz, hanem annak megvizsgálása, mennyi jogosult és továbbfejleszthető kezdeményezés rejlik ezekben a kiszorított módszerekben.”

Mannheim tudománytörténeti és kultúraszociológiai elemzése arra figyelmeztet, hogy a „világon létező összes dolog kvantifikálására beállítódott” természettudományos racionalizmus módszere mellett „mindinkább követelménnyé válik a minőségi megismerés módszertanának, elméletének megteremtése”. Ez a követelmény pedig azt jelenti, hogy az emberre és közösségeire irányuló megismerésben nem a leíró, osztályozó és általánosító racionális módszereknek, hanem az egyedi és kollektív emberi jelenségeket a maguk szubjektumszerűségében megragadó intellektuális élményeknek kell nagyobb szerepet kapniuk. Az egyetemes törvényszerűségek helyett itt a történetiség, az individualitás és a konkrétság elvének kell elsősorban érvényesülnie. Azaz rehabilitálni kell azoknak a kultúráknak megismerési módszereit, tudásművészetét és értékészleletét, (az európai kultúrák elfelejtett tapasztalatait is!), amelyeket a modern euro-atlanti civilizáció mindidáig nem volt képes integrálni.

Ennek a felfogásnak a jövő oktató-nevelő gyakorlatában nemcsak azért lehet kiemelkedő jelentősége, mert alkalmas a sokféle kultúra sokféle értékének felismerésére, hanem azért is, mert képes kifejleszteni a kritikai hajlamot saját – nyugati – civilizációnk gyarlóságaival, fogyatékosságaival szemben. Hiszen mindazon globális folyamatok mögött, amelyek a gazdaságban, a közigazgatásban, az egészségügyben, a közoktatásban és a tömegkultúrában (a médiában) zajlanak, nyilvánvaló annak a mítosznak a hatalma, amely a modern kori (európai) racionalizmus felsőbbrendűségének tévhitéből táplálkozik. A jövő évezred oktatásának abból az evidenciából kell kiindulnia, hogy a sikeres globalizáció nem azt jelenti, hogy

egyetlen kultúra elvei szerint szervezett világban megőrizhetőek a kulturális tradíciók, hanem azt, hogy magában az új gazdasági, politikai és szellemi világstruktúrában kell valamennyi kultúrának szervező erővé válnia.

Konrad Lorenz „embervoltunk hanyatlását” a „kreatív szelekció elmaradásának következménye”-ként értelmezi. Ezt írja *A fajok és kultúrák divergens fejlődésének kialakulásáról (A tükör hátoldala; Cartafilus Kiadó, 2000. 393–394.)*” Ahol [...] a sokrétűség teret enged egy egyoldalú és túlságosan nagy szelekciós nyomásnak [...] – az evolúció kisiklik, s immár nem teremt újat és magasabb rendűt. Az emberiség napjainkban olyan szelekciós nyomásnak van kitéve, amely sok tekintetben hasonló az állatok intraspecifikus versenyéhez. A kultúrák határai elmosódnak és eltűnnek, a világ etnikai csoportjai azon vannak, hogy egyetlen, az egész emberiséget magába foglaló kultúrában olvadjanak össze. Ez a folyamat első ránézésre kívánatosnak tűnhetik, hiszen hozzájárul a nemzetek közti gyűlölködés csökkenéséhez. Az azonban, ha minden népet egyformává teszünk, egy másik, megsemmisítő következménnyel jár: ha minden kultúra minden embere ugyanazokkal a fegyverekkel harcol, ugyanazzal a technikával vesz részt a versenyben, és ugyanazon világtőzsdén igyekeznek előnybe kerülni a többivel szemben, *elvész az interkulturális szelekció teremtő hatása.*”

Mindaz, amiről Mannheim Károly és Konrad Lorenz beszél, a kultúrák folytonosságának intézményi feltételrendszerét érinti, s ilyképpen az oktatáspolitikai extenzív hatáskörébe tartozik. Mindenekelőtt a tanárképzésben kell biztosítani azokat a feltételeket (a képesítési követelmények meghatározása, az akkreditációs normák kialakítása, a tankönyvkiadás kontrollja révén), amelyek összhangban

vannak a „kultúra”, a „tudás”, a „megismerés” korszerű tartalmaival.

Vannak azonban a kulturális folytonosságnak olyan törvényszerűségei is, amelyek a tudományfogalom történeti és szociológiai aspektusait nem érintve a megismerő tevékenység, a tudás pszichológiai és erkölcsi vonatkozásaiból vezethetők csak le. Míg a történeti-szociológiai vizsgálódás a „kvantifikáló” és a „minőségi” tudás tipológiai szembeállításával tökéletesen közömbös marad a megismerő szubjektum magatartása iránt, addig ez utóbbira koncentráló tudáseméleti kutatások a személyiséglélektan és a személyiségetika fogalmaival közelítenek a megismerés kérdéseihez. Valószínűleg nem pusztán módszertani különbözőségről, hanem – fénytani hasonlattal élve – a vizsgált jelenség, azaz a megismerés „kettős természetéről” van itt szó. Hiszen a megismerésnek kétségtelenül van olyan mozzanata, amelyet Nicolai Hartmann „az emberi tudatnak a létezőre irányuló spontán nyitottságaként” jellemez, ugyanakkor *egyetlen fejlődő kultúra sem képzelhető el a megismerő tevékenység pszichológiai és etikai motivációi nélkül*. Vagyis a megismerő személy „érdeknélküliségét”, objektivitását hangsúlyozó „spontán nyitottsága” mellett meghatározó szerephez jutnak a szubjektív érdekeltséget érvényesítő ösztönzések is. Szerephez jut – Polányi Mihály a *Személyes tudás* című híres könyvének fogalmaival élve – a *szenvedély*, az *elkötelezettség*, az *önbizalom* és a *hit*. Polányi azt bizonyítja, „hogy a megismerés minden egyes aktusában benne van annak a személynek a hallgatólagos és szenvedélyes hozzájárulása, aki megismeri, amit épp megismer, és hogy ez az összetevő nem egyszerű tökéletlenség, hanem minden megismerés szükségszerű része. Ezek az evidenciák mind azt bizonyítják, hogy az összes állítólagos tudás tökéletesen megalapozatlan, amennyiben nem tartjuk fenn teljes odaadással saját meggyőződéseinket még akkor is, ha tudjuk, hogy visszavonhatnánk tőlük jóváha-

gyásunkat.” (Polányi Mihály: *Személyes tudás; Atlantisz*, 1994. II. 115. l.)

A „személyes tudás” problémái nem összetévesztendőek sem a megismerő szubjektum ismeretelméleti kérdéseivel, sem a tudományos eredmények felhasználásának etikai dilemmáival. Ami az ismeretelméleti kérdést illeti: Polányi érdeme nem pusztán az, hogy új megfigyelésekkel igazolja a 20. századi fizika cáfolhatatlan tételét, mely szerint „a szubjektumtól függetlenül fennálló realitásokról egyáltalán nem beszélhetünk többé” (Nicolai Hartmann: *Lételeméleti vizsgálódások; Gondolat*, 1972. 247.). A *Személyes tudás* írója túllép a kanti, illetve az újkantiánus ismeretelméleti szubjektumfogalom absztraktságán, és korszerűbb filozófiai alapvetéseket követve olyan kölcsönhatásként fogja fel a létező, konkrét szubjektum (személy) és a megismerés tárgyának kapcsolatát, amelynek eredményeként nemcsak a tárgy módosul az ismeretben (képzetben, fogalomban: ismeretképződményben), hanem a megismerő szubjektumban (a személyben) is minőségi változás játszódik le.

Hartmann mondja: „a megismerés alapjában véve létviszony, nevezetesen a létező szubjektum és az éppúgy létező objektum közötti viszony. Ebben a viszonyban az objektum nemcsak önálló marad a szubjektummal szemben, hanem teljesen változatlan és mintegy érintetlen is, a szubjektumban viszont valami megváltozik, valami új keletkezik: a képzet, vagy általában az ismeretképződmény. A viszony ily módon háromtagú: szubjektum – ismeretképződmény – tárgy.” Uo. 258. l.

Polányi korszakos jelentősége abban van, hogy az „ismeret” fogalmán belül feltárja az „emberi tényezőket”, s kimutatja, hogy a tudomány részévé váló tudás nemcsak a felfedező intellektuális képességeinek jegyeit „viszi magával”,

hanem elválaszthatatlan a tudós személyiségének etikai minőségétől is. Gondolatmenete szerint „minden tudományos állításában tetten érhető a személyes ítéletalkotás eleme. Minden tudományos felfedezés forrása személyes, kreatív döntés.” „Más szóval a tudomány olyan tapasztalatokra épül, melyeket bizonyos tradicionális, intuitív és lelkiismereti hitek fényében rostálunk meg és értelmezünk.” (*Tudomány: megfigyelés és hit; Polanyiána, 1988. 1-2. 65. 1.*)

Polányi hit-fogalma több szálon is összefonódik a kultúra folytonosságának problémakörével. Egyfelől úgy látja, hogy a modern kori tudomány történetének az a tendenciája, amely a tudást felelőtlen hatalmaknak szolgáltatja ki – s ezáltal az emberi kultúrák fennmaradását kockáztatja –, összefügg a szellemi teremtőerőbe vetett hit meggyengülésével. Márpedig – meg van róla győződve, hogy – „a tudomány, a szabad tudomány, a jövőben csakis egy módon maradhat fenn: ha felismeri és tudatosan vállalja azt, ami alapját képezi: a tudományos hitek bázisát. A tudósoknak ezért nyíltan hitet kell tenniük e vélekedések mellett.” A hittel vállalt tudásnak persze kockázata van. A tévedés kockázata. S ezt Polányi nagyon jól tudja. De mert elméletileg is kizárhatónak tekinti a tévedés lehetőségétől mentes tudást, ezt a kockázatvállalást a tudós etikai kötelezettségeként értelmezi. „Cogito ergo credo” – hirdeti. S ezt a tételt egy kifejezetten kultúra-történeti érveléssel támasztja alá. Meggyőződése ugyanis, hogy a tudásról leváló hit a tudatlanságban keres magának táptalajt. „Mi csupán azt tehetjük, hogy megszabadulunk valamennyi pozitív és explicit hitünktől, míg végül csak ösztönös és tudattalan hiteinkre hagyatkozunk.)... [...] Kritikai korunkban a fanatizmus olyan fellobbanásával találkozhattunk, amelyek szinte páratlanok a hitek történetében. Kritikus és kifinomult gondolkodóink legjobbjai gyakran felültek a propagandának, és olyan fokú hiszékenységről tettek tanúbizonyságot, ami még a ke-

vésbé rugalmas századok szellemi vezetői között sem volt általános." (Uo. 66. l.)

Van Polányi hit-fogalmának egy másik kultúratörténeti vonatkozása is. Célja ezúttal is az, hogy a „kockázatos tudást” megóvja a tudatlanok fanatizmusától. „Ennek érdekében érintkezési pontokat kereshetünk civilizációnk olyan egyéb, lényegi elemeivel, melyeknek fenntartásához ugyancsak nélkülözhetetlen valamilyen hit. A tudományt szoros kapcsolat fűzi az igazság egyéb területeihez. A tizenhatodik században megjelenő új tudományos természetlátás ugyanazon mozgalom gyümölcse, mégpedig megkésett gyümölcse volt, amely felszabadítóan hatott a művészetre, az irodalomra, a művelődésre és a vallási lelkiismeretre. A tények elfogulatlan és méltányos vizsgálatának új igénye az élet számos más területén is jelentkezett. Hamarosan a közéletben is éreztette hatását a tolerancia új tana által, mely Anglia, Hollandia és Amerika elévülhetetlen hozzájárulása a modern civilizációhoz. A tudományos gondolkodásmód forradalmasította a jog és a törvénykezés területét is. [...] Ezek a fejlemények összefüggenek, és egyként civilizációnk nagy hagyományaiban gyökereznek: a szellemi integritás görög tradíciójában, a jogi ésszerűség római örökségében és a keresztény testvériség hagyományában. E tradíciók olyan transzcendens hiteket testesítenek meg, melyeket évszázadokon át bizvást magától értetődőnek lehetett tekinteni. Ma már nem ez a helyzet. Most egész civilizációnknak, beleértve a tudományt is, reformra van szüksége az alapját alkotó hitek nyílt megvalósítása révén.” (Uo. 67. l.)

Hit és tudás egymásrautaltságának Polányi-féle értelmezéséhez hozzátartozik az európai tudományosság és a kereszténység összefüggésének felvillantása is. Polányi a középkori racionalizmus Szent Ágoston által formába öntött téziseiben látja az újkori civilizáció szellemi gyökeireit. Az a szellem, amely a „hit és ész kibékítésére töreke-

dett", akkor jelentkezett, amikor „a keresztény tanítás elterjedt a görög filozófiával átítatott értelmiség körében.” A *Személyes tudás* szerzője „komolyan hiszi”, hogy „ez a törekvés, ha szisztematikusan folytatjuk, végül lényegében ahhoz hasonlóan állíthatja helyre a meggyőződés és ész egyensúlyát, ahogyan Szent Ágoston jelölte meg a keresztény racionalizmus hajnalán.” (*Hit és ész; Polányi M. filozófiai írásai* II. 175. l.)

Polányi egy helyütt „meglepő affinitásról” beszél az ő „személyiségfelfogása és a kereszténység egyik központi doktrínája között” (Uo. 175. l.) máshol „a hit, a cselekedetek és a kegyelem páli formulájának egy paradigmája” szerint értelmezi a „megfeszített, elmélyült, odaadó munkát” követelő tudományos kutató tevékenységet. (Uo. 177. l.) Álljon itt végezetül az a passzus, amely a *Személyes tudás* A hivatás elfogadása című fejezetét zárja: „Azt a színteret, amelyen összefoglaltuk intellektuális képességeink teljességét, a bűnbeesés és a megváltás keresztény sémájából kölcsönöztük. A bűnbe esett embert értelmünk történelmileg adott és szubjektív állapottal azonosítjuk, amelyből a szellem kegyelme ment ki minket. Megváltásunk technikája az, hogy elmélyedünk egy olyan kötelezettség teljesítésében, amelyet elfogadunk annak ellenére, hogy ha jobban belegondolunk, teljesítése lehetetlennek tűnik. Elvállaljuk az univerzális elérésének feladatát nyilvánvaló gyarlóságunk ellenére, amely reménytelenné teszi a feladatot, mert abban reménykedünk, hogy olyan erők szállnak meg minket, amelyekről meghatározható képességeink alapján nem tudunk számot adni. Ez a remény Istenre utaló jelzés.” (Polányi Mihály: *Személyes tudás* II. 135-136. l.)

Azért is foglalkoztunk viszonylag részletesen Polányi Mihály nézeteivel, mert az ő tudáseszmenyének szemléleti tartalmait az oktatás-nevelés két másik centrális problémájára: az értékválasztás és az etika kérdéseire is

alkalmazhatónak tartjuk. A *Személyes tudásra* való többszöri hivatkozásunkat persze az is magyarázza, hogy a magyar származású tudós-filozófus hatása a hazai pedagógiai és tudásszociológiai szakirodalomban alig mutatható ki, miközben Nyugaton – elsősorban Amerikában – évtizedek óta a legnagyobb tekintélyek közé tartozik. Márpedig meggyőződésünk, hogy Polányi szellemi inspirációjának befogadása nélkül az oktatás és a pedagógia „posztmodern” problémái nehezen feloldhatók.

KULIN FERENC

Elj: tanulmány

341.140.4 : 333

Itt nemcsak a hevenő magyar mezőgaz-
daságról, hanem arról is kell beszélni,
az emberrel elvárhatóval szemben
Az esetén

AZ UTOLSÓ PILLANAT

Mert valamiképpen a hazának
ártani nem szabad, azonképpen
annak nem használni, mikor
lehetne, nagy vétek

Bod Péter, 1766

Tragikusnak tartom, hogy az elmúlt öt évtized alatt im-
már másodízben vált a magyar mezőgazdaság pártok
ideológiai harcainak áldozatává. 1945-ben a földreform
esélyt kínált, hogy a nagybirtokok helyén családi gazdasá-
gok alakulhassanak ki, a falusi lakosság többsége tulajdo-
nossá válhassék, és emberségesebb körülmények között
élhessen. 1949 után azonban a falvak vállalkozásra legal-
kalmasabb rétegét elüldözték, a parasztságot termelőszö-
vetkezetbe kényszerítették, a HANGYA értékesítő és be-
szerző hálózatot – 4000 boltot és a FUTURA raktárakat –
államosították. 1990 után egyesek ragaszkodtak a földek
eredeti tulajdonosainak visszaadásához. Ebből született
a „kárptótlási bomba”, a föld ismét nem kizárólag a mező-
gazdasági foglalkozásúak kezébe került. A jelenleg több
mint egymillió mezőgazdasági foglalkozású keresőképes
emberek harmada munkanélküli. Az 1982/84 év állatiter-
mék-mennyiségének ma alig felét állítjuk elő, a növény- és
kertészeti termékeknek pedig a kétharmadát. Meggyőző-
désem, hogy az akkori teljesítmény állattenyésztésből és
kertészetből megkétszerezhető, növénytermelésből pedig
20-30%-kal tovább növelhető lett volna. De ehhez újra pia-

cot kellene keresni. Nos, milyen termelési és támogatási keretre számíthat EU-csatlakozás esetén ez a ma romokban heverő mezőgazdaság?

Hibát hibára halmozva

Az ország demokratikus átalakulása idején egyesek nosztalgia programmal indultak – a régi falusi társadalom visszaállítását hirdették –, noha a régi típusú gazdálkodás aránya az elmúlt évtizedekben Európa nyugati részein is erősen csökkent, miközben a mezőgazdaság termelésszerkezete gyökeresen átalakult. Ezért eleve esélytelennek ígérkezett egy egészségesebb vidéki társadalom építésére.

A termőföld tulajdonjoga körül kialakult politikai vita szomorú következménye, hogy a termőföld ma ismét nem csupán a mezőgazdaságból élők tulajdona, bőven került sor visszaélésekre is. A volt szövetkezeti tagok egy részének tudatát és gondolkodását döbbenetes módon tükrözi, hogy vagyონrészüket a szövetkezet tőkeerősebb vezetőinek a nyilvántartott érték 5-10%-áért vesztegették el. A kárpótlás egyik kevésbé ismert, de sötét pontja az eredetileg árverésre szánt, de később állami tartalékká átminősült földek, melyek csupán Hajdú-Biharban a szántóterület 16%-át, 23 ezer hektárt tettek ki. Ma ennek többségét kedvezményes áron „nagybirtokosok” bérlik.

Igen jelentős politikai kárt okozott a „zöld bárók” ellen meghirdetett „osztályharc” is. A mezőgazdaságban igen fontos szerephez jutott agrárértelmisség döntő többsége olyan, termelőszövetkezetbe kényszerült parasztok gyermekeiből került ki, akik azért tanultak, hogy ne legyenek „kolhozparasztok”. Többnyire brigádvezetőként kezdték, majd szorgalmuk és képességük alapján küzdötték fel magukat a termelőszövetkezetek és állami gazdaságok ranglétráján vezető beosztásba. Külföldi tanulmányútjaik révén

nemzetközi tájékozottságúak, alkalmasak új beruházások létesítésére, bármely mezőgazdasági technológia korszerűsítésére. Egy részük ma is lelkiismeretesen, a közös érdeket szolgálva termelőszövetkezeti vezető maradt, sokan kiszorulva a vezetésből vállalkozók lettek, és biztató módon gyarapítják részben bérlőként, részben földtulajdonosként az életképes gazdaságok számát. Mások cserbenhagyva a közös tulajdont nem csekély csalafintasággal nagybirtokossá küzdötték fel magukat, és most vagyoni helyzetük megszilárdítását többnyire a szocialista párttól várják.

Az 1992-ben elfogadott szövetkezeti törvény megkövetelte a termelőszövetkezeti tagság vagyonának nevesítését, szorgalmazta az önelszámoló egységek létrehozását. Miután a szövetkezetek átalakítását tekintették elsődleges feladatnak, figyelmüket elkerülte, hogy a paraszti gazdaságok megszilárdítása és eredményes működtetése teljesen reménytelennek ígérkezik egy jól működő értékesítő és beszerző szövetkezeti háttér híján. Amíg a termelőszövetkezeti mozgalom szétverésére törekedtek, a szocialisták azokat a szövetkezeteket is támogatták, melyeknek élelmes vezetői a tagság kijátszásával egyre nagyobb részt igyekeztek saját tulajdonukba menteni. Többségükben ma már sajnos az eladósodás megállíthatatlan, vele együtt a szétbomlás is. A támogatás pedig csupán a vezetés magánvagyonának gyarapodását gerjeszti. Érthető, ha az így szétzüllesztett közös gazdaságok átalakulásuk során nem az egymást váltó kormányok által folyamatosan toldott-foldott szövetkezeti forma, hanem a sokkal állandóbb társasági formák (kft., rt.) mellett döntenek. Miközben a termelőszövetkezeti mozgalom egyre válságosabb helyzetbe került, az értékesítő és beszerző szövetkezeti mozgalom sem volt képes kibontakozni.

Márton Jánosnak és Szeremley Bélának köszönhetjük, hogy a Gróf Károlyi Sándor Alapítványt létrehozták, és igyekeztek az értékesítő és beszerző szövetkezeti moz-

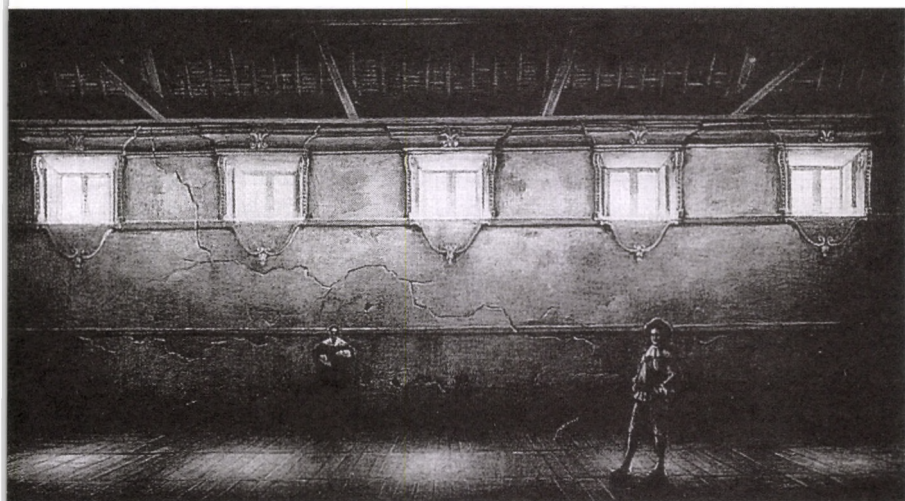
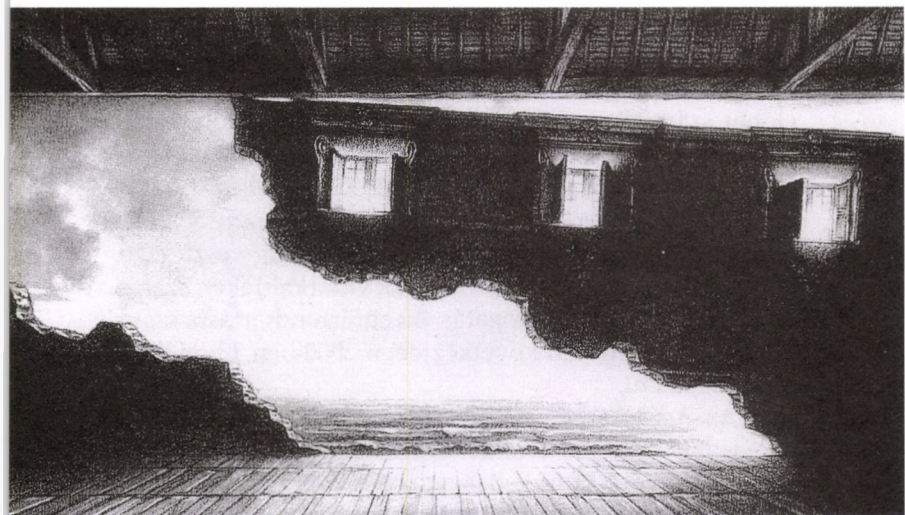
galmat újra népszerűsíteni a szövetkezés iránt eleve gyanakvó falusi lakosság körében. A Horn-kormány utolsó évében sikerült a jeget megtörniük, Békés és Csongrád megyében több termékpályás értékesítő és beszerző szövetkezet létrehozásában sikeresen bábáskodtak.

A földművelésügyi tárca vezetői az elmúlt nyolc év során túlságosan sok, éppen ezért felesleges szervezetet hoztak létre. Előbb a terméktanácsokat, ahol többnyire a kereskedők és élelmiszer-iparosok diktálnak, majd a kamarát, mely a korábbi sikeres működéséhez szükséges jogosítványokat végül nem kapta meg. E szervezeteket az egyre nehezebb helyzetbe hozott mezőgazdasági termelőkkel akarták eltartatni. A termelők az őket érintő tájékoztatásokat több hónapos késéssel kapják, ezért gazdasági döntéseikhez alig kapnak segítséget. A végre 8 év múltán, 1998-ban meghirdetett értékesítő és beszerző szövetkezeti mozgalomra 1999-ben (400 szövetkezet alakult az első hirdetésre) 1 milliárd, 2000-ben 2 milliárd forint támogatást adtak. Sajnos ez évben átmenetileg, pénzhányra hivatkozva újabb szövetkezetek létrehívását leállították. *A szövetkezeti mozgalom akkor nőhetne országossá és láthatná el feladatát, ha az EU-csatlakozásig az egész országot behálózhatná.* Ehhez évi 30-40 milliárd Ft-ra, emellett legalább 4-5 év tapasztalatára és eredményére lenne szükség. De a jelenlegi szövetkezeti törvény is sürgős módosításokra szorul.

Eddig mind a három egymást követő demokratikusan választott kormány, hogy ne gerjessze a pénzromlást, igyekezett elodázni az amúgy is alacsony élelmiszerárak emelését. Az EU mezőgazdasági árainak átlagához képest hazai áraink még igen alacsonyak. (1999-ben a hazai búza ára 66%-a, a kukorica 51%-a volt csupán az EU átlagos árának. A tej fogyasztói ára több mint kétszerese a hazai árnak, még a legszegényebb Görögországban is háromszoros.) „A pénzromlás csökkentése a mezőgazdaságnak, a parasztság egyre romló jövedelmének köszönhető”, szö-

gezi le joggal a Magyar Agrárgazdasági Tanács 1999. IX. 21-én a tárcának benyújtott elemzésében. Az agrárrolló nyílása miatt a mezőgazdaságban jövedelem helyett veszteség képződik. Az összes beruházásból a mezőgazdaság 1999-ben 3,6%-kal, 2000-ben csupán 3,2%-kal részesedett. *A tőke átáramlik más, jövedelmezőbb ágazatokba, a mezőgazdaság tőkevesztése tehát még nem ért véget.* A Mezőgazdasági Kamara javasolta, hogy az EU-csatlakozásig fokozatosan emeljék a mezőgazdasági termékek árait, hogy addig legalább a lemaradás 60%-a felszámolható legyen. Sajnos a parlament 2000-ben ismét a mezőgazdasági támogatás csökkentése mellett szavazott, és ez az agrárrolló újabb 5%-os nyílását vonta maga után. *Az elmúlt 10 évben az élelmiszerárak 6-7-szeresére, míg a mezőgazdasági termelői árak csupán négyszeresére emelkedtek.* A termelői árak felzárkóztatására kötelezte a kormányt az 1997. évi CXIV. törvény is. (Ilyen intézkedést hozott Csehország, Lengyelország és Szlovénia kormánya is.) *A Magyar Agrárgazdasági Tanács és a Mezőgazdasági Kamara vezetésének közös álláspontja, hogy ha a mezőgazdasági árakat nem zárkóztatják fel az EU-árakhoz, akkor az EU-költségvetésből évente igényelhető 300–350 milliárd forintos támogatást elveszíthetjük. Ennek elmulasztása esetén csatlakozáskor inflációs árrobbanás következik be, mely maga után vonhatja a mezőgazdasági vállalkozók tömeges tönkremenetelét!*

Miközben a nemzetgazdaság GDP-je örvendetesen emelkedik, a mezőgazdaságé egyre csökken. A GDP számításának azonban két változata lehetséges: egyrészt dollárban, másrészt vásárlóerő egyenértékben. Magyarországon 1994-ben az egy főre eső GDP az első számítás szerint 4046 dollár, az utóbbi számítás szerint 6431 dollár volt. Ha most uniós árakon számolunk, az agrár GDP 5%-ról 10%-ra nő, az élelmiszeriparral együtt megközelíti a 20%-ot. *A magyar mezőgazdaság EU-árakon számítva a magyar termelő ágazatok GDP-jének 1/3-át, az élelmiszeriparral együtt több mint 40%-át*

MOLIÈRE: A FÖSVÉNY

Villeurbanne, Théâtre National Populaire, 1986. Rendező: R. Planchon

adja. Az EU a magyar Sapard támogatások eldöntésének mutatójaként az utóbbi módon számított GDP-t vette figyelembe, miközben a parlament is, a kormány is a GDP előbbi számítását alkalmazza. Az eddig folytatott agrárrendtartási tevékenység a mezőgazdasági termelők jövedelmének érdemi támogatását nem képes teljesíteni. Az 1999. évi 62 milliárd Ft-os piaci támogatás ellenére 50 milliárd Ft-tal nőtt az árak révén a mezőgazdaság vesztesége. Csupán 1999-ben 10%-kal romlott a vásárlóértéken számított mezőgazdasági támogatás. Az agrárrendtartásra szánt támogatás az infláció következtében 2000-ben 13 milliárd Ft-tal csökkent.

Az Agrárkamara számításai szerint a magyar földtőke legalább 5%-os hozadékkal számolva, uniós árakon 200–250 milliárd Ft-ot kellene elérnie. Amíg ezt a hozadékot az árak és támogatások nem fedezik, a magyar termőföld spekulatív megszerzésének veszélye nem hárul el. Ma Tiszántúli kis- és törpebirtokosainak jelentős hányada az ismétlődő árvíz- és belvízkárok, majd a jelenlegi aszály miatt alig jut jövedelemhez, gazdálkodásához a még hiányzó épületek, gépek, eszközök pótlására eleve képtelen. Ezért számosan földjüktől is szívesen szabadulnának. Szabolcs, Borsod, Békés és Bihar gyengébb termőhelyi térségeiben a kertek házak harmada eladó. Időszerű lenne újra felmérni a falvak tengernyi gondját, *az ott egyre fenyegetőbb lumpenedési folyamatokat* pedig addig kell megállítani, amíg nem késő!

A szövetkezés külföldi példái

Mialatt Magyarországon a mezőgazdaságot több ízben is tönkretették, a nálunk gyengébb termőhelyi adottságokkal rendelkező Hollandia, Dánia, sőt Nyugat-Németország főként értékesítő, beszerző és termékfeldolgozó me-

zőgazdasági szövetkezeti mozgalma jelentős fejlődésen ment át. A század 50-es éveiben kezdődő ipari és biológiai forradalom kínálta lehetőségekkel a családi gazdaságokban jobban hasznosíthatták a tudomány és technika vívmányait, mint a tőkeszegény szocialista országok nagyüzemei. Ők a minőségi tömegtermelésre azért voltak képesek áttérni, mert *a termékpályás szövetkezeti rendszer a szakosításban segítette őket*. Leegyszerűsítették a vetésszerkezetet, lehetőség szerint minél kevesebb gépsort alkalmaznak, esetenként a közösen beszerzett gépek használatára is szövetkeznek. Aki korábban szarvasmarhát tartott, most vagy csak tejet termel, vagy csak üszőt nevel, vagy csak hizlal, aki korábban sertéstartással foglalkozott, most vagy fialtat, vagy malacot nevel, vagy hizlal. Ilyen mérvű szakosodás azonban elképzelhetetlen az állam és a szövetkezeti mozgalom által támogatott árki-egyenlítő piaci szabályozási tevékenység nélkül! Az FVM agrárrendtartási főosztálya e feladatot eddig ösztönözni képtelen volt.

A nyugat-európai, illetve a II. világháború után létrehozott délkelet-ázsiai (japán, dél-koreai) szövetkezeti mozgalomnak másik jellemzője *a föld, a termelés és a feldolgozóipar összpontosítása*. Dániában sok elhagyott tanyát láttam, hiszen egy-egy család a gépesítés mai szintjén nagyobb terület művelésére, több állat ellátására képes; *nőtt az élőkommunka termelékenységé*. Ezért *folyamatosan emelkedik a családi gazdaságok ideális mérete is*. Ez a jelenség még szembetűnőbb a mezőgazdasági termékeket feldolgozó iparban, mely ott *változtatlanul a családi gazdaságok közös tulajdona*. Németország egyesítése után rendezett nemzetközi konferencián ismertették a keletnémet élelmiszeripar összpontosításának és korszerűsítésének valóban előrelátó, hosszú távú és bölcs fejlesztési tervét. Ugyanakkor nálunk gomba módra szaporodtak a vágóhidak, melyeket előbb-utóbb ismét be kell zárni. A termékpályás szövetkezeti rendszer sikeres korsze-

rűsítését egy igen hatékony *nemzetközi piackutatás* egészíti ki. Mialatt Magyarországon az anyajuhállomány 1/3-ára csökkent, a holland tejtermelők egy része kilencszeresére növelte a vágóbárány termelését, mert ezt nem korlátozta kvóta. A dánok a vágócsirke mellé kapcsoltan navigációs műszereket is kínáltak a FÁK országoknak, így ott elvesztettük vágócsirke-piacunk jelentős hányadát. Felesleges további példákat sorolnom.

Ma a mezőgazdaságilag művelhető terület 60%-a ismét nagyüzemi művelés alatt áll. Érdemes-e még mindig a szövetkezeti mozgalom újraélesztésén tündődni, amikor az élelmiszeripar és a kereskedelem elkülönült a mezőgazdasági termeléstől, illetve igyekszik a termelést is magába olvasztani (baromfiipar, cukoripar, gabonaipar stb.)? A földárverések befejezésekor mintegy 200 ezer lakos szerzett 1–10 hektár közötti birtokot, ezeket életképes birtoktestnek aligha lehet tekinteni. Csupán 50 ezerre tehető a 10 és 50 hektár közötti birtoknagyságot kitevők száma, melyek már életképessé tehető családi méretű gazdaságnak tekinthetők.

A falvakban a korábbi mezőgazdasági foglalkoztattaknak kertes házuk, jelentős hányaduknak kisebb-nagyobb méretű földjük is van. Őket változatlanul a mezőgazdaságban kellene foglalkoztatni, hiszen a város sem tartogat számukra újabb munkahelyet. A mezőgazdaság bizonyos ágaiban – szőlészet, zöldség- és virágkertészet, juhászat, méhészet, egyéb kisállat-tenyésztési ágazatok – a családi méretű gazdálkodás előnyösebbnek ígérkezik. Ide sorolhatnám ezen ágazatok termékfeldolgozását, csomagolását is.

Tiszántúl és a Duna–Tisza köze számos kistérségében gyakoriak az aszálykárok. E területek a jelenleginél olcsóbb és korszerűbb öntözéséhez szakosított szövetkezetek létrehozása, *olcsóbb öntözővíz lenne szükséges*. Az országon átfolyó vizek ugyanis ingyen – térítés nélkül –

hagyják el az országot. Ahol a csepegtető öntözést alkalmazták, ott már a *léghőköri aszály* is sújtja a termelőket. Amíg az EU-országokban a termőterület 3%-án folyik biogazdálkodás, addig ez hazánkban csupán 0,3%-ára terjed ki. A *biogazdálkodás* kiterjesztése a vidéki lakosság előzetes szakmai képzését teszi szükségessé, de újabb jelentős előrelépést eredményezhet a falusi lakosság bevételeinek növelésére és szélesebb körű foglalkoztatottságára.

Sürgős tennivalók

A terméktanácsok többsége nem bizonyította nélkülözhetetlenségét. Az FM hivatalokhoz rendelt nagy gyakorlattal rendelkező falugazdász-hálózat mellett feleslegesnek tűnik a Mezőgazdasági Kamara. Ennyi szervezet működtetését nem lehet eltartatni a mezőgazdasági vállalkozókkal.

Az MDF dolgozta ki a *Nemzeti Földalap* létrehozásának és működtetésének törvényjavaslatát. Ha ennek irányítását a *jövőben a parlament ellenőrzi*, úgy ez valóban további családi gazdaságok kialakulását szolgálhatja. Nem kell tartani attól, hogy újabb magyar föld kerül külföldiek kezére. Az FVM és KTM vidékfejlesztési tevékenységét azonban a magamfajta régi vágású értelmiségi egyre több gyanakvással figyeli. Ezt indokolja legutóbb Hortobágy hasznosításáról írt tanulmányunk is.

A kormánynak érvényt kell szereznie az 1997. évi CXIV. törvény végrehajtásának!

Roppant sürgős feladatnak tartom az *értékesítő, beszerző és mezőgazdasági termékfeldolgozó szövetkezeti mozgalom* építését és támogatását. *Országos értékesítő és beszerző szövetkezeti mozgalom nélkül a kis és nagy gazdaság egyaránt a mezőgazdasági termékeket felvásárló kereskedelem és ipar védtelen kiszolgáltatottja marad!* (Erről már korábban, a Mezőgazdasági Kistermelők Lapjának 1999. évi 1. számában írtam.)

Egy új szövetkezeti központ építése időszerű, melyet demokratikus választás útján kell létrehozni (nyugat-európai hagyományok szerint). E szervezetnek igen sok feladatot kellene ellátnia, nevezetesen:

1. Olyan szövetkezeti törvényre van szükség, mely elősegíti a termelőszövetkezetek beilleszkedését az új polgári jogrendbe és az EU működésébe. De egyúttal ösztönözni kell a termékpályás értékesítő és beszerző szövetkezetek létrejöttét is. Lehetőséget kell adni, hogy közös tároló, feldolgozó telepeket létesítsenek, melyet a jelenlegi törvény nem támogat. A két szövetkezeti mozgalom között békét kell teremteni, hiszen a szövetkezeti mozgalom minden változata egyaránt a vidéki lakosság szociális érdekeit szolgálja. (Franciaországban a mezőgazdasági szövetkezetek 25%-a termelőszövetkezet!)

2. Hosszú távon integrálni és kontingentálni kell a mezőgazdasági termelést. Törekedni kell a minél erőteljesebb szakosításra. Ennek meg kell teremteni az anyagi feltételeit is.

3. Ösztönözni kell minden mezőgazdasági termelőt a közös termékpályás értékesítésre és beszerzésre, így visszatérülne a kereskedelmi árrés, mely a mezőgazdaságban végre a bővített újratermelést szolgálhatja.

4. Az eredetileg terméktanácsoktól várt termékpályaszabályozást a szövetkezeti központ sokkal hatékonyabban láthatja el, ha a mögötte felsorakozó összes mezőgazdasági termelő támogatását és bizalmát élvezzi (miként a hajdani mezőgazdasági kamarák).

5. Később a szövetkezeti központ a mezőgazdasági termelők érdekvédelmét is elláthatja. (Jelenleg a MOSZ, a Gazdakör és a Parasztszövetség – mert nekik sok kérdésben különböző az álláspontjuk –, ezért kevésbé hatékony az érdekvédelmük is!)

6. Egy valóban demokratizálódó tárca vezetésétől joggal elvárható, hogy a mezőgazdaságra vonatkozó törvé-

nyek, rendeletek, támogatások javaslatainak előkészítésébe bevonja e szervezet irányítóit, akik ezt vitára bocsátják, véleményezik, mielőtt a parlamenti bizottságok megtárgyalnák és a parlament elé terjesztenék.

7. Az újjászülető HANGYA központtól joggal várható a külföldi piacok folyamatos felkutatása, nemzetközi kereskedelmi szerződések kötése, a napjainkban oly gyakori gyarmati kizsákmányolás megakadályozása. Népszerűsíthetné itthon és külföldön a hazai mezőgazdasági és élelmiszer-ipari termékeket is. (De a gyermekek számára oly egészségtelen kóla fogyasztása helyett az olcsóbb és egészségesebb hazai tejet, rostos gyümölcsleveket is népszerűsíthetné.)

Utószó

A második világháború után sem, de az ötvenes évek végén sem volt biztatóbb a mezőgazdaság helyzete a jelenleginél. A magyarság egykori falusi rétegei és az akkori agrárértelmiség (akiket akkor csak volt gazdatiszteként emlegettek) az állam csekély segítségével talpra állították a magyar mezőgazdaságot. Számptalan csavaros eszű és a sorstársaiért valóban önzetlenül küzdő egyszerű falusi gazdából lett termelőszövetkezeti elnökök és a jól képzett gazdasági vezetőknél – egy kitűnően képzett agrárértelmiségnek – köszönhető, hogy a magyar mezőgazdaság példát mutathatott más szocialista és nem szocialista országoknak is. Nekik köszönhető, hogy a marxista eszmék felett győzedelmeskedett a józan magyar paraszti ész, és sikerült letérnünk a végzetesnek ígérkező lenini útról! Több segítséget kell nyújtani újra az alulról jövő egészséges kezdeményezésnek! *Ne központossítsák, hanem bízzák a területekre az irányítást, szívleljék meg a társadalom által létrehozott civil szervezetek javaslatait is!*

A kormányon és a parlamenten múlik, elszánják-e magukat, hogy a magyar mezőgazdaságból ismét a nemzetgazdaság húzóágazatát építsék fel. 1952-ben Nagy Imre és Erdei Ferenc a „hegyi értekezleten” a korábban jó hírnévnek örvendő mezőgazdák segítségét kérte a magyar mezőgazdaság talpra állításához. Egy *hosszú távú és a kormányok változásától független mezőgazdasági fejlesztési terv* újra időszerű. Ehhez ma sokkal jobb tapasztalatokkal, nemzetközi tájékozottsággal rendelkező, szélesebb rétegű agrárértelmiség áll rendelkezésre.

VERESS LÁSZLÓ

K: Vasas Géza
Elj: Tanulmány

Cu¹ MAGYAR NEMZETFELFOGÁSOK A DUALIZMUS KORÁBAN

9 Fogalom meghatározások keringője

A romantikus nacionalizmusok kora óta gyakran tették föl a kérdést, hogy mi a nemzet. Legutóbb az 1990-es évek etnikai színezetű, a volt Jugoszlávia területén dúló háborúi hozták el a téma főként az angol nyelvű munkákban, tanulmányokban már-már az agyonbeszélés inflációjával fenyegető reneszánszát. A magyar társadalomtudomány e téren jóval tartózkodóbbnak bizonyult.

A nemzetfogalom objektív, tartalmi kritériumairól (közös származás, nyelv, terület, állami lét, hagyományok, vallás) hamar kiderül, önmagában egyikük sem alkalmas arra, hogy differentia specificája legyen a vágyak és szándékok e titokzatos tárgyának. Annál kevésbé, mivel átszövik őket szubjektív – érzelmi és akarati – motívumok.¹ De nem járunk jobban akkor sem, ha olyan szubjektív és formai dichotómiákkal kísérletezünk, mint a cselekvéstudat², emlékezés és felejtés³ vagy a tény és fikció⁴. A modern tudásszociológia a nemzetben egyenesen olyan „fiktív képletet” lát, amelynek segítségével egy társadalomrendszer belső különbségei dacára is egységként határozza meg és ábrázolja önmagát, „hogy ezáltal elhatárolódjék más társadalomrendszerektől”⁵. Így azonban visszakanyarodunk a tartalmi ismervekhez, mert önkéntelenül adódik a kérdés, milyen rendező elven nyugszik ez a fiktív képlet: a nyelv az, vagy éppen a közös államiság.

Nincs tehát semmi meglepő abban, ha a szóban forgó fél évszázad megnyilatkozásaiban reménytelen vállalkozás az egyedül érvényes nemzetfogalmat keresni. Meggátolja

ezt a nemzet élő, folyamatosan változó⁶ s szinte nőies természete, amely ugyan lankadatlanul inspirálta a definícióalkotás szenvedélyét, de meghúszította bármilyen megfejtést. Különösen a politikát ihlette meg, melynek már a 19. század első felében is legfőbb műzsája volt. Innen van, hogy a nacionalizmus születése mindenhol és mindenkor megelőzi az éppen érvényes nemzetfogalom kanonizálását⁷.

A 19. század második felének pozitivisták szemlélete előnyben részesítette a tartalmi ismérveket. De a nemzet dinamikus természetét egyedül olyan bevett fogalmi dichotómiákkal, mint kultúr-nemzet-államnemzet⁸ vagy etnikai nemzet-politikai nemzet⁹ lehetetlen megragadni, kiváltképpen azon a Magyarországon, ahol ráadásul a nemzet többféle felfogása élt együtt¹⁰. A két, fontos jelentésárnyalatokban különböző dichotómia négyes alakzatban történő egyesítése viszont lehetőséget kínál arra, hogy a nemzet jelentéseinek ne csak egyidejűségét, hanem történeti egymásutánját is pontosabban értelmezzük¹¹. A nacionalizmus történetében ugyanis jól látható az a két ellentétes mozgásirány, ahogyan az etnikai nemzetek végső soron állami létre törnek, illetve az államnemzeteket megkísérti az asszimiláció révén elérendő etnikai egység. A nemzetfelfogások első fogalmi szintje az etnikai nemzet lehet, amely a származás, nyelv, szokások és a történeti sors közösségére épít. Az utóbbi attribútumok közül kivált a nyelv egységesülése kedvezett a második szint (változat) kialakulásának, az irodalom, a művészetek és a tudomány, egyszóval a magaskultúra forrásaiból táplálkozó kultúr-nemzetnek. De amíg az etnikai közösségekben a „nyelv mint olyan általában nem tudatos tényező”, melyet önmagában szemlélnének, szeretnék és védenének, a kultúr-nemzeteknél a közös kincs része lesz, mint a többi érték, a hősök, ideálok, vagyis a kollektív tisztelet „tárgyaivá válik, valami olyanná, amit fejleszteni, gazdagítani kell”¹². Minthogy az ily módon felfogott kultúra már csak jellegé-

nél fogva is teljességre irányult, mellesleg pedig sokszor ütközött politikai falakba, képviselőiben hamarosan megszületett a külön politikai öntudat, ami sajátos célok megfogalmazásában s intézmények, szervezetek létrehozásában nyilvánult meg (politikai nemzet). A negyedik szint, az államnemzet eredményként jelentheti, amint az öntudatos politikai közösség megteremti a saját államát, vagyis a szuverenitásnak birtokosává válik. Ilyenformán vonatkozhat az állam valamennyi polgárára, s utalhat azon kísérletre is, mikor az állam maga formálja meg a nemzetet.¹³ Jóllehet pontosan ilyen nyelvi formában a korszak szereplői nem nagyon használták e fogalmakat – kivétel a „politikai nemzet” –, főként nem ilyen kikerekített logikai rendszerben, a nemzetre vonatkozó kifejezések vizsgálata mégis arról győz meg, hogy a megnyilatkozások szerzői a felsorolt négy alapjelentés valamelyikével élnek. A nemzeti lét négy fogalmi szintjét semelyikük sem különíti el efféleképpen, s az alaki fogalomhasználat során csak ritkán illetik más-más szóval az etnikai és kultúrnemzet illetve politikai és államnemzet fogalmakat. Főleg az utóbbi két szint közötti distinkcióra akad kevés példa, miként a terminológiai következetesség sem feltétlen sajátja a témában megszólalók többségének. Az élet maga nem ismer tiszta típusokat. Különösen a nemzet körül alakult ki a fogalommeghatározások Bábele.

Az egyéneknek, ahogy a közösségeknek, nemzeteknek is, ha egységesen akarnak fellépni és cselekedni, definiálniuk kell magukat. Az így alkotott fogalom azután „nemcsak jelzi a közös cselekvést, hanem formálja és teremti is.”¹⁴ Természetesen gyakorta történik úgy, hogy az adott társadalom, közösség a már meglévő általános fogalmakat vonatkoztatja önmagára, miközben egyediékké stilizálja. Hasonlóan alakult a nemzet fogalmának sorsa, s országos keretek között is használhatták szimmetrikus és aszimmetrikus logikai viszonyban egyes változatait, fo-

galmi szintjeit. A szimmetrikus (összeegyeztethető) fogalmak alapulhatnak egyenlőségen (kölcsonösségen), mikor valamely általános fogalmat minden közösség egyaránt használhat, lehetnek ellentétesek, de még ekkor is oly módon, hogy kiegészítsék egymást. Az aszimmetrikus (összeegyeztethetetlen) fogalmakat használók már kizárják, elutasítják egymást, ami egyúttal minden közös cselekvésük előfeltétele lesz, és kijelöli annak irányát, a gondolkodási pályákat, más szóval „elváráshorizontokat konstruál.”¹⁵ Mindenképpen érdemes ebből a nézőpontból is leírni és értelmezni a magyar nemzetszemlélet mozgásformáit.

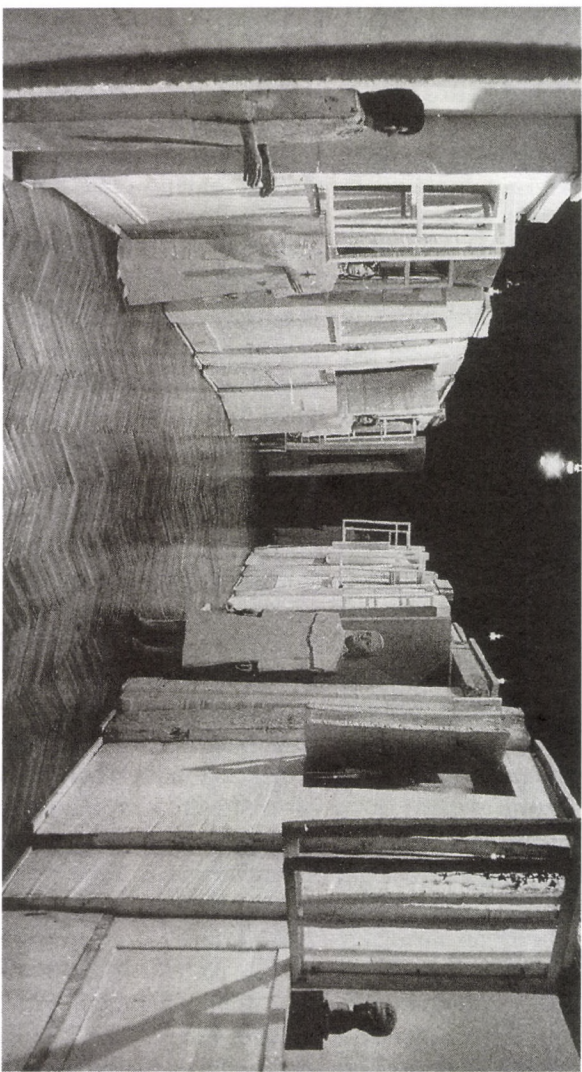
A nemzet fogalmainak egyensúlya

A Trianon előtti fél évszázad során a magyar nemzetkonceptió közjogi tartóoszlopának a nemzetiségi egyenjogúságról alkotott 1868: XLIV. tc. számított. Bevezetésének első bekezdése Deák Ferenc fogalmazásában kimondta, hogy „Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatlan, egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja...”¹⁶ Az egyetlen politikai nemzet fókuszául szolgáló állampolgárság valójában a korábbi, rendi jellegű nemzetfogalom kereteinek a jogkiterjesztés, az „általános nemzetesítés”¹⁷ révén történő tágítása, továbbfejlesztése volt. A doktrína kodifikálásához nagymértékben hozzájárulhatott, hogy a nemzetiségekkel sűrűn lakott peremvidéki vármegyék egyébként magyar többségű közgyűlései a törvényjavaslat bizottságok előtti tárgyalása idején az országgyűléshez intézett feliratokban, levelekben „okulva a múltakon”, azaz 1848-49 keserű tapasztalatain, óvatosságra intettek a „jogok osztogatásában”. Sokan köztük az egyetlen politikai nemzet és államnyelv törvény-

ben való rögzítését követelték, mint ami az állami egység nélkülözhetetlen feltétele.¹⁸

A kettős sérelem – Bécs és egyes nem magyar nemzetiségek ejtette sebek – ceruzája rajzolta meg a fenyegetett magyarság önképét, s ez a kollektív szorongás a fentebbi tétel nyomatókos törvénybe foglalása felé hatott.¹⁹ Deák ezzel a közjog kiváló ismerőjeként is egyetérthetett, mindazonáltal szükségesnek vélte a nemzetiségekkel való szembenállás traumáját magában hordozó magyar politikai osztály, amely az országgyűlési képviselők többségének hátországát képezte, megnyugtatót. A folyamatoság embereként a reformkori előzményekre támaszkodva nem teremtett gyökeresen új fogalmat, mint inkább mutatis mutandis az áprilisi törvényekben megreformált magyar alkotmány alapelveit alkalmazta, mely mindenkit egyaránt az emberi és polgári jogok asztalához ültetett, vagyis a bevezető nem a magyarországi nemzetiségek mint közösségek, hanem egyénileg valamennyi polgár egyenjogúságát mondta ki.²⁰

A jogászai logikával s a genus–species fogalmi viszony mintájára szabott igazában deklaratív és nem konstitutív értékű bekezdés értelmezésének kapuit azonban a politikai szemantika mindvégig nyitva tartotta. Különösen a politikai nemzet, ami fentebb körvonalazott értelmezési alakzatunk szerint itt magában foglalta az államnemzetet is, egységét leginkább oldani képes nemzetiség terminus került többször a fogalommagyarázatok keresztútjára. A közép-európai történet- és társadalomfejlődés ugyanis a 19. században melegágya lett a származás, a nyelv, szokások, a kultúra és az emóciók szőtte nagyközösségek keletkezésének, s annak, hogy ezek az itteni államkeret veszélyes versenytársaivá váljanak. Megnevezésükre Magyarországon a közjognál rugalmasabb politikai ideológia és irodalom a nemzet és nemzetiség egymást helyettesítő ikerkategóriáját kezdte használni.

SCHAAR ERZSÉBET: UTCA, 1974.
Gulyás János felvétele

Ennélfogva nem lehet fennakadni azon, ha a nemzetiségi törvény országgyűlési vitájának nyelvi fordulatai mögül a fentebbiekkel egyezően két alapvető megközelítésmód, értelmezés sejlett elő. Az egyik esetben a megszólaló politikusok mintha az említett fogalmi dichotómiák szemüvegét tették volna föl, és nem is akárhogyan, hanem mindjárt egymásra. A nemzetiséget következetesen a politikai nemzet (=államnemzet) ellenpárjaként az etnikai nemzettel (=kultúrnemzet) azonosították, ezért a magyar nemcsak a politikai nemzettestet, de annak egyik – közöttük a legnagyobb – nemzetiségét is jelölte, azaz ugyancsak jókora paradoxonként egyszerre öltötte magára a politikai és etnikai nemzet (=állam- és kultúrnemzet), egész és rész szerepét.²¹ Ilyen interpretációt a törvény születését megelőzően már az 1861-es országgyűlés által kiküldött nemzetiségi bizottság is előadott. Vitaanyagának szánt jelentésében mintegy genus-speciesként együtt említette „a magyar állam historiai fogalmának megfelelő egységes és oszthatatlan magyar nemzetet” az országban lakó összes néppel „név szerint: a magyar, szláv, román, német, szerb, orosz, sat.” egyenjogú nemzetiségekkel.²² A jelentés Eötvös József keze nyomát őrzi, aki ezután a nemzetiségi kérdéstről írott 1865-ös könyvében külön fejezetet szentelt a kettős nemzetfogalom, vagyis a politikai (másképpen historiai) és nyelvi (etnikai-kulturális) nemzetiség összeegyeztethetőségének. Ettől tette függővé a kérdés végleges megoldását Magyarországon.²³ Amint már ekkor is megfogalmazta, s majd a későbbi XLIV. tc. képviselőházi vitájakor megerősítette, „az egyéni szabadság magasabb fokának biztosításával” képzelet a kor uralkodó eszméjének számító nemzetiség és a létező államkeret közötti ellentétek áthidalását, hogy ily módon megelőzhető legyen bármiféle etnikai földindulás s vele a történelmi magyar állam végső romlása.²⁴ Megfigyelhető volt, hogy Eötvös véleménye milyen finom íven hajlott a nem magyar nemzetiségek közösségi entitásként

történő deklarálásától (1861-es nemzetiségi bizottmányi jelentés) az egyéni szabadság nagyobb nyomatéka felé.

A Deák-féle preambulum fogalmi élei ennél egyfelől rövidebbnek, másfelől pedig tompábbnak tetszettek. A szöveg alkotója nem tette akár csak részleges felsorolással sem egyértelművé, hogy etnikai-kulturális síkon a magyar is csupán egyike lenne a honi nemzetiségeknek. Talán erről a kétféle magyar nemzetkoncepció összeegyeztethetőségének nehézségei miatt hallgatott, s azt is érezhette, hogy a kettő egyensúlya a dinamikusabb rész (etnikai és kultúrnemzet) jóvoltából az egész (politikai és államnemzet) rovására minduntalan megbillen, mert a politika kezdeményező természete a nép, a kultúra közösségének elsődlegessége felé húzza, a jog konzervativizmusa pedig az állam közelében marasztalja a nemzet fogalmát.²⁵ Az efféle kettős vonzás csak visszatükrözte a magyarság helyzetadatának frusztráltságát: Béccsel szemben „a magyar nyelv és kultúra, a nemzetiségekkel szemben a történeti magyar államkeret látszott perdöntő argumentumnak” a nemzet fogalmi terepének kijelöléséhez.²⁶

Deák az 1861-es jelentés egyik vezérelvétől eltérően mellőzte nem csak a magyar nemzetfogalom történelmi arbronsát, de az egyes nemzetiségek közösségként való említését is. Helyette az ellentétek oldására a honpolgárok egyéni szabadságán nyugvó államból vezette le a nemzet fogalmát. Észrevehetően modernebb, az angol liberalizmuséval rokon, individualisztikus karakterű politikai nemzetkonceptiót kívánt ezzel megalapozni, ahol az egyének szabadságából ered a nemzet szuverenitása, nem pedig fordítva, mint a rousseau-i általános akaraton nyugvó, absztrakt természetű francia modellben.²⁷ Amíg Eötvös rekonstruálható felfogásában az egyéni szabadság összehangolja, kiegyenlíti a politikai nemzet és az etnikai-kultúrnemzet sajátos érdekeit, addig Deáknál ez a háromtényezős képlet már-már kettőre csökken, mert

a politikai-államnemzetet megszerkesztő egyéni szabadság valósággal elnyeli az egyes nemzetiségek jól látható különállását. Ugyanakkor mindkettőjük gondolatmenetében, érvelésében a politikai-államnemzet és az etnikai-kultúrnemzet összetett dichotómiája szimmetrikusan elmentéses fogalompárként kölcsönösen feltételezi és kiegészíti egymást. Az értékes egyensúly megőrzése érdekében például Eötvös „legnagyobb csapás”-nak minősítette az olyan szándékot, mely a magyar nemzetiség (etnikai-kultúrnemzet) államon belüli szupremáciájának nehezéket a fogalmak mérlegére tenné.²⁸

A XLIV. tc. vitájakor elhangzó beszédek némelyikében mindezeket túl ott lappangott a nemzet-nemzetiség értelmezésének egy másik alapváltozata. A nemzetiség fogalmát többen is logikailag ugyan az előzőnél kevésbé konzisztens módon, de a politikai és közjogi mindennapokban feltétlenül gyakoribb és fokozati különbséget kifejező (államalkotó képességgel nem rendelkező) nemzeti kisebbség jelentésben használták, minek köszönhetően a magyar etnikai-kultúrnemzetet a politikai-államnemzet magvának lehetett tekinteni, melynek csak kiegészítő részei a nemzetiségek.²⁹ A magyar politikai elit körében e hamarosan többségre jutó vélemény hívei azonban a politikai-államnemzetben a magyar nép és kulturális közösség kiteljesedésének, növekedésének esélyét látták,³⁰ s a deáki axiómával átellenben arra az útra léptek, amelyik a nemzet utóbbi képletétől, mint a „legitimitás új alapjától” vezetett az állam felé.³¹

Az egyensúly megbillen

Az egyesületek engedélyezését szabályozó, Tisza Kálmán fogalmazta 1875-ös belügyminiszteri rendeleten még egyszerűre csillant meg a két imént vázolt értelmezés visszfé-

nye.³² A rendelet többek között előírta, hogy nemzeti-ségi alapon csakis irodalmi és közművelődési egyletek alakíthatók, megtiltotta ugyanakkor az egyesületeknek a „nemzeti” jelző használatát, ami a nem magyar nyelvű közösségeket érintette hátrányosan, hiszen szűkítette önmeghatározásuk körét. Egész pontosan, az elitjük elé gördített akadály késleltette, hogy azok népeik kollektív személyiségének deklarálásával nap mint nap az országos nyilvánosság színe elé vihessék külön politikai öntudatuk diskurzusát.³³ Küzdelem kezdődött a fogalmak, szavak, a nyelv birtoklásáért. Miközben pedig Tisza Kálmán, aki ekkor egy rövid ideig egyszerre kormányfő és belügyminiszter, a nem magyar nyelvű honpolgárok szerveződéseinek a mindinkább alacsonyabb közösségi életfokozatot kifejező nemzetiség státusra történő szorításával a XLIV. tc. fogalmi hézagait nem betölteni, hanem összezárn akarta, ezalatt a magyarságtól markánsan eltérő felekezetekhez tartozók az egyházi önkormányzat fedezéke mögött bátran identifikálhatták magukat nemzetként.³⁴

A nemzetfogalom átalakulásának tempóját kétségtelesenül a magyar nacionalizmus irama, az időszzerű politikai célok diktálták. Különösen a nyelv bizonyult alkalmas faktornak arra, lévén egyszerre közvetítője a magyar kultúrának és az állami életnek, hogy közelebb hozza egymáshoz a politikai-államnemzet, valamint a magyar kultúrnemzet terjedelmének határait, és egyben lökést adjon a nemzetfelfogás további differenciálódásának. Az 1860-as évektől amúgy Európa-szerte kezdett lassan általánossá válni a meggyőződés, hogy a nyelv a nemzetiség legmegfelelőbb kritériuma.³⁵ E folyamat jegyében, de csak a dualizmus kori magyar nemzetiségpolitika alapító atyáinak (Eötvös, Deák) halála után, a nemzetfogalom általuk lehelyezett szegletkövét készült némileg megmozdítani a törvényalkotó az 1879: XVIII. tc.-kel, amely többek között arról rendelkezett, hogy ezentúl a magyar nyelv és iroda-

lom az ország valamennyi nem magyar tanyelvű népiskolájában is „köteles” tárgy.³⁶

A négy esztendővel később benyújtott középiskolai törvényjavaslat (1883:XXX. tc.) általános tárgyalásakor a történész-politikus Grünwald Béla végső soron azzal indokolta a magyar nyelv és irodalom kötelező bevezetésének szükségességét az összes nemzetiségi tanyelvű középiskolában, beleértve ebbe a hitfelekezetek tulajdonában levőket is, hogy a „magyar nemzet missioja: az egységes magyar állam fenntartása”, ami európai érdek, s amelyre „minden eszközzel” törekedni kell.³⁷ Az efféle adminisztratív eszközök (törvények, rendeletek) szolgálta állami egység feltétlenül a szorosabb összetartozást szabta, „azt a nemzeti és kulturális közösséget az ország népfajai között, mely közös irodalomban, közös szellemi és politikai életben nyer kifejezést.”³⁸ Amíg Eötvös, Deák és követőik a nemzetfogalmak közötti felezőig tolták előre az egység követelményét, íme addig a második nemzedék hangadó egyéniségei szemmel láthatóan nem elégedtek meg az állampolgári hovatartozás formális individualizmusával. A kötődés sűrűbb szövetét szőtték, amikor elvetették a második fogalmi szint (kultúrnemzet) pluralizmusát, és kulturális tekintetben is ragaszkodtak az egyetlen és oszthatatlan magyar nemzet követelményéhez. A nem magyar nemzetiségek számára ekként egyedül az etnikai különállás lehetősége maradt volna, ezért beszél Grünwald népfajokról, ami nála az etnikai nemzet szinonimája. A nemzetiség még tagolatlanul magában foglalta az etnikai és kulturális közösség fogalmát egyaránt. Az új koncepció szerzőjének hivatkozása a francia példára csak részben állta meg a helyét. Annyiban igen, hogy az állam szilárd egységét a „nemzet-kulturális” egység a politikainál hatékonyabban képes szolgálni. A kultúra kollektívizmusa új legitimitációt kínált annak az államnak, mely a nacionalizmusok korában csak kevés ki-

vétellel (Anglia) tudta megőrizni a nemzeti lét forrásának szerepét. A hasonlóság azonban ezzel ki is merült, mert a magyar nemzetfogalom újabb variánsában nagy súllyal volt jelen a múlt, hiszen a magyarság európai misszióját ezer évvel korábban már kijelölte a történelem. A nemzeti egység körének tágításával azonban egyidejűleg egy sajátos, társadalmi jellegű szűkítésre is sor került. Grünwald szerint ugyanis az „irodalom és cultura közösségét” csak a társadalom „felső osztályai” körében kell megvalósítani, mivel a nemzeti tudat és nemzeti ideálok bennük élnek. A köznépet ily módon elegendő hazafias szellemben nevelni, anyanyelve helyett fölösleges és haszontalan erőltetni a magyar nyelvet. A Grünwald-féle, szűken mért kulturális nemzetfogalom a rendi korszakbeli nemesi nemzet reinkarnációjának benyomását keltette, csak mintha a jogi természetű privilégiumokat váltotta volna föl a kultúra.

Nyilvános közéleti szereplésének eszmei háttérét jelentő nemzetpolitikai munkáiban Grünwald sokkal kiéleztettebben képezte a fogalmakat. Kevésnek érezvén a magyar politikai nemzet és állam(nemzet) egybeesését, csak azt ijesztő szakadékot látta minduntalan, amely a magyar etnikai nemzet szűk keresztmetszete és az államnemzet formális egysége között tátongott. A kettő áthidalására vetette föl a minden nemzetiséget átfogó magyar kultúr-nemzet eszméjét, melynek fejtegetésében egészen odáig ment, hogy Felvidékről jött politikusként kétségbe vonja a szlovák kultúr-nemzet létezését; s csak fajként (etnikai nemzet) ismerje el. „Magyarországnak vannak tót nyelven beszélő lakosai, de tót nemzetiség nincsen”³⁹ – írta ellentmondást nem tűrően.

A tervezett átfogó magyar kultúr-nemzet megteremtését azonban nem tekintette a nemzetépítés végső távlatának. A szembenállás elméletét szuggeráló és a bellum omnium contra omnes szólamát felkapó társadalmi evolu-

cionizmus nézőpontjából és perspektívájában ugyanis a magyarországi nemzetiségi viszonyok végletekig feszült konfliktusainak drámája tárult elő. Grünwald egyenesen „életre-halálra” folyó küzdelemről beszélt, mivel úgy vélte, egyes nem magyar nemzetiségű vidékek lakói „fel akarják forгатni a magyar államot, el akarják törölni a föld színéről a magyar nemzetiséget”⁴⁰ A „vagy mi, vagy ők” kizáró logikája, a harc, a háború szókészletéből származó kifejezések a magyar nemzetpolitika nemzetiségi ellenfeleit egyértelműen ellenségek stílizálták. Csakhogy ez a szavakban megjelenített küzdelem nem egyszerűen győzelemért, hanem a megmaradásért folyt. Ennek megfelelően aszimmetrikus ellenfogalmakként feszültek egymásnak magyar és egyes nem magyar etnikai nemzetek, valamint ez utóbbiak és a magyar etnikai nemzet megalkotta politikai-államnemzet, amely egyébként a magyar közjogi fikció szerint magában foglalta valamennyi nem magyar etnikai nemzetet is. Az első esetben rész és rész, vagyis az „alfogalmak”, a második esetben már rész és egész, azaz al- és „főfogalom” kölcsönös elutasítás vélelméig fokozott ellentétéről volt szó.

Nem egyedül a harc szociáldarwinista léttörvénye választotta antagonisztikusan ketté azonos és különböző szinteken a nemzet eltérő fogalmait, hanem az is, ahogyan Grünwald ezekhez értékminőségeket rendelt. Nevezetesen a magyarországi nem magyar népfajok „valóban szabad államot nem voltak képesek alkotni sehol”, míg a magyar faj előbb államot alapított, majd a maga erejével hosszú időn át fenntartotta, ami feljogosítja arra, hogy a továbbiakban is súlypontja, irányító középpontja legyen ennek az alakulásnak.⁴¹ Grünwald faj alatt többnyire már a kezdetekben is létező közösséget értett, ami a nemzetfogalmak magja, alapformája (etnikai nemzet). Szoros összefüggést, hozzárendelő viszonyt látott a magyar faj és a magyar állam létezése között, míg a nemzet különböző fogalmi szintjein s e szintek között a kizárás és az ellentét

jelenlétét tapasztalta és ábrázolta. Ezek után a magyar államalkotó képesség és az iménti korreláció mint valamilyen képzeletbeli logikai tétel premisszái egyértelműen mutattak a konklúzió felé: az „idegen elemeket” – árulkodóan polarizáló kifejezés – a magyarságnak „tervszerűleg” kell magába olvasztania.⁴² Az asszimiláció céljának sajátos kétarcúsága, a „megszüntetve megőrizni” dialektikája abban nyilvánult meg, hogy egyfelől hirdetői perspektivikusan tagadták a nem magyar nemzetiségek kulturális és részben etnikai közösségként meghatározott alanyiségát is, másfelől pedig az őket alkotó egyénekre igényt tartottak. Az a szemlélet különben, mely szerint a nem magyar nemzetiségek bár közösségi tekintetben nem, tagjaik viszont külön-külön elérik a domináns magyarság érték-szintjét, ami ebbe az értékesebb entitásba történő beolvadás szükségszerűségét sugallta, egyáltalán nem sovén indulatból, mint inkább a liberális haladáselvből következett.⁴³ Az asszimilációt amúgy talán éppen kétarcúsága tette alkalmassá arra, hogy a grünwaldi módon az etnikai nemzet szintjéig mélyített ellenfogalmakat feloldja. Folyamatszerűsége, jövőre irányultsága az ellentéteket temporalizálta, s ezzel kioltásukat ígérte olyképpen, hogy a nem magyar nemzetiségek nemcsak az egységes kultúrnemzetbe, hanem részben a magyar etnikai nemzetbe olvadnak be a jövőben.⁴⁴

Nem kerülhető meg a kérdés, milyen körülmények és motívumok hatottak közre, hogy Grünwaldnak a politikai ideológia és utópia határvidékén szárba szökkenő nemzetfelfogását elsősorban oppozíciókban, a magyar lenni vagy nem lenni dramaturgiájának keretei között lehet megragadni? Sem 1848–49-nek egyes nemzetiségek lojalitása iránt kételyt támasztó emléke, sem a neoabszolutizmus évtizede alatt e téren szerzett tapasztalatok nem magyarázzák kielégítően ezt a fogalmi, stiláris túlfűtöttséget. Bizonyára közelebb visz az igazsághoz a korabeli

Európa népszerű politikai diskurzusa, a már emlegetett szociáldarwinizmus – és az ennek analógiájára képzett nacionáldarwinizmus⁴⁵ –, melynek általános képletébe bárki könnyen behelyettesíthette, illetve begyömöszölhette a valóság tényeit. A viszonyok ilyen antitetikus ábrázolásának vélelmét csak táplálta, ahogyan egyes nem magyar nemzetiségi vezetők győzelmesen terjedő természeti jogként emelték maguk elé a nemzetiségi eszme pajzsát, amelynek védelme alatt azután fejlődésük reményeik szertint az etnikaiból a kulturális és politikai stádiumba juthat.⁴⁶ A születő ellenségképhez egy árnyalattal hozzájárult a nemzetiségi vezetők többségének 1869-től fokozatosan bekövetkező politikai passzivitása, közélettől történő tudatos távolmaradása, amivel jelezték, elutasítják a magyar politikai elit jelentős része által különben sokallott XLIV. tc. rendelkezéseit. Grünwald szemléletének kiáltó színeit közvetlen felvidéki élményei adhatták.⁴⁷ A hatvanas években a ruszofil beállítottságú Matica Slovenska szellemi talaján virágzásnak induló szlovák mozgalom a kultúrnemzetté alakulás esélyét hordozta, aminek létjogosultságát pedig Grünwald oly hevesen tagadta. Nemzetek, fajok létharcáról vallott tételében csak megerősíthették szlovák politikusok szájából a reaszimiláció (az elmagyarosodott tótok visszatérése elhagyott nemzetükbe) jövőbeni lehetőségéről elhangzottak.⁴⁸

Grünwald a közösségi (nemzeti) tudattalanban lapangó szorongás, a nem magyar nemzetiségek ressentiment-jára⁴⁹ adott radikális válasz stilsztája. Számára a nemzet fogalmának már nem egyszerűen identifikációs szerepe van mint Eötvösnél vagy Deáknál, hanem cselekvésre szólító ereje, mozgósító programja. Nemzetfogalmakat ellenpontoszó politikai expresszionizmusa a szavak és fogalmak kibontakozó polgárháborújában a magyar és a nem magyar nemzetiségekből kinőtt politikai osztályok közötti megértésnek, sőt ugyanezen a síkon a pár-

beszédnek az állam érzelmi egységét őrző hídjait rombolta tovább.

Grünwald téziseinek politikai realitással kecsegtető elemeit átvette pártjának, a Mérsékelt Ellenzéknek a vezére, Apponyi Albert, aki a XLIV. tc. szellemében vetette el a nem magyar nemzetiségek politikai létezését, ám túl is ment azon, mikor pusztán „ethnographiailag összetartozó csoportoknak” (etnikai nemzetek) tekintette őket. Sőt meg volt győződve arról – utat engedve az iparosodó társadalom homogén kultúráját követelő igényének⁵⁰ –, hogy a „magyar nyelv... nem csupán az államnak hivatalos nyelve, hanem egyszersmind azon kulturális egységnek organuma, mely kulturális egységgé Magyarország összes polgárainak össze kell fornia, hogy ha az egységes politikai nemzetnek fennállását biztos alapokra” akarják fektetni.⁵¹ A gondolat- és szófűzés hasonlósága szembevető, még ha Apponyi korántsem dolgozta ki oly árnyalatokig hatóan a maga nemzetfogalmának szintjeit. Abban Grünwalddal mindenesetre egyetérthetett, hogy mintegy felülnézetből, az állam erejét igénybe véve kell egy széles magyar kultúrnemzetet létrehozni, amelyre azután biztonsággal építeni lehet az államnemzetet és államot. Vélhetően ez a megfontolás vezette majd, amikor 1907-ben kultuszminiszterként a nem magyar tannyelvű elemi iskolákban a magyar tanításának és elsajátításának mértékéről szóló törvényjavaslatot, a méltatlanul elhíresült lex Apponyit (1907:XXVII. tc.) beterveztette és a törvényhozással elfogadtatta.

Ennek a politikai útiránynak újabb elágazását jelölte ki a magyar nacionalizmus nagy hatású publicistája, Beksics Gusztáv is. Állam és nemzet viszonyának a teljes megfordításáig jutott el. Ha Grünwald számára még elsősorban a magyar állam fenntartása a cél, Beksics alfája és ómegája a nemzet. Úgy tartotta: „a magyar államiság mely régebben cél volt, most már eszköz. Eszköze a magyar

nemzet kifejlesztésének. Sőt magának a magyar nemzet megteremtésének.” Az ok, hogy egyelőre a „magyar nemzet csak politikai, nem egyszeresmind kulturai és társadalmi fogalom.”⁵² A nemzet horizontális, állami és politikai összetartozáson nyugvó képletét így annak vertikális – társadalmi és kulturális – képletével kellett volna kiegészíteni, ami azt is jelentette, hogy a terjedelem problematikáját (kik integrálhatók egyáltalán a nemzetbe) fölválthatták a tartalmi követelmények.

Igaz ugyan, hogy Beksics is ellenfogalmakban gondolkodott nemzet, nemzetiség és fajok viszonyában, de korántsem élezte őket olyan aszimmetrikusra, mint Grünwald. Rövid távon például a magyarországi etnikai nemzetek (fajok) szembenállását föloldhatónak vélte a politikai nemzet egységében: „a magyar parlamentarizmus a teljes nemzeti egység talaján épül fel”⁵³ – írta. Hosszú távon sem az asszimilációt szánta a feloldás leghatékonyabb módszeréül. Számára elutasítani a nem magyar nemzetiségeket, közben igényt tartani rájuk, vagyis a tudatosan ösztönzött és presszionált asszimiláció egzaltált logikája túlzottan is ellentmondásosnak hatott, mi több, nem hitt eredményességében sem. E helyett dolgozta ki programját a magyar etnikai nemzet állományának egy előnyös birtokpolitika révén történő megnöveléséről, s ezzel terjeszkedőképességének gyökeres javításáról.⁵⁴ A magyarság megnyugtató abszolút többsége nélkül ugyanis a nem magyar nemzetiségek még a politikai-államnemzet egységét is kétségbe vonhatják. Beksics nem várt sokat a Grünwald-féle asszimilációt szorgalmazó közjogi formalizmustól és önmagában a vele társított államalkotó képességtől sem, többre becsülte a magyar etnikai nemzet lélekszámában történő gyarapodását, társadalmi kötőszövetének gazdagodását, mert csak így válhat képessé az addigi önfenntartáson túl az éltető növekedésre. Egy ilyen nemzetre nagy hivatás vár: a szláv föderalizmus által fenyegetett

Ausztria kezéből kell immár egyedüliként átvennie a vezető szerepet Közép-Európában.⁵⁵

A dinamizálás jegyében a hangsúly tehát a statikus deáki felfogás egyének alkotta politikai-államnemzetéről áttevődött a nemzetre mint komplex, kulturális és egyúttal társadalmi egészre, célközösséget képező politikai abszolútumra, amelynek az állam teljes mértékben alárendelődött. Elmondható, hogy a magyar nemzetfogalom a 19. századi nacionalizmus mozgástörvényei szerint egy kollektivistikus – franciás és németes – formaváltozat felé haladt.⁵⁶

Erre az útra lépett a magyar imperializmus karmesteri pálcáját Beksicstől megöröklő közjogász-politikus, Réz Mihály. Jórészt Grünwald nyomdokain vágott neki a magyarországi nemzetfogalmak utolsó Rubiconjának, amelynek partvidékéről az előd kémlelte a magyarság előtti távlatokat. A nemzet fogalmait ő is egészen az összeegyeztethetlenségig polarizálta. Levezetésében azt vélelmezte, hogy „a nemzetiségi törekvések végcélja” Magyarország keleti Svájccá való átalakítása, ezért „a nemzetiségeknek mint nemzetiségeknek”, azaz politikai alakzatoknak a szervezése, fejlesztése egyenlő a magyar állam egységének megbontásával. Mindenki, aki ezt akarja, idegennek tekintendő. A nemzetiségi törekvések idegennek minősítése egyszerűsrim nem állt távol az államnemzetből való verbális, lélektani kirekesztés szándékától sem. A nemzeti – unitárius – és nemzetiségi – egyenjogú politikai nemzetekből összetevődő – állam hívei között az ellentét abszolút, „melyet kibékíteni lehetetlen. A magyar állam életét és a magyar állam halálát óhajtók között kompromisszumot kötni nem lehet.”⁵⁷ A fogalmi aszimmetria tehát elsősorban is szándékok függvénye volt, és csak ezeken keresztül kötődött a nemzet létezmódjának különböző szintjeihez.

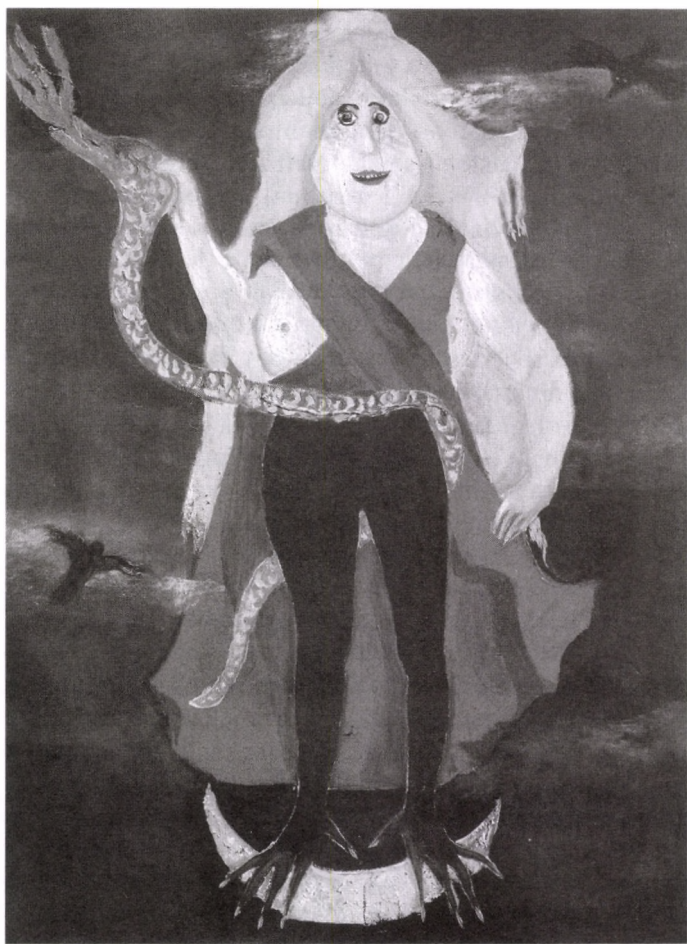
Eötvös és Deák szimmetrikus nemzetfogalom-kettőseben még nemcsak a „nemzetrontó és nemzetfenntartó

elem" ellenpontokként való szerepeltetése volt elképzelhetetlen, hanem a magyar etnikai nemzet uralmának, szupremáciájának Réz Mihálynál már oly természetes kívánalma is. Az összeegyeztethetetlen nemzetfogalmaknak végső soron a Grünwaldéval azonos törésvonalain kívül – ellentét a nem magyar és magyar etnikai nemzetek, valamint az előbbieket és a politikai-államnemzet között – hasonlóan bizonyult a háborús frazeológia is. A nemzetfenntartó magyarság kijelölte célokkal szembefordulóknak, szólt a cselekvési norma, „nyíltan hadat” kell üzeni. Az erő értéke-sebb a jognál, hiszen nemzeti jogok erő nélkül csupán látszatteremtésre jók. Ez a szemlélet magyarázza, hogy Réz Mihály az aszimmetrikus nemzetfogalmak feloldását önmagában a magyar etnikai nemzet többiek fölötti belső szupremáciájában találta meg. „A Magyarországon lakó népfajok egyenlőségének gondolatával szemben a magyar faj”, nem számarányának, „hanem ... kiválóságának alapján, államalkotó erejének s a múlt tradícióinak jogán követeli” a maga számára az uralkodást. Csupán másodsorban említette ennek a szupremáciának hogyanját, a nem magyar nemzetiségek etnikai állományának a „magyar culturelemek”, színházak és iskolák közibük telepítésével történő megbontását.⁵⁸ Az asszimilációs stratégia ismét célba vette a nem magyar nemzetiségek mentsvárá-nak számító etnikai különállás lassú felőrlését az etnikai tekintetben is egyetlen magyar nemzet víziójának⁵⁹ a távoli jövőbe vetítésével. A nemzet ellenfogalmainak ez az időbeli kiegyenlítése, temporalizálása azonban, s ez volt egyik legnagyobb gyengéje, a magyar etnikai és kultúrnemzethez való tartozás önértékén túl a nem magyar népfajok számára csak részben tudott elfogadható és vonzó célokat megjeleníteni és fölkinálni.

Az alkalmazott nemzetfogalmak Magyarországon is programszerűségükkel és preskriptív (előíró) jellegükkel tűntek ki. Réz munkáival igazolta a tételt, miszerint a nem-

zet elvont és általános definíciója mindig késésben van a mindennapok kihívás- és válaszerzékeny nacionalizmusáéval szemben. Fogalomalkotási kísérletének gyújtópontjába a faj került, aminek azonban szabatos meghatározásával adós maradt. Annyi azért mindenesetre kivehető a többi fogalmi szinthez fűzött magyarázatokból, hogy a faj a közösségi létformák energiaközpontjaként teljesen fedte az etnikai nemzet és többé-kevésbé a kultúrnemzet kereteit. A faj, mihelyt politikai öntudatra ébredt, anélkül hogy államalkotó hatalommal bírna, nemzetiségnek tekintendő (politikai nemzet). Hozzáteszi ehhez még, hogy a nemzetiség más fajok szupremáciája alatt áll. Ellenkező esetben és ha valamely faj egyáltalában rendelkezik államfenntartó hatalommal, lehet csak nemzetről beszélni. Következésképpen „nemzetiség és nemzet csak a faj különböző érvényesülési stádiuma.”⁶⁰ Közös jegyük a politikai öntudat, differentia specificájuk pedig az államhatalomban való részesség, illetve annak hiánya.

Ebben a fogalmi trichotómiában megragadható faj természetesen „nem áll homogén elemekből”, hanem különböző érdekek és érzelmek befolyásolta gazdasági, társadalmi, vallási, kulturális tényezőknél megfelelően tagolódik.⁶¹ Mi hajtja mégis közös cselekvésre ezeket a belül tagolt közösségi formaváltozatokat (faj, nemzetiség, nemzet)? Réz az organikus szociológiai irányzattól kölcsönzött életösztönt tette meg fő magyarázó elvnek. A faj ugyanis öntudatra ébredésével „öncélnak érzi magát”, s amikor ennek megvalósítása során az adott államon belül nemzetiségként akadályokba ütközik, akkor a politikai szabadság kivívásáért száll síkra. A szabadság birtokában, s főként ha „maga lett államalkotóvá”, a célja nemigen lehet más, mint a teljes uralom: függetlenség a többi államtól, majd pedig a fölöttük gyakorolt imperium.⁶² Gondolatmenete tükrében Réz egy pillanatra felvillantotta a magyarországi viszonyokat is. Az állam-

ANNA MARGIT: LILITH, 1967.

nemzet általa felírt egyenletének tagjait valamennyi országlakos alkotta. Ők a kollektív alanyiség két formáját öltötték magukra; uralkodó fajként az államalkotó magyarságét (önmagában nem államnemzet, csupán politikai nemzet), másfelől az alávetett nemzetiségeket (szintén politikai nemzetek). A fogalmak tudományosabb igényű megvilágításakor Réz tehát nem vonta kétségbe a nem magyar nemzetiségek politikai létét, ami arra indíthatta, hogy különbséget tegyen államnemzet („nemzet”) és politikai nemzet („nemzetiség”) között. Itt annyiban is következetesebbnek bizonyult, hogy az egyébként uralkodó fajt önmagában sohasem nevezte nemzetnek. Mindamellet, s erről tanúskodnak nem csak az ellenfogalmak képzésében jeleskedő vitairatai, felfogása alapvetően a XLIV. tc. másodikként emlegetett és az eredetitől elkenyarádó értelmezésével egyezett meg.

A deáki egyensúlyelvet elvetők a századfordulón egyébként mind önhittebben tették közzé a haza bölcsét sem kímélve az általa rögzített nemzetpolitikai kánon nyílt bírálatát. Különösen felerősödött a kritika hangja a ellenzéki pártkoalíció 1906 és 1910 közötti kormányzása idején. 1908-ban, amikor jóformán még el sem ült a lex Apponyi miatt a közéletben kitört harci zaj, a koalíció vezércsilagának számító Függetlenségi Párt egyik nem túlságosan jeles képviselője, Baloghy Ernő csaknem háromszáz oldalon keresztül fejtegette nemzetéről vallott felfogását. Nem annyira a munka színvonala érdemli meg a feltétlen figyelmet, mint inkább azon tény, hogy az eötvösi és deáki irányzattól elforduló szemléletnek legteljesebb és zavaró önisméltelése dacára is legrendszeresebb összefoglalása. A magyar nemzetpolitika e megoldandó feladványát mintegy háromszög alakban vázolta. A nemzet előtt álló evolúciós kényszer okozta kihívás – megfelelni a „nagy emberi kultúrfeladatoknak” és beilleszkedni a „nagy európai kultúrák egységébe” – ellentmondásba került a belső feltételek-

kel: a magyarországi nemzetiségi tagoltsággal, a „sok kicsi nemzetiségi érdekcum” erősszpontosítást gátló létével. Kihívás és feltételek inkongruenciája nála is a már ismert drámai perspektíva felé mutat: „a magyar primordium vagy elpusztul vagy evolucionál mint egységes nemzet.” A feladat következképpen nem lehet más, mint az államnak minden polgárát „az egységes magyar nemzeti eszme, az egységes nemzeti kultúra részesévé és munkatársává kell tennie”.⁶³

Milyen érvekre bízta a szerző a kihívás – feltételek – távlat háromsztatú problematikájából előhívott szükséges cselekvés alátámasztását? Gondolatmenetét megalapozó állítása szerint a Magyarországon élő népek közül egyedül a magyar számít primordiumnak, vagyis ősi, a kezdetektől fogva létező „egységi alakzat”-nak, amely „önálló életműködésre hivatott”.⁶⁴ Ez a szemlélet a nemzeteket mint primordiumokat „az emberi beszédhez és testhez hasonló állandó és »természetes«”⁶⁵ egységekként kezelte, s így jutott el olyan metafizikai törékenységű következtetésekig, hogy a nemzet léte tulajdonképpen megelőzi történelmét. Melyek egyáltalán a nemzeti primordium ismérvei? Elsősorban is a spenceri társadalmi evolucionizmus honi recepciójaként a fejlődésre való alkalmasság, ami együtt járt a soha nem szűnő aktivitással és az ennek nyomában születő alkotásokkal. „Tétlen, lomha primordium” tehát nincsen, mert azonnal elbukna. Nem elég ezért valamely közösségben az együttélés vágya, annál többre, az együttélés akaratára, sőt természetesen folyamatos „kulturtevékenységre” van szükség. Az utóbbit tartotta Balogh a legfontosabb közösségképző erőnek, a nemzeti primordium legsajátabb vonásának. Amint írta: „Egyedül a kulturtevékenység ad jogot egy fajnak az önálló életműködésre.”⁶⁶ A nemzetnek ily módon csak ez adhat életet. Kultúrán kortársaihoz hasonlóan ő sem annak komplex fogalmát, hanem egy ún. magaskultúrát értett.

Efféle fogalmi hálóval a magyarországi valóságból nem látszott nehéznek megragadni az ellentételt: „A mi nemzetiségeink nem voltak életképes primordiumok, sőt úgynevezett nemzetiségek sem.” Pusztán olyan „faji, nyelvi érdekcsoportok”-nak (alkalmazott fogalmi „négyesünk” etnikai nemzetének feleltethető meg leginkább) ismerte el őket, amelyek, mint nem kevés egyoldalúsággal írta, „önálló kultúrára képtelenek, önálló evolúcióra alkalmatlanok, amit bizonyít ... a magyar fajéhoz aránytalan intellektuális visszamaradásuk.”⁶⁷ A kultúrfölény és az ebből eredő egyetlen magyarországi kultúra ténye Baloghy fejtegetéseiben szorosán összefügg a magyarság történelemalkotó képességével, amivel a meghódított nem magyar nemzetiségek szintén nem rendelkeztek, hiszen e leegyszerűsítő magyarázat szerint még a magyar államnak az európai kultúrát idegen civilizációkkal szemben védő harcaiból sem vették ki a részüket. Értékes közösségi alkotások híján ezeket a „nemzetiségi töredékeket” a magyarságnak „életjoga”, sőt kötelessége a maga alkotta nemzeti egység körébe terelni. Akár erővel is, jegyzi meg a szerző, majd hozzáteszi, természetesen nem erőszakkal. Mindez az adminisztratív eszközök, a nyomásgyakorlás elfogadását jelentette. A nem magyar nemzetiségek „kultúra útján való beolvasztása”, beolvadása ugyanakkor nekik is jól fel fogott érdekük, mivel ezáltal egy magasabb civilizációs fokra emelkednek. Az okfejtés a liberális haladáselvvel, a civilizáció egyetemes szempontjaival igazolta az előadott magyar törekvéseket, az asszimiláció jogosságát, egyenesen kívánatos voltát, azt az akkoriban elterjedt evolucionista nézetet, hogy a kisebb érték, kisebb érdek „mindig feláldozandó a magasabb érdeknek”.⁶⁸

Baloghy a magyar nacionalizmus nemzetfogalmát egyetlen, egységes tömbbé igyekezett formálni, de ez még saját logikai rendszerén belül maradván is elég ellentmondásosra sikeredett. Zavaróan hatott mindenekelőtt,

hogy a „van” (fennálló viszonyok) és a „legyen” (az előbbiekkel szemben támasztott követelmények) síkja összekeveredett. Erre példa, hogy jóllehet tagadta a nemzetiségek létét, hiszen csak nyelvi csoportokként vette számba őket, mégis vissza-visszatérően s nem kizárólag a nyelvi kényszer miatt – mert nem lett volna rá megfelelő kifejezés – a nem magyar közösségeket nemzetiségeknek nevezte. Ez a van-nincs állapot a következő ellentmondásban csúcsozott ki: amíg egyfelől kétségbe vonta a nem magyar közösségek nemzetiségi létét, másfelől pedig Grünwald és Réz Mihály legjobb tanítványaként harcot – mint szigorúan kihangsúlyozta, „kulturharcot” – hirdetett ellenük. Miért lenne szükség kulturharcra olyanok ellen, akik önálló kultúra alkotására állítólag képtelenek? Az ellentmondás csak részben gyökerezett a korabeli közhasználatú kultúrafogalom kidolgozatlanságában és elnagyoltságában. sokkal inkább arról lehetett szó, hogy egyfajta ráolvasás, szómágia segítségével a politikai diskurzus síkján a nem magyar nemzetiségeket a legkezdetlegesebb közösségi életkeretek közé szerette volna visszaszorítani. A nem magyar nemzetiségek, nyelvi csoportok és a magyar primordium aszimmetrikus ellenfogalmi egy kulturharc győzelmes eredményében oldhatók fel, amikor az előbbi az utóbbi részévé válik.

A hosszadalmas tanulmány, szerzője akaratán kívül, kitűnő láttelepe a függetlenségi értékvilág kétarcúságának, ellentmondásosságának. A radikális frazeológia hangot adott a helyes felismerésnek: az adott viszonyok között a XLIV. tc. azt az ideológiai funkciót tölti be, hogy elleppezze a cégére alatt formálódó nemzetiségpolitikai valóságot. Ezért fogalmazódhatott meg, ismét csak Grünwald és Réz ihletésére a Deákék megalkotta törvény eltörlésének szándéka, mert azon „politika, mely életét örökös kompromisszumokkal tartja fenn, nem élet, hanem vergődés”, és sikerre nem vihet.⁶⁹ Ebből a nézőpontból úgy tűnhetett,

hogyan a magyar nacionalizmus kész volt a valóság felforgatására vállalkozó utópiát megalapozni.⁷⁰ Ennek könnyű sikerében még akár bízni is lehetett, mivel az ellenfél – a nem magyar nemzetiségek – erejét igencsak alábecsülték. Az óvatosság hiánya, a képzeletszegény elbizakodottság kerítette egyre jobban hatalmába a nagypolitika fórumait. Ezt a közhangulatot találónan jellemezte egy ugyanebben az évben napvilágot látott román nemzetiségi politikai röpirat észrevétele: „...a magyarság zöme ... bízik fájának erejében, és szentül meg van győződve, ha összetart: játszva összetöri minden ellenségét, elsősorban a gonosz árulókat, kik magyar levegőt szívnak, magyar kenyeret esznek, de nem akarnak magyarokká lenni.”⁷¹ Aettek viszont a maguk közvetett módján a magyar politikai psziché mélyére világítottak, ahol aggodalom s félelem lapangott. Erre abból lehet következtetni, hogy a koalíció és fő ereje, a függetlenségi tábor nem merte vállalni az általános választójog bevezetésével azt a nyílt küzdelmet, melyet gyakran emlegettek. Maradt helyette a verbális cselekvés és a javarészt célt tévesztett döntések (lex Apponyi).⁷² Legtöbbjüket, bár nagy felzúdulás kísérte a nemzetiségi politikusok részéről, a törvényhozó szándékát megvalósítani képtelen látszatintézkedéseknek lehet tekinteni. A függetlenségi utópia látszólag ugyan a fennálló viszonyok felforgatására készült, a valóságban azonban elmeneült attól. Nem kockáztatta meg, hogy erőit a politikai egyenlőség előre meghatározott, változatlan szabályai szerint összemérje a nem magyar nemzetiségekével, inkább a korábbi évtizedek szellemében nemcsak az ellenfél, hanem a játékszabályok fölötti feltétlen befolyás megőrzésére is törekedett.

VASAS GÉZA

(A következő számban folytatjuk.)

Jegyzetek

- 1 Jellinek, Georg: *Általános államtan*. Budapest, 1994. 86–87. l. Max Weber már 1914-ben úgy vélte, hogy a „nemzetet – ha ez a fogalom egyáltalán egyértelműen meghatározható – biztosan nem lehet a neki tulajdonított és a tapasztalatok szerint közös jegyek alapján definiálni”. Weber, Max: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*. 2/3. Budapest, 1996. 27. l.
- 2 Miller, David: *On Nationality*. Oxford, 1995. 17–18. l.
- 3 Renau, Ernest: *Mi a nemzet?* In: *Eszmék a politikában: a szocializmus*. Szerk. Bretter Zoltán és Deák Ágnes. Pécs, 1995. 171–187. l.
- 4 Anderson, Benedict: Képzelt közösségek: megjegyzések a nacionalizmus eredetéről és terjedelméről. *Janus*, VI. 1. 1989. tél 3–12. l.
- 5 Kiss Gábor: *A nemzet fogalmáról*. Magyar Filozófiai Szemle, 1993. 2. szám 414. l.
- 6 Kohn, Hans: *Nationalism. Its Meaning and History*. New York, 1965. 12–13. l.
- 7 Hobsbawm, Eric J.: *A nacionalizmus kétszáz éve*. Budapest, 1997. 18. l.
- 8 Altermatt, Urs: *A szarajevói jelzőtűz*. Budapest, 2000. 35–37. l.
- 9 Tönnies, Ferdinand: *Közösség és társadalom*. Budapest, 1983. 328–329. l. és Stargardt, Nicolas: *Origins of the Constructivist Theory of the Nation*. In: *Notions of Nationalism*. Edited by Sukumar Periwal. Budapest, London, New York, 1995. 97–99. o.
- 10 Gergely András: *A 19. századi magyar nemzetfelfogások*. *Mozgó Világ*, 1983. 3. szám 124. l. A magyar nemzetfogalom franciás és németes jellegből adódó kettősségről: Lahmann György: *A nemzetiségi oktatásügy történelmi fejlődése*. Kisebbségi körlevél, 1944. VIII. évf. 2–4. száma 16. l. A németeknél ez a többszólamúság csak teoretikus síkon létezett, a politikai cselekvésre nem hatott. Szabó Máté: *A birodalomtól a nemzetállamig*. *Világosság*, 1983. 8–9. szám 502. l.
- 11 Dér Aladár: *Politikum és etnikum*. Debrecen, 1998. 9–14. l. Utal a négy formaváltozat közötti különbségekre.
- 12 Fishman, Joshua A.: Az „eticitás” és a nyelvi tudatosság változatai. In: *Társadalom és nyelv*. Budapest, 1975. 323–325. l. A nyelvi és kulturális nemzet koncepciójának első kidolgozása: Herder, Johann Gottfried: *Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról*. Budapest, 1978. 490–531. l.
- 13 Hobsbawm: id. mű 61. l.
- 14 Koselleck, Reinhart: *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Budapest, 1997. 7. l.
- 15 Szabó Márton: *Politikai tudáselméletek*. Budapest, 1998. 67. l.
- 16 Magyar Törvénytár. 1836–1868. évi törvénycikkek. Budapest, 1986. 490. l.
- 17 Szabó Béla: A Magyar Korona országainak státuszjogi és monarchiai állása a Pragmatica Sanctio szerint. Pozsony, 1848. 63–64. l.

- 18 Lovas Krisztina: Eötvös József és a megyei nemesség összeütközése a nemzetiségi törvény előkészítésekor. In: *Történelem és nemzet. Tanulmánykötet Galántai József professzor tiszteletére*. Szerk.: Kiss Károly és Lovas Krisztina. Budapest, 1996. 94–112. l.
- 19 Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika. 1867–1918*. Pozsony, 1995. 17. l.
- 20 Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Kolozsvár, 1944-es kiadás reprintje. 329–330. l.
- 21 Tisza Kálmán beszéde a nemzetiségi törvényjavaslat általános tárgyalásakor (1868. november 28.) In: Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában (továbbiakban: Iratok...)* I. kötet 1867–1892. Budapest, 1952. 153–154. l.
- 22 Az 1861. évi országgyűlés képviselőházának irományai. I. kötet 129–131. l.
- 23 Eötvös József: A nemzetiségi kérdés. In: *Báró Eötvös József Összes Munkái* XVI. kötet. Budapest, 1903. 25. l.
- 24 Képviselőházi Napló (továbbiakban: K. N.) 1865–1868. XI. kötet 31–34. l.
- 25 Kemény G. Gábor: *A magyar nemzetiségi kérdés története*. I. rész. A nemzeti kérdés a törvények és tervezetek tükrében 1790–1918. Budapest, 1947. 95–96. l.
- 26 Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem*. Budapest, 1984. 31. l.
- 27 Az angol katolikus liberalizmus jelentős gondolkodója, lord Acton egyenesen úgy fogalmazott, a nemzet mint „morális és politikai teremtmény” az „államból ered, de nem áll afölött. Egy állam az idők során megteremthet egy nemzetet, de hogy egy nemzet államot alkosson, ez ellentmond a modern civilizáció természetének.” Lord Acton: Nacionalizmus. In: *Az Angolszász liberalizmus klasszikusai*. I. Szerk. Ludassy Mária. Budapest, 1991. 139. l. Az egyes „nagy nemzetek” nacionalizmusát eszmetörténeti nézőpontból vizsgálja Liah Greenfeld terjedelmes munkájában. Lord Acton nyomán szembeállítja az angol és a francia nemzetfelfogást. Greenfeld, Liah: *Nationalism. Five Roads to Modernity*. Cambridge, Massachusetts, London, 1993. 11–14. l. 167–168. l.
- 28 Eötvös József: id. mű 30. l.
- 29 Kemény G. Gábor: *Iratok...* I. kötet 159–161 l.
- 30 Szarka László: *Duna-táji dilemmák*. Budapest, 1998. 25–26. l.
- 31 Péter László: *Az Elbától keletre*. Budapest, 1998. 63. l.
- 32 Ellenőr, 1875. május 7. Tisza Kálmán ezzel a nemzet-nemzetiség értelmezésének másodikként említett alapváltozata mellett kötelezte el magát.
- 33 Miletic Szvetozár interpellációja az egyletekre vonatkozó belügyminiszteri rendelet tárgyában. In: Kemény G. Gábor: *Iratok...* I. kötet 493–495. l.
- 34 A Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1875. május 14-én kibocsátott 11652/1875. sz. rendelete, amely a „görög keleti szerb nemzeti egyházi kongresszus szervezetét” szabályozta,

- mindvégig következetesen használta a nemzeti jelzõt. Magyarország Rendeletek Tára 1875. Budapest, 1875. 105–116. l.
- 35 Hobsbawm: id. mű 32. l. 126–127. l. A nyelv kiemelkedõ szerepét a nemzetalkotásban elõször a jakobinusok igyekeztek keresztülvinni. Errõl: Ludassy Mária: „Contre nous de la tyrannie...” A francia forradalom messianisztikus nacionalizmusa. Világosság, 1983. 487. l.
- 36 Részletesen ismerteti és elemzi a törvényt Mikó Imre idézett mûvében.
- 37 Grünvald Béla beszéde... In: Kemény G. Gábor: *Iratok...* I. kötet 541. l.
- 38 Uo. 543. l.
- 39 Grünvald Béla: *A felvidék*. Budapest, 1878. 35. l.
- 40 Grünvald Béla: *Közigazgatásunk és a magyar nemzetiség*. Budapest, 1874. 74. l.
- 41 Uo. 53. l.
- 42 Uo. 61. l.
- 43 Hobsbawm: id. mű 48–49. l.
- 44 Az aszimmetrikusra hegyezett ellenfogalmak „temporalizálás” útján történõ feloldásának mechanizmusát részletesen leírja: Koselleck: id. mű 33–56. l.
- 45 Németh G. Béla: *Létharc és nemzetiség*. Budapest, 1976, 31. l.
- 46 Mocsonyi Sándor román, Dimitrievics Milos és Sztatimirovics György szerb nemzetiségi képviselõk beszédei a XLIV. tc. vitájakor. KN 1865–1868. XI. kötet 9–16. l., 20–23. l., 37–39. l.
- 47 Lackó Mihály: *Halál Párizsban. Grünwald Béla történész mûvei és betegségei*. Budapest, 1986. 34–41. l.
- 48 Az 1861. évi tûrócszentmártoni szlovák nemzeti gyûlés felterjesztése az országgyûléshez. Id. mű Kemény G. Gábor: *Iratok...* I. kötet 31. l.
- 49 A társadalom-lélektani fogalom eredeti kifejtése: Nietzsche, Friedrich: *Adalék a morál genealógiájához*. Budapest, 1996. 33–38. l. Találóaan tömör magyarázata magyar szerzõtõl: Szabó Miklós: Nemzetkarakter és ressentiment. Világosság, 1981. 6. szám 358–362. l. A ressentiment-nak Greenfeld idézett munkájában kulcsszerepet szánt a nacionalizmus mozgatórugóinak kutatásakor. Hangsúlyosan említi a sérelmet mint nemzetalkotó tényezõt Berlin, Isaiah: A nacionalizmus. In: *Az angol-szász liberalizmus klasszikusai*. II. kötet. Szerk. Ludassy Mária. Budapest, 1992. 231–232. l. és Taylor, Charles: Nacionalizmus és modernitás. Világosság, 1995. 8–9. szám 5–27. l.
- 50 Gellner, Ernest: A nacionalizmus és a komplex társadalmak kétféle kohéziós formája. In: *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. 201. l.
- 51 KN 1884–1887. IX. kötet 13. l.
- 52 Beksics Gusztáv: *Új korszak és politikai programja*. Budapest, 1889. 9. l.
- 53 Beksics Gusztáv: *Közjogunk és nemzeti törekvésünk*. Budapest, 1993. 61. l.
- 54 Szabó A. Ferenc: *Népesedés, telepítés a századfordulón*. Berkics Gusztáv nézetei. Századok, 1923. 2. szám, 242–242. l.
- 55 Beksics Gusztáv: *Új korszak...* 12. l.

- 56 Greenfeld: id. mű 168–169. l., 377–378. l.
- 57 Réz Mihály: *A magyarság malma és a kor szelleme*. Budapest, 1909. 54–55. l.
- 58 Réz Mihály: *Magyar fajpolitika*. Budapest, 1905. 73. l.
- 59 Réz Mihály: *Nemzeti politika*. 1907. 89–90. l.
- 60 Réz Mihály: *A nemzetiségi kérdés a politikai tudomány szempontjából*. Miskolci Evangélikus Jogakadémia Tudományos Értekezéseinek Tára 24. szám, Pécs, 1925. 5. l.
- 61 Uo. 17–18. l.
- 62 Uo. 25. l.
- 63 Balogh Ernő: *A magyar kultúra és a nemzetiségek*. Budapest, 1908. 10. l.
- 64 Uo. 37. l.
- 65 Smith, Anthony D.: A nacionalizmus. In: *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. 12. l. Altermatt: id. mű 54. l.
- 66 Balogh: id. mű 54. l.
- 67 Uo. 37. l.
- 68 Uo. 205. l.
- 69 Uo. 237. l.
- 70 Az utópia mannheimi fogalmáról: Ricoeur, Paul: Bevezető előadás. Tanulmányok az ideológiáról és utópiáról. In: *Politikai antropológia*. Szerk. Zentai Violetta. Budapest, 1997. 116–126. l.
- 71 Argus (Babeš Emil): *Nemzetiségi politikánk hibái és bűnei*. Budapest, 1908. január, 98. l.
- 72 Apponyi már Fridman után úgy értékelte a „kultúrai egység” adminisztratív eszközökkel történő megválasztási kísérletét, hogy a „csonka magyar államiság”, azaz a részleges szuverenitás körülményei között elkerülhetetlen volt. Apponyi Albert: *A nemzetiségi kérdés múltja és jövője Magyarországon*. Budapest, 1926. 8–16. l.

Fodor József katolikus
lelkészről, aki Vásárhelyi Találkozón a párbeszéd papjaként
mutatkozott be
Kód: Fodor József

A^{am}

A PÁRBESZÉD PAPJA

Erdély magyarsága 1937 őszén egy fiatal bánsági római katolikus lelkész közéleti fellépésének tanúja. Fodor József a Vásárhelyi Találkozón újabb és újabb felszólalásával a párbeszéd papjaként mutatkozik be. Éppen harmincesztendő, a Temesvári Egyházmegyében a katolikus magyar ifjúság szervezője és az ifjúsági szervezetek központi irányítója, egyben munkaköréhez tartozik a katolikus magyar szórványok gondozása és a magyar katolikus egyházi iskolaügy felügyelete. Mind sorsalakító feladatok.

Ebben az időben Erdély jövendő nagy püspöke, Márton Áron nagyjából ugyanezt a feladatkört tölti be Kolozsvárott. A Szent Mihály plébánia vezetője, a magyar egyetemi ifjúság hitszónoka, az Erdélyi Magyar Katolikus Népszövetség igazgatója; György Lajos tanár-barátjával együtt az *Erdélyi Iskola* című, lényegében egyetlen magyar pedagógiai folyóirat szerkesztője. Nevéhez kapcsolódik az erdélyi katolicizmus belső megújulása. Mint egy új Pázmány Péter emelkedik majd ki kortársai közül. Akkor 41 esztendő, egy jó évtizeddel idősebb Fodor Józsefnél. Pályájuk párhuzamosan fut, Fodor József is Márton püspök útját járja egy-két évnyi „késéssel”. Mindkettőjüket bebörtönzik koholt vádak alapján, mindkettőt megpróbálják elszigetelni híveiktől. Mindketten keserűen csalódnak „a nép nevében” kormányzó párthatalomban. Ugyanúgy ítélik meg Bukarest balkáni módszereit. Egybecseng véleményük a magyar oktatás kulcskérdését jelentő Bolyai Tudományegyetem sorsáról.

Csőgör Lajos dr., a Bolyai Tudományegyetem első rektora idézi fel öregkori visszaemlékezésében a következő jelenetet. A magyar egyetem, illetve a Magyar Népi Szövetség vezetői, 1945-ben és 1946-ban, sorozatos bukaresti tárgyalásaikról hazatérőben, gyakran megszakították az útjukat Gyulafehérváron, hogy tiszteletüket tegyék Márton Áron római katolikus megyés püspöknél, aki a második világháború idején és a háború után tanúsított következetes, bátor, demokratikus és a magyarsághoz feltétlenül hű magatartásával nagy tekintélyt vívott ki magának Erdélyben. Egy alkalommal az egyházi iskolák jövőjéről beszélgettek, és a püspök aggodalmát fejezte ki. Csőgör rektor, „igazát és optimizmusát” igazolandó – a professzor szavai – azt fejtegette, hogy nincs alapja a püspök aggodalmának, hiszen lám, a román állam éppen most ismerte el a magyar nyelvű oktatás csúcshintézményét, a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemet. Nem elegendő biztosíték ez a jövőre nézve?

Márton Áron egy ideig hallgatott, majd a rektorra nézett, és így szólt:

– Csőgör, kérem, maga tényleg azt hiszi, hogy önálló magyar egyetem sokáig megmarad? Magukat megszedítette az a négy év, amit Észak-Erdélyben éltek át, és ezért nem látnak elég tisztán. Hogy mit várhatunk a jövőtől, azt csak mi tudjuk, akik Dél-Erdélyben éltünk...

Áron püspök jóslata drámai módon beteljesedett...

Fodor József nagyjából ugyanakkor, 1946-ban, csak nem a történelmi Erdélyben, hanem a Bánságban, Temesvárott zárt baráti körben a magyar kisebbség életlehetőségeiről folytatott beszélgetést. Ügyvédek, orvosok, mérnökök, művészek voltak jelen, akik őszintén örültek a magyar iskolahálózat kiteljesedésének. Fodor József azonban nagyon kételkedett. Intette a barátait, hogy ne örüljenek túl korán, mert nem lehet tudni, hogy ez a „jóindulatú”, baráti gesztus nem csalétek-e, nem ravasz elő-

készítése-e a párizsi békekonferenciának, hogy a románok ilyképpen akarnak előnyökhöz jutni? Majd utána a magyar jogokat rendre visszaveszik.

Fájdalmasan igaza lett.

A Vásárhelyi Találkozón Márton Áron nem vett részt. Elmaradt a tanácskozásról sok tekintélyes kolozsvári magyar értelmiségi is. Olyan római katolikus és protestáns közéleti emberek hiányoztak, köztük az *Erdélyi Fiatalok* vezető egyéniségei, akik a keresztény erkölcs és a nemzeti demokrácia jegyében munkálkodtak az erdélyi magyarság egységének létrehozásán, a szociális igazság érvényesítésén. Mi riasztotta el őket leginkább? A fő szervezők személye, Jordáky Lajos és Demeter János, akikben a közvélemény nemcsak baloldali érzelmű embereket, de egyenesen titkos kommunistákat sejtett? A negyvenedik életévén túl járó Márton Áronban addig már túlságosan felgyűlt a csalódások miatt érzett keserűség? Nem bízott abban, hogy a megbeszélés magyar ügyet szolgál, hanem a Moszkvából elindított népfrontmozgalmat kívánja erősíteni?

Fodor József elmegy Marosvásárhelyre. Még fiatal ahhoz, hogy megbénítsák a riasztó előjelek? Vagy nagyon bízik a párbeszéd hatalmában, a maga igazságában?

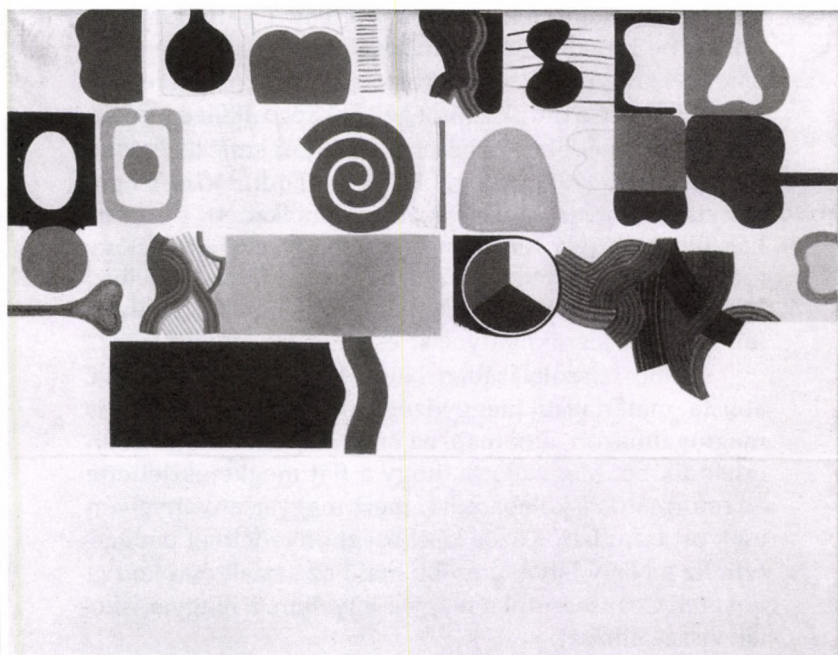
A *Vásárhelyi Találkozó* ötletét Tamási Áron vetette fel. *Cselekvő erdélyi ifjúság!* címmel, 1936 áprilisában ötrészes írást adott közre a *Brassói Lapok*ban, és ebben lustrát tartott az 1918-as összeomlás után indult erdélyi magyar ifjúsági mozgalmakról. Farkaslaki magányában (szülőfalujába húzódott vissza) Tamási őszintén elmondta, hogy nem a régi világ magyar vezetőiben bízik, hanem kizárólag az erdélyi cselekvő ifjúságban. Példát is említ, az akkor már súlyosan beteg Balázs Ferencet, aki három év alatt körüljárta a világot, hazatérése után pedig önként kitelepedett egy kicsinyke, Aranyos menti faluba, Mészköre, papnak, hogy ott valóra váltsa népszervező elképzeléseit.

Két világnézet feszíti szét az erdélyi magyarságot, folytatta Tamási. Nincs vezérlő gondolat, amely képes lenne egybefűzni a magyarság szétszakadt csoportjait. Ehhez felül kell emelkedni az osztályellentéteken. „Egy olyan népnél, amely kisebbségi sorsban él, könnyen el tudom képzelni a különböző világnézetek összefogását; különösen itt, Erdélyben, hol a türelmességet és a szellem emberi közösségét hagyományként emlegetik.”

Másfél évvel Tamási Áron írásai után, 1937. október 2-án összeült Marosvásárhelyen „az erdélyi magyar ifjúsági parlament”. Megnyitó beszédében Tamási Áron az akkori Európa lélekszámban 40 milliós kisebbségét a kontinens „igazi kereszténységének” nevezte. Ez a negyvenmillió – köztük a kisebbségi magyarság – nem hatalomért, bőséges anyagi javakért küzd, hanem „egyszerűen olyan elemi, nemzeti és emberi jogokért, amelyek vita nélkül megilletik a világnak minden lényét, akit bármilyen nyelven embernek neveznek.”

Megőrződött egy fénykép: Fodor József temesvári székesegyházi karkáplán felmegy az oltárlépcsőn a marosvásárhelyi szabadtéri misén. Nagy tömeg fogja körül az oltárt, mintegy bizonyosságként annak, hogy a *Vásárhelyi Találkozó* – ezen a néven vonult be a történelembe – résztvevői többségükben istenfélő, vallásos emberek voltak.

A keresztény erkölcs és eszmeiség védelmében lépett fel Fodor József a találkozó vitáin. Nemcsak kiváló templomi szónok, igehirdető, hanem közéleti feladatokat is vállaló pap, egyben gyakorlott tollforgató. Évek óta jelentek meg írásai, főleg vezércikkek a *Déli Hírlapban*, továbbá a nagyváradi *Erdélyi Lapokban* és a kolozsvári *Erdélyi Iskolában*. Mindegyre visszatérő témái a vallás-erkölcs időszerű kérdései, a szociális helyzet és a kisebbségi gondok, az erdélyi magyarság mind kíméletlenebb elnyomatása, a nemzeti megmaradás kötelessége és lehetőségei.

KESERŰ ILONA: ÜZENET, 1968.

Szabóky Zsolt felvétele

Leghevesebb összecsapás a kolozsvári munkásíró, Nagy István és a temesvári pap között zajlott. Az akkor még fiatal – 33 éves – Nagy István agitátor módjára érvelt az osztályharc és a nemzetköziség kommunista eszményei mellett. Fodor József válaszában elismerte a szakszervezetek jelentőségét, a gazdasági osztályharc jogosságát, de a pápai enciklikák szellemében mindezt a keresztény erkölcsiség jegyében vélte elfogadhatónak. Állásfoglalást követelt ilyen értelemben Nagy Istvántól is. Balogh Edgár, aki akkoriban telepedett le, Szlovákiából jövet, születése helyén, Romániában, s aki Tamási Áron köréből ismerte a plébános népi felelősségérzetét, megpróbálta át-

hidalni az ellentéteket. „Arra kértem a katolikus szónokot, ne erőszakoljon a munkásságra olyan kifejezést, amellyel annyi visszaélés történt, s így használata feleslegesen nehezíti a munkástömegek bekapcsolását egységes nemzetiségi védelmünkbe – írta öregkori emlékezésében (*Szolgálatban*, 1978) Balogh Edgár. – Fodor József nem hagyta ennyiben. Megint szólásra emelkedett, s a munkásküldöttek felé fordulva erélyesen kijelentette, hogy számára a keresztény erkölcs nem üres frázis, amellyel bárki visszaélhet, hanem olyan elvi állásfoglalás, amely elítél minden kizsákmányolást és nemzeti gyűlölködést.”

Újabb felszólalásában Nagy István, megismételve ateista, materialista meggyőződését, olyan felismerést is megfogalmazott, ami majd az öreg író gondolkodásában érlelődik be. Megvallotta, hogy a fiát megkereszteltette és református iskolába adta, mert magyar anyanyelvén csak ott tanulhat. Közös kisebbségi önvédelmet emlegett. Ez a Nagy István később majd az asztalt csapkodva követeli Ceaușescutól a magyar egyetem, a magyar iskolák visszaállítását.

Végül a tanácskozás záró szövegébe maga Fodor József javasolta ezt a megfogalmazást: „Valljuk, hogy életünkben a krisztusi elvek és tanítások alapján a szociális igazságnak érvényesülnie kell, és vállaljuk a közösséget a munkássággal a kizsákmányoló tőke ellen viselt küzdelemben.”

Ennek a munkásbarát papnak a pártdiktatúra nem a további szabad vitatkozás lehetőségét hozta el, hanem kétszer is a börtönök, a fogság poklát. Márton Áron gyulafehérvári püspök letartóztatása után (1949. június 21.) a Bánság papjai is felkészültek elhurcolásukra, megkínzításukra.

Fodor József társaságot kedvelő ember volt fiatal korában, szívesen nótázott, táncolt is. Most a híveit védelmezte azzal, hogy kerülni kezdte a társaságokat. Egyenként ke-

reste fel a híveit, tartotta bennük a lelket: higgyenek a keresztény tanításban, végül ez fogja kialakítani az igazságos világrendet. Ne engedjenek az ateizmus csábításának, hiszen az nem ad nyugalmat a lelküknek. Egyedül Istenben bízhatnak. Oltsák be gyermekeikbe a keresztény erkölcs tanítását, mert csak ezzel felvértezve vészelhetik át a következő időköt.

Nem voltak illúziói. Miért kímélné a pártdiktatúra őt, aki a temesvári dómban és a belvárosi plébániatemplomban tartott lelkigyakorlatain 300-400 fiatalhoz szólt egyszerre? Miért kímélnék a magyar diákok hittantanárát, akiért a fiatalok rajonganak? Megbocsáthatná-e neki a román nacionalista elfogultság azt, hogy az általa létesített húsz katolikus ifjúsági egyesület a keresztény erkölcs és a magyar öntudat kohója? Ne tudnák a párturak, hogy mi a Katolikus Népszövetség, amely 1927-ben a temesvári egyházmegyében is újjáalakult, Fodor József irányításával? A népszövetség emelni kívánta a nép vallás erkölcsei életét, küzdött az egyke, az alkoholizmus, a nihilizmus ellen. Újrakezdték a családlátogatásokat. Gátalján, Detán, Buziáson katolikus szeretetotthonokat hoztak létre. A bánági magyar falvakban megszűntek az addig elég gyakori bicskázások.

Különösen jelentős volt a Katolikus Népszövetség munkája a szórványokban, márpedig a Bánágban a magyar falusiak leginkább szórványokban, hatványozott kisebbségi sorsban éltek. Fodor József szülőfalujában, Temesságon 1700 német mellett alig 300 magyar lakott. De ez a 300 magyar 50 tagú egyházi énekkart alakított, saját helyiséget szerzett, harmóniumot vásárolt, a helyi népszövetségnek 120 kötetes könyvtára volt. A fiatal plébános elégedett lehetett.

Csak az bántotta igazán, ha magyar sorstársai cserben hagyták. Az Antonescu-diktatúra idején Takáts Lajos dr. ügyvéd vele együtt volt a Magyar Népközösség alél-

nőke a Bánságban. Tudta az ügyvédről, hogy számtalan esetben védelmezte a román bíróságok előtt az ártatlanul meghurcolt magyar iparosokat, gazdákat, értelmiségieket.

Takáts Lajost 1947 őszén a Groza-kormány kisebbségi államtitkárává nevezték ki. Fodor József azt hitte, hogy bátran fordulhat hozzá, hiszen közösségi érdekű kérése lenne: utaljanak ki több papírt az általa szerkesztett magyar katolikus népnaptár részére. Az illetékes román hatóságok minden úton-módon gáncsolni igyekeztek a magyar nyelvű egyházi kiadványokat. Fodor József reménykedett abban, hogy az Antonescu-rendszer idején közösen folytatott népmentő munkájuk nevében most, a „demokráciában” a magas tisztségre jutott ügyvéd meghallgatja a kérését.

Takáts államtitkár úr megígérte a szükséges papírmennyiség kiutalását. Fodor József elment az illetékes hatósághoz, ahol azt a választ kapta: nincs kiutalás papírra.

– Nem lehetséges... Az előbb beszéltem az államtitkár úrral...

– Vele, Takáts államtitkárral? Hát tudja mit, plébános úr? Megmondom: csakugyan telefonált nekem. És tudja, hogy mit mondott? – vált gúnyossá a román tisztviselő hangja: – Azt, hogy semmi szín alatt se utaljak ki nagyobb mennyiségű papírt az egyházi kiadványoknak. Manapság fontosabb célokra kell a papír.

Így érkezett el 1951. augusztus 29. Temesvár római katolikus püspöke, Pacha Ágoston börtönben. Letartóztatták dr. Boros Béla címzetes püspököt is, akit titokban szenteltek fel, hogy szükség esetén az elhurcolt püspök helyébe lépjen.

Fodor József a hétvégét falujában töltötte, Temesságon. Gyakran jött haza, hogy segédkezzék a hűgának, Gizikének a kerti munkákban. Ráfért a segítség. A plébánost pedig a fizikai munka felfrissítette. Diákkorában minden szabadidejét munkával töltötte, vagy kint a mezőn, vagy

a szülei boltjában. Kaszált, kapált a földeken, az üzletben pedig – falusi vegyeskereskedés – ügyesen, előzékenyen szolgált ki a vásárlókat. Egyébként a családban hagyományos volt a munkaszeretet, ez jellemezte apját, Fodor Jánost, a Makóról Bánságba telepedett gazdát és feleségét, Komlósi Erzsébetet, aki egy másik faluból, Magyarszentmártonból került Ságra. Négy gyermeküket a szorgalom és a becsületes helytállás szellemében nevelték. Fodor Józsefnek két néje volt, Etelka és Ilonka, meg egy húga, Gizike. A Fodor-féle boltban (egyetlen üzlet a faluban) nemcsak lisztet, cukrot, sót, szövetet lehetett vásárolni, hanem újságot és könyvet is. A boltos maga is szívesen olvasott, József fia még inkább: szabad perceiben, ha éppen nem akadt vásárló, bújta a könyveket.

Gizike húga otthon maradt a családi házban, amely csinos falusi épület volt, földszintes, cseréppel fedett, utcára néző négy ablakkal, kovácsoltvas kerítéssel.

Azon az augusztusi estén korán lepihentek a Fodorházban. Hajnaltájban nagy dörömbölésre riadtak. Kinéztek az ablakon: kék parolis kiskatonák, román ávósok vettek körül az épületet és verték az ajtót.

– Fodor Iosif állampolgár? – kérdezte a csapatot vezető tiszt.

– Igen.

– Született 1907. november 27-én Temesságon? – olvasta egy papírlapról a plébános személyi adatait.

– Az vagyok.

– Miért nem tartózkodik állandó lakóhelyén, Temesváron, a Lenin utca 32. szám alatt?

– Kérem, ez a húgom otthona. Nincs jogom szabadon mozogni a megyében, az országban?

– Ezentúl nem lesz, ezt garantálhatom... Kár volt elrejtőznie előlünk, mert látja, úgyis megtaláltuk.

– Nem rejtőzködtem soha senki elől! – felelte önérzétesen a lelkész.

– Többet egy szót sem! Azonnal felöltözik, és velünk jön! Az autónk itt áll a ház előtt.

Gizike húga kisírt szemmel kíséri a kapuig. A katonák lökdösve serényítették a bátyja lépteit. „Istenem, úgy hurcolják magukkal, mint a római katonák Krisztus Urunkat a Getsemáne-kertből! Vajon mi lesz a Jóska sorsa, Istenem?”

Ekkor hurcolták másodszor fogságba Fodor Józsefet. Hosszú esztendő múltán, szabadulását követően, ha családtagjaival, barátaival megosztotta élményeit – egyébként nem szívesen beszélt börtönéletről –, összehasonlította a két fogságát. Mennyire különböztek egymástól!

Először 1944. augusztus 25-én jöttek érte; akkor a Gyár városban lakott, a Tigris utca 7. szám alatt. Rendőrök jelentek meg a lakásán, udvariasan igazoltatták, és közölték vele, hogy mivel idegen állampolgár, kénytelenek internálni.

– Idegen állampolgár, én? Hiszen a Bánságban születtem, itt éltem végig, tessék, nézzék meg a személyi igazolványomat!

– Tisztelendő úr, nem kell megnéznünk az igazolványát. Azt is tudjuk, hogy a mai Románia területén született – magyarázta csendesesen a rendőrtiszt. – De ön is tudja, bizonyára, hiszen vezető ember a magyarok között, hogy két napja Románia szakított a németekkel, és fegyvereit a német meg a magyar hadsereg ellen fordította. Ilyképpen a németek és a magyarok ellenségeinkké váltak. Számítanunk kell ellenséges cselekedeteikre. Ezért el kell szigetelnünk őket.

– Kérem, én pap vagyok...

– Ez most nem számít. Magyar. Ez számít csak.

Lelkészek viszonylag kevesebben voltak az internáltak között. Fodor Józsefet e kevesek közé sorolták, ami azt jelentette, hogy a román állambiztonság szemében régóta gyanúsnak, megbízhatatlannak, talán egyenesen „ellenséges elemnek” számított.

Kihallgatása – második fogsága elején – a román állambiztonság megszokott módszerei szerint zajlott. Temesvárról rabszállítóval Bukarestbe vitték, ahol hónapokon át vallatták, a legváratlanabb napszakokban hurcolták kínzói elé, sem nappal, sem éjjel nem engedték pihenni. Testileg, lelkileg össze akarták roppantani. Halála után ismerhettük meg a Billédi Ilona szerkesztette *Ember mindhaláláig* című könyvből Fodor József emlékezését bukaresti kínvallatásáról:

„Bekötött szemmel vittek lépcsőn föl, lépcsőn le, hosszú folyosókon keresztül, amíg egy vakító fényben úszó terembe értem. Ott eleinte nagyon udvariasan hellyel, finom cigarettával, feketekávéval kínáltak, felszólítva, hogy mondjam el, még kik vannak benne ebben az »összeesküvésben«, ebben a »kémkedésben« stb. Mikor ugyanolyan udvariasan, de határozottan elutasítottam mindent, akkor hirtelen megváltoztak, keményebb, sőt nagyon kemény módszerekhez folyamodtak, és azt addig folytatták, amíg eszméletnél voltam, naponta megismételve ezt többször is. Szerencsére senki sem »vallott« hamisan, belerántva másokat, mindenki becsületesen helytállt, az isteni kegyelem segítségével, mert csak az adhatott erőt, hogy ezeket a borzalmakat elviseljük.”

Ehhez a pokolhoz képest szinte „üdülésnek” tűnt első fogsága, az internálása 1944 őszén, 1945 nyaráig. Előbb a temesvári Hunyadi kaszárnyába vitték a foglyokat, majd néhány nap múlva a bálinci táborba kerültek, Krassó-Szörény megyébe. Itt el se voltak zárva a falutól, sétálhattak kedvükre, fürödhettek a Begában. A hozzátartozók ételmezt hozhattak a foglyoknak, maga a falu népe is – felerészben magyarok lakta helység volt – kimutatta rokonszenvét az ártatlan internáltak iránt. Feleségek, szülők, gyermekek szobát bérelhettek a falu gazdaitól, hogy az internáltak közelében maradhassanak.

Fodor tisztelendő úrról Gizike húga gondoskodott. Az élelmen, tiszta fehérneműn kívül rossz hírt is hoznia kellett. Bátyja Tigris utcai lakásában, Temesvárott, orosz katonák vertek tanyát, megrongálták, majd valahová, ki tudja hová, elszállították a bútorokat. Gizike elmondta bátyjának, hogy holmijának egy részét egy tanyán rejtette el, a közelben, de a könyveket, a kéziratokat, személyi iratokat már nem tudta megmenteni. Fodor József legjobban sajnálta egyetemi diplomáját: 1942-ben a budapesti hittudományi fakultáson egyházjogból doktorált.

Hamarosan továbbszállították a túszoikat, magyarokat és németeket, egy olténiai városba, Tîrgu-Jiuba. Itt már a harmincas években létrehoztak egy hatalmas internálótáborot, valóságos börtönvárost, ahol a második világháború idején a „megbízhatatlan elemeket”, főleg baloldaliakat tartották fogva. Románia átállása után az Antonescu-rendszer ellenségeit kiengedték, de hamarosan újabb internáltakkal népesítették be a táborot, amelynek ijesztő híre ismert volt az egész országban.

Legnehezebb volt a gyermekek sorsa. Nem egy esetben egész családokat hurcoltak ide. A gyermekek nehezebben bírták az éhezést. Kiestek az iskolai oktatásból. Táborigolát szerveztek nekik, ennek egyik tanára Fodor József lett. Elvállalta a magyar és a német nyelv oktatását, majd a matematikát is.

– Majd elboldogulok – mondta nevetve –, odahaza az egyházmegye pénzügyi főellenőre voltam.

Elboldogult a német nyelvvel is. Szülőfalujában nagy többségben svábok éltek, mégsem tanult meg otthon eléggé jól németül. A temesvári teológia elvégzése után, 1930-ban első szolgálati helye Újarad, akkoriban teljes egészében német lakosságú település. Barátai úgy vélték, hogy Pacha püspök szándékosan küldte egy német faluba, ugyanis nem túlságosan rokonszenvezett az öntudatos, művelt, fiatal magyar lelkésszel, akinek szociális érzékenysége és kezdődő

közírói tevékenysége is zavarta. Fodor József kérhette volna a püspöki döntés megváltoztatását, éppen arra hivatkozva, hogy nem ismeri eléggé a német nyelvet, márpedig minden nép a maga nyelvén fogadja el legkönnyebben és legmélyebben Isten igéjét. De Fodor tisztelendő soha nem zúgolódtott egyházi feljebbvalóinak döntései miatt. Pedig barátainak a jóslata mintha teljesedni látszott volna. A meglehetősen zárkózott újaradi sváb hívek eléggé ellenségesen fogadták a „magyar káplánt”. Mindjárt az első vasárnap neki kellett misét mondania és prédikálnia, mivel a falu plébánosának sürgős elfoglaltsága akadt. Fodor József leírta német nyelvű prédikációját, újra meg újra átolvasta, megtanulta, és olyan kitűnően elmondta, hogy sváb hívei azonnal a szívkükbe fogadták. Két évig káplánkodott Újaradon, ezalatt tökéletesen elsajátította a német nyelvet, és elnyerte a lakosság szeretetét. Gondja volt az iskolán kívüli ifjúság nevelésére, az idősek lelki gyámolítására. A férfiakat közéleti tanácsokkal látta el. Újaradon sokáig emlékeztek arra, hogy 1932-ben, Temesvárra helyezésekor, Fodor Józsefet fúvószenekarral és lovas bandériummal búcsúztatták.

Hasznára vált ez a „sváb kitérő”, mert Temesvárott, gyárvárosi plébános korában egyáltalán nem jelentett nehézséget számára, hogy hetente németül is prédikáljon.

Derűlátás, bizakodás jellemezte prédikációit a táborban is, Tîrgu-Jiunban. Vasárnaponként a foglyok istentiszteleten vettek részt, minden felekezet a maga közösségében. Papokat is internáltak, minden magyar felekezetből. Fodor József miséi és prédikációi visszhangoztak az egész táborban. A lemondással és csüggedéssel szemben az Istenbe és az igazság erejébe vetett bizalmat hirdette, amely előbb-utóbb elhozza számukra is a szabadulást.

Ki tudná megmondani, hogy mennyiben járult hozzá a táborbeli derűlátás, bizakodás kialakításához Fodor József rokonszenves egyénisége, töretlen hite és hajlíthatatlan jelleme?

Második, súlyosabb fogsága idején sem hagyta el a hite, bizakodása, de jókedvre egyáltalán nem lehetett oka. A temesvári hadbírótság 1952-ben hozott ítéletet „hazaárulási” perében. Gizike húga kész volt minden vagyont feláldozni azért, hogy szeretett bátyját kiszabadítsa. Az egyik neves ügyvédet, Tiberiu Coracut fogadta fel, aki hiába próbálta meg a lehetetlent. Még az ítélet előtt becsületesen megmondta a lelkész hűgának:

- Nincs sok reményünk, asszonyom.
- Hiszen nem bűnös a bátyám, doktor úr.
- Ezt nem mi döntjük el.
- Nem a törvényszék az illetékes?
- Nézze, bizalmasan megmondhatom magának, hogy az ítéletet már meghozták. Mégpedig Bukarestben. Ezen nem lehet változtatni.

Nem tette hozzá, csak jóval később mondta el, hogy még ügyvédi védőbeszédét is előzetesen bekérték és ellenőrizték.

Mi volt Fodor József „főbenjáró vétke” a román hadbírótság ügyésze szerint? Az ítélet így írja le a „tényállást”: „A vádlott a temesvári római katolikus püspökség titkáráként, az 1946-os évtől kezdve tájékoztatta Herbert Ioant a következőkről: a németek és magyarok kapcsolatai, az ifjúság elmaradása a diplomokból a tanítók miatt, a kollektív gazdaságok, az állampolgárok lelki állapota, az Ifjúmunkás Szövetség és a Román Munkáspárt szervezetei, a kötelező állami gabonabeszolgáltatás, a határmenti korlátozó intézkedések. Ezeket az információkat továbbították a bukaresti Apostoli Nunciatúrára, majd onnan a Vatikánba, kémkedés céljából.”

Ilyenképpen a temesvári román katonai törvényszék vád alá helyezte a római katolikus egyház ezeréves gyakorlatát, amely előírja a püspököknek, hogy időszakonként hitetlenül tájékoztassák a Vatikánt a katolikus hívek életkörülményeiről, hitéletéről, gondjairól. A Temesvárott hozott

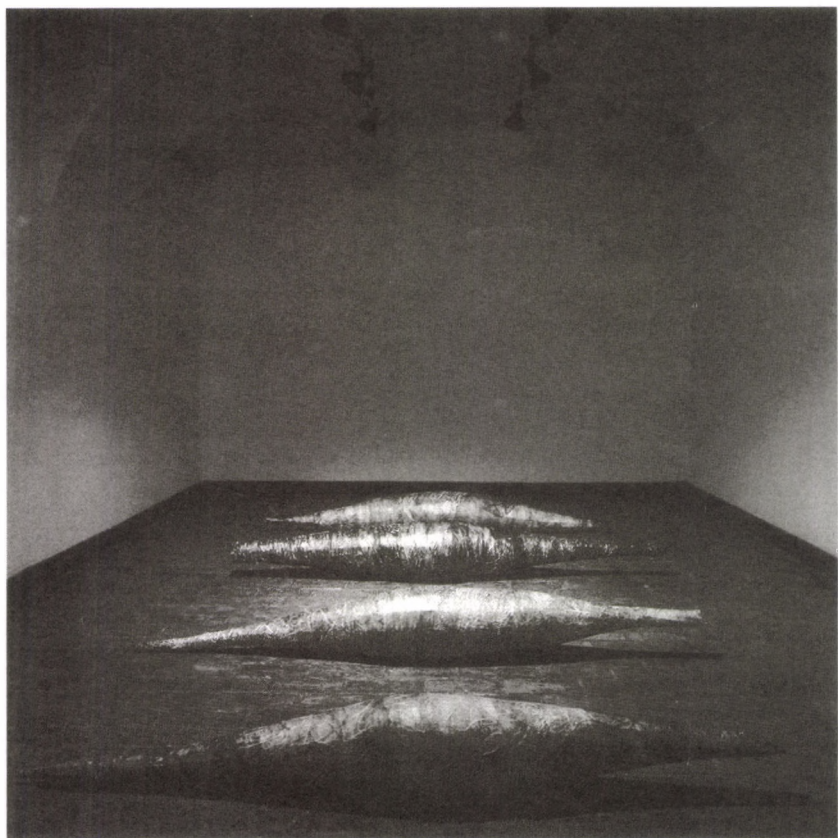
ítélet alapján bebörtönözhatték volna az egész világ minden püspökét és plébánosát!

Súlyos ítélet született: nyolc évi nehéz börtön, hazatérés bűnéért! Fodor József fellebbezését azon nyomban elutasították. Az ítéletet 1952. január 26-án mondták ki. Hosszan sorolja az ítélet azokat a törvénycikkeket, amelyek alapján a döntést meghozták. Az ítélet alatt két aláírás: Brestiu Ioan hadbíró őrnagy, elnök és Tascău Petre jegyző.

Egyik temesvári család a leghűségesebb hívei közül, Hrivnyák Zoltán dr. ügyvéd és felesége, Schneider Ilona nyomon követte Fodor József egész életútját, és Hrivnyákné 1992-ben, Billédi Ilona írói néven könyvet jelentetett meg a felejthetetlen plébánosról, *Ember mindhalálíg* címmel.

Ebből idézek arról az időszakról, amely Fodor József letartóztatása és szabadulása között telt el Temesvár magyar társadalmában.

„Mialatt Fodor József börtönben sínylődött, »fiai és leányai« aggódva imádkoztak érte, és igyekeztek követni azokat az erkölcsi eszményeket, amelyeket prédikációiban eléjük állított. A jó mag, amit elvetett, kalászba szökkent. A fiatal asszonyok vállalták a gyermekáldást a legnehezebb időkben is, nem riadva vissza a legsúlyosabb áldozatoktól sem. Ezekben a családokban 3-4 gyermek cseperedett fel, buzgó katolikus szellemben nevelkedve. Veszélyek közepe is küldték hittanra a gyermekeiket, persze, most már csak a sekrestyébe. A Notre-Dame nővérek által alapított Mária Kongregációt sem hagyták el. Kisebb csoportokban találkoztak a hasonló gondolkodásúak baráti alapon egy-egy családnál, hogy imával, lelki olvasmánnyal táplálják a lelküket. Így gyümölcsöző volt az a szoros együttműködés a jó Notre-Dame nővérek, a Szociális Testvérek égisze alatt működő *Fidelitas* és dr. Fodor lelkipásztorkodása között. Bár az iskolában most már az ateista világnézetet pro-

LOVAS ILONA: INSTALLÁCIÓ 13., 1991.

pagálták, a gyermekek fel voltak vértézve ellene, erőt és bátorságot kaptak a beléjük táplált hitből. Így, amikor dr. Fodor József 1956-ban kiszabadult a börtönből, és rendre meglátogatta lelki gyermekeit, örömmel állapította meg, hogy csendben, de szívósan munkálkodtak egy szebb jövő kialakításában, azon a vonalon haladva, amit a sok szép prédikációban erkölcsi alapként kaptak.”

Fodor József így summázta életének egy egész szakaszát 1973-ban, a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* számára, ennek főszerkesztőjéhez, Balogh Edgárhoz küldött levelében:

„1956 nyarán kegyelemben részesültem, s annak az évnek őszén Temesvár-gyárvárosi római katolikus plébánossá neveztek ki. Azóta itt működöm, s csak a plébániával kapcsolatos tevékenységet fejtek ki.”

Vagyis: visszavonult az írástól, a közéleti szerepléstől.

Helyét az irodalmi lexikonban börtön előtti munkásságával szerezte meg. Szerkesztőbizottsági tagja volt az 1940-től Aradon megjelent *Havi Szemle* című irodalmi folyóiratnak. Rendes taggá választották a temesvári Arany János Irodalmi Társaságban. Székfoglalójának címe: *Bánsági katolikus papok munkássága az egyházmegye alapításától napjainkig a magyar irodalom, művészet és tudomány terén.*

Húsz éven át életművet alapozott meg. Szomorúan számítgatom, hogy a börtön után még 34 esztendő t engedelyezett neki égi fölöttese, 1956-os szabadulásától 1990-es haláláig; milyen hatalmas arányokban teljesíthette volna ki ezekben a termékeny évtizedekben munkásságát az irodalom, a közélet terén a század legnagyobb bánsági magyar katolikus papja! Mennyire hiányzott a tolla azokban az időkben, mikor minden addiginál iszonyúbb kísértés fogta körül a hívek lelkét, és a sajtóban, irodalomban nem találtak eligazító, biztató szót, erkölcsi tanácsot az ördögi csábításnak és földi hatalmak parancsainak útvesztői között! De lett volna-e újság, folyóirat, amelynek hasábjain tiszta tanítását hirdethette volna? Kegyetlen csapda, hogy a „megvalósult szocializmus” azt a nyílt lelkű, messzire tekintő, krisztusi hitéhez mindvégig hűséges papot kárhóztatta némaságra, aki harmincéves fejjel, a *Vásárhelyi Találkózón* a szociális igazság érvényesülését és a kizsákmányolt munkássággal való közösséget vállalta!

Nagy publicisták, szerkesztőegyeniségek rekedtek kívül az erdélyi magyar sajtón 1945 után, az újságírás és a közönség nagy kárára: Fodor József, vagy éppenséggel Márton Áron, aki nemcsak ragyogó szónok volt, de az *Erdélyi Iskolát* alapította és szerkesztette.

Az örökké tevékeny Fodor József attól kezdve minden idejét, energiáját, tehetségét a pasztorizációra fordította. Kiszabadulásától, 1956-tól nyugdíjazásáig, 1986-ig, kereken harminc éven át a gyárvárosi Millenniumi templom plébánosa.

Egyházi előjárói 1972 őszén a pápai prelátsusi címet adományozták neki. Úgy érezte: elégtételt kapott élete munkájáért és szenvedéseieért.

BEKE GYÖRGY

04

SZÍNKÉP

Folyóiratunk művészeti magazinja, a Színekép (TV2) adásaiból közöljük az alábbi interjúk, beszélgetések szerkesztett változatát.

Gyarmathy Livia

2000. december elején ismét elismerésben részesült a magyar művészeti élet. Az Európai Filmakadémiától a legjobb rövidfilm díját nyerte el Gyarmathy Livia A mi gólyánk című filmje. A két éve készült és azóta több nemzetközi elismerést szerzett film egy itthon maradt gólya és a falusi emberek kapcsolatát mutatja be költői szépséggel. Az interjút Baráth Edina készítette.

Nem természetfilmet akartam csinálni, számomra az volt az érdekes, hogy milyen a kapcsolata a gólyának és az embernek. Hogy az ember miért szereti a gólyát, miért tartja a saját magáénak, szent madarának. Miként fogadja be, hogyan törődik vele, amikor egy gólya télen itt reked. Mindaz, ami ebben a filmben megjelent – a természet szeretete, a gólya szeretete és az ember szeretete – az én érdeklődésemtől nem áll távol, és csak egy ötlet kellett ahhoz, hogy ezzel a filmmel elkezdjek foglalkozni. Ez az ötlet egy álom volt. Amikor a gólyákról egy nagyon szép álmom volt, elhatároztam, hogy megpróbálok róluk filmet csinálni.

Az első pillanattól kezdve tudtam, hogy ebben a filmben nem lesz dialógus, csak zöreje, csak muzsika és a természet zsongító hangjai. Nagyon szeretem a régi némafilmeket, és úgy érzem, hogy az a film, amelyik a kép nyelvén ki tudja magát fejezni, képes az érzéseket és a tör-

ténést is közvetíteni. Ezt érzem igazi filmnek, nem a dialógusokkal zsúfoltakat.

*

Akik a madarakkal és a gólyákkal foglalkoznak, pontosan tudják, hogy mindig maradnak itt gólyák, amikor a többiek csapatostól elmennek ősszel. Beszéltem egy állatorvossal, aki elmondta, hogy soha nem tudhatjuk meg, hogy milyen sok érhetett egy gólyát, miért történt az a döntés, hogy amikor a többiek szárnyra kelnek és elmennek, az ittmaradó pontosan érzi, hogy ő nem meri vállalni azt a több ezer kilométeres utat.

A gólyának igen nagy szerepe van a mesében, a népi képzelet világában. Nem véletlen, hogy a gólyát a megújulással kapcsolja össze az ember. A gyereket a gólya hozza, tehát az ember újraszületésének a motívuma a gólyával van kapcsolatban. A gólyát én misztikus madárnak tartom, és annak tartja mindenki. Az emberek szeretik a gólyát, és fantasztikus jelenség, hogy egy villanyoszlop tetején egy gólya hónapokat tölt el. Ebben a kis somogyi faluban, ahol ezt a filmet készítettem, az emberek március 8-a után már elkezdnek az ég felé nézni, és várják a madarakat, mert pontosan tudják, hogy a gólyák visszatérnek. A gólyák ugyanabba a fészekbe szoktak visszatérni, míg aztán valahol egyszer az út során el nem pusztulnak, meg nem hálnak, és aztán más gólyák átveszik ezt a fészket, vagy új fészket építenek. És ebben a várakozásban úgy érzem, nagy hangsúlyt kap az, hogy az emberek visszavárják a gólyát. Azért tartják magyar madárnak a gólyát, mert a gólya sok-sok ezer kilométer után is hazatalál, és az emberek úgy érzik a gólya hűséges, mert visszatér, megkeresi azokat, akik mellett élt, és megkeresi ezt az országot, ezt a hazát. Tehát ez a szeretet kíséri el mindenhová a gólyát.

G'n

vitegini

Benedikty-Horváth Tamás

Az írónak eddig három regénye jelent meg Horváth Tamás néven: Szamurájok (1989), A láthatatlan fészek (1990), Szállj le, édes szekér (1992). Benedikty-Horváth Tamás néven adta közre Szuvenír című, 1956-os témájú regényét, 2000-ben. Az interjút Hornyik Miklós készítette.

Vannak éjszakák, amelyek megváltoztatják az ember nevét, arcát, sorsát, csak a haza nem változik, ez szív mélyébe gyűrt, soha meg nem közelíthető, és soha teljesen fel nem fogható illúzió. Ezt viszi magával a *Szuvenír* hőse is azon a bizonyos szörnyű éjszakán.

– A hazát?

– A hazát. Így van, a haza emlékét. Nem lehet megmagyarázni, hogy mi is az a haza.

– Most a magyar hazáról beszélünk.

– A magyar hazáról beszélünk, mindenkinek van valahol egy hazája, természetesen. Ez a történet akár játszódhatna egy másik országban is.

– *Móricz Zsigmond azt mondta, hogy a haza emberi álmok közösség.*

– Ez elsősorban egy érzés, amitől kifényesedik az ember lelke. Ebben sok minden van: a színektől, a tapintástól, a szagoktól, a tárgyaktól, az emlékektől, a fogalmaktól, az indulatoktól kezdve egészen mondjuk egy szívből fakadó imáig. Ez az elaljasodott és elhülyített társadalom képtelen felfogni, hogy ennek a századnak a magyar történelmében egyetlen tiszta pont van: 1956, ahova vissza lehet nyúlni, amibe kellene kapaszkodni. Újabb kori történelmünk során kétszer kerültünk a világ érdeklődésének középpontjába: 1848–49-ben és 1956-ban. Ennek a századnak a magyar történelme fiaskó, aljasság, szégyen. Csak egyetlenegy dicsőséges, tiszta pontja van: 1956, és ezt képtelenek fölérni ésszel. Tizenegy év óta sem történt igazi változás ebben.

– Még mielőtt a kamerát bekapcsoltuk volna, azt mondtad, hogy nem szívesen beszélsz önmagadról, az életedről, önéletrajzodról, mintha inkognitóban élted volna eddig életedet.

– Igen. A diktatúra az önéletrajzírások korszaka is volt. Annyit kellett hazudni, önéletrajzírás közben, annyit kellett lakkozni, attól függ, hogy hova kellett ez az önéletrajz, hogy egy életre megundorodtam az önéletrajzírástól, az állandó magyarázkodásoktól, hogy ki vagyok, miért vagyok, miért csináltam, hogy vagyok, mint vagyok, honnan jöttem, hová megyek.

– Füst Milán azt írta egyik könyvében, hogy sérülteké a művészet. Igaz ez?

– Minden művészet a szenvedésből fakad – mondta Franz Kafka. Nagyon sok igazság van ebben, mert egy megélt és megszenvedett élet tapasztalata adhat tartalmat, irányt, erőt a teremtéshez.

– Miért történt mégis az, hogy első könyveid nem erről a drámai pillanatról, '56 októberéről, novemberéről szólnak, hanem elköszáltál egészen a történelemben, sőt a Távol-Keletre?

– Ennek nagyon egyszerű magyarázata van, az hogy én ezt a könyvet legelsőnek, legelsőként szerettem volna megírni. Igazi nagy vágyam volt, hogy '56-ról írjak majd egy regényt. De hát ez rettenetesen messze volt, először is azért, mert ehhez szükség lett volna a forradalom tényeinek ismeretére. Nem volt elég az, amit én tudtam, mert hiszen én is megéltam '56-ot, benne voltam, voltak tapasztalataim. De tudtam azt is, hogy nagyon sok emberrel kellene beszélni, rengeteg anyagot kellene gyűjteni hozzá, de ilyen kutatásba fogni egyenlő volt az életveszéllyel. Visszajutottam volna a börtönbe.

– Mikor kerültél börtönbe?

– 1961 szeptemberében tartóztattak le.

– Valamilyen államellenes izgatási per...

– Igen, egy izgatási per indult, aztán ez összeesküvési perre szélesedett, aztán megint visszahozták izga-

tássá. Ez is mutatja, hogy milyen korszak volt ez, hogy hetenként, hétről hétre, hónapról hónapra a világpolitika és a hazai politika függvényeként játszottak az emberrel és használták föl bábuként, áldozatként. Én nem úgy írok, mint általában az írók írnak, hogy megírják először nagyjából, aztán átírják másodszor, harmadszor és ötödszörré kész. Én nyolcvanhétszer írom újra a mondatot, és addig nem megyek tovább, amíg tökéletesnek nem tartom, és utána már nem nagyon nyúlok hozzá.

– *A kritika nem figyelt föl a munkáidra. Kaptál valami ösztönzést mégis a kritikától, bármilyent?*

– Talán Határ Győző kritikája jelentett a legtöbbet. 1989 júniusában a könyvhétre jelent meg a könyv, és ő júliusban már ismertette a Szabad Európában. Akkor már benne voltunk a változásban, de azért itt még kommunista kormány volt. Ez a nagyon pozitív, kedvező kritika egy az egyben lejött egy vagy két hét múlva a Magyar Nemzetben. Soha életemben nem találkoztam Határ Győzővel, és nagyon-nagyon jólesett, hogy megértette, miről szól ez a könyv. Megértette, hogy miért választottam a középkori japán világot, mert ez akkor még reveláció volt, és akkor ezt senki nem tudta méltányolni. Most már mindenki kínai, meg japán, meg tibeti, de hát tíz-egynéhány évvel ezelőtt ez az akkori irodalomkritika szemében egy marhaságnak tűnt. Határ Győző kritikája biztatást adott. Az író akkor tudja képzelete szoborparkját életre kelteni, hogyha a teremtést és az eredetiséget helyezi a gondolkodása középpontjába és emellett állandóan dolgozik a saját portréján is. Ugyanakkor tudja, hogy a család, az egzisztencia, a karrier, a pénz, a nők, ez mind másodlagos ehhez képest. Tehát a Van Gogh-i magatartás a lényeg. Két igazi érv jár karonfogva az igazi hazában: a szabadság boldogsága és a hétköznapi élet elviselhetősége, és ezek undorodva fordulnak el minden mástól. Ez az igazi hazának az ismérve, én egy ilyen hazában szeretnék élni.

Kérdezted, hogy miként gondolok vissza az életemre. Akutagavának van egy mondata: örökös félhomályban élt, mintha egy finoman megmunkált, törött pengéjű kardra támaszkodna. Ezt fölvésethetném a sírkövemre is, mert ebben benne van minden. A szabálytalan mentalitású embernek a pusztá léte is bűn volt a diktatúrában. Azt hiszem, hogy az ilyen ember ma is nemkívánatos elemnek számít ebben a rendszerátmaszkírozással és maffiózós módszerekkel megteremtett, demokráciának hazudott társadalomban. Miben élünk ma? Virtuális végkielégülésben, ahol vak és néma ős úrszemétté degradálódik a személyiség. Az egyén lélektelenül, karakter nélkül, de nagyon is pontosan meghatározott, kimért és behatárolt pályán kering, a fogyasztói társadalomnak nevezett falanszterben. Volt egy ilyen gondolatom is, ez majd benne lesz a következő kötetben.

– *A Majdnem boldogan című verseskötetben?*

– A hosszú prózavers egyik alapmotívuma, hogy Jézus hogyan térhetne vissza a mai világba. Jézus a mai világba csak úgy tudna visszatérni, mint a szeretet terrorista. De hiszen benne van az Újszövetségben, hogy Jézus a kezdet és a vég. Vagyis, ha ő a vég, akkor kataklizma-ként kell hogy megjelenjen, mert semmi más nem fogja ezt a világot magához téríteni, mint egy irtózat, iszonyatos kataklizma.

Sat Enjel

Ch

Móser Zoltán

A fotóművész múltjáról, jelenéről, képekről, pályájáról és életéről vall. Az interjút Ocsenás Tamás készítette.

4

A fotózás logika és szemlélet. Amikor az ember exponál már nagyjából tudja, hogy mi játszódik le a filmen és majd az előhíváskor. Igazából az lesz a fotós, aki szereti,

aki ezt a logikát elfogadja, együtt tud vele élni, és elfogadja azokat a szagokat, vagy illatokat, amelyek a laborban uralkodnak. Mert valaki azt mondta, hogy mi ez a lábszag? No, hát valószínűleg azért lettem fotós, mert az illatot elfogadtam, és volt egy fényképezőgépem. Mátyás Ivánnal egyszer arról beszélgettünk, hogy mindkettőnknek moziélményünk van. Tehát ő is járt moziba, meg én is. Ma már régóta filmszínházak vannak, de falun még mozi volt, ami ünnepélyes volt, közösségi volt, amibe bele lehetett szólni. Igazából én a hősi szovjet filmekben nőttem fel, és olyan filmeket akartam készíteni, mint azok, ha nagy leszek.

Velünk szemben lakott egy fényképész, Mikus Olivérnek hívták. A fotón kifestette a szempillát, a száját átfestette. Ő maga – hogy mondjam – nem a csoda volt, hanem valami boszorkányosság, amit éreztem mögötte. Most is látom, ahogy retusál, és csodáltam, hogy ebből lesz valami. Hittanra is jártam. Jött egy atya hozzánk, és aki jól felelt, az kapott tőle egy képet, amit ő készített. Egyszer megengedte, hogy elmenjek hozzá megnézni, hogy készíti a képeket. Akkor láttam először, ahogy a sötét szobában előhívódott egy kép. Ez varázs volt számomra. Érettségire kaptam egy fényképezőgépet, egy Werra 3-at, amin nem volt fénymérő. Nekem már volt kiállításom, de még nem volt fénymérőm, úgyhogy így pislogattam, összehúztam a szemem, és körülbelül sejtettem, hogy milyen fényhez, vagy milyen blendéhez milyen idő tartozik.

Egy barátom a logarlécemért cserébe adott egy magacinálta nagyítót, ami egy konzervdobozból készült, és a Werra 3 optikáját használtam. Tíz éven keresztül így dolgoztam. Ugyanolyan képeket készítettem, mint most, legfeljebb nem ugyanolyan nagyokat.

Egyetemre kerültem, pontosabban az Eötvös Kollégiumba, ez nagyon fontos. Ott mindig volt valaki, aki fényképezett a különböző eseményeken. Amikor én bekerültem, nem volt senki. Nekem volt fényképezőgépem, erre azt mondták, hogy te leszel a fotós.

Apám meg anyám postás volt. Engem már tízéves koromban beállítottak dolgozni a lakásban lévő postára. Amikor anyámnak főzni, vasalni kellett, akkor én helyettesítettem. Én kezeltem a telefonközpontot, ami olyan volt, mint Puskás Tivadar idejében. Akkor jelent meg a Kritika '56 utáni első száma. Magára a lapra is emlékszem, a formátumra, de arra is, hogy egy fotósnak 8 épületképe szerepelt benne és a képek alatt szövegek voltak. Ez a fotós nem volt más, mint Lucien Hervé. S a szövegek nem máséi voltak, mint Paul Valéry. Hihetetlenül megfogott.

És most egy picit ugorjunk. Bejártam már Közép-Ázsiát, kiállításom is volt. Rácz Pista bácsi Finnországból, jön az első kiállítására, László Gyula hatására. Megnézi a képeket, és azt mondja: Zoltán ezek olyanok, mint Lucien Hervé képei. Lucien Hervével öt évvel ezelőtt találkoztam Párizsban, eljött hozzám. Templomokról és klostorokról szerintem ez az ember csinálta a leghitelesebb képeket. Mert tudta, hogy meg kell barátkozni és azonosulni kell azokkal a tárgyakkal, amelyeket lefényképez.

*

Egyszer valamit megláttam, egy alkonyban. Egy esküvőn vettem részt a Balaton-felvidéken, Felsőörsön egy félig beépített, de még nagyon tisztán látható középkori templomban. Néhányan voltunk csak az esküvőn, a vőlegény neve István volt, a menyasszonyé Gizella. Józsi bácsi, az esperes úr, természetesen Szent Istvánról beszélt. Az orgonista egy felszentelt premontrei atya volt. Ott, azon a helyen fogott meg engem valami, és Lucien Hervé hatására felköltöztem

oda, s arról a templomról ötszáz képet készítettem egy héten keresztül. Attól kezdve először motorral, aztán egy Trabanttal bejártam a történelmi Magyarországot, elmentem mindenhova, ahol román kori templomról vagy romról hallottam. Körülbelül tizenöt-húszezer felvételt készítettem. Senki nem kért meg, nem tudtam, miért csinálom, de összeállt nekem egy kincses Magyarország romokból, elhagyott templomokból.

A bölcsészkaron népköltészetet hallgattam, ám ott egyetlen népdal nem hangzott el. Ekkor elhatároztam – és erre jó a kollégium –, hogy én pedig elmegyek valahová, ahol népdalt és balladát lehet hallgatni. Egy szobatársamhoz mentem le Jászárokszállásra. Filmes szándékkal mentem – mert amatőrfilmeztünk –, egy filmhez kerestem egy nénikét, és közben még népdalokat is. Ekkor készítettem az első portrémat, és attól kezdve szinte meg sem álltam a portréfotózásban. A parasztportrékból is született egy könyvem, sajnos a nyomása nem volt jó. Egy bartóki gondolatra épült. Én meg akartam érteni és szeretni Bartókot, mert nem értettem és nem szerettem. El kellett menni Moszkvába, ott olcsók voltak a lemezek, fölpakoltam egy csomó Csajkovszkijt és egy Bartókot, el sem olvastam, hogy mi az, csak azt tudom, hogy 75 kopejka volt. Föltettem a lemezjátszóra, a Kontrasztok, az egyik legnehezebb darab volt rajta, és egyből megszerettem. Attól kezdve Bartókot gyűjtöttem, hallgattam. Minden művét ismerem. Elmentem Bartók, majd Kodály gyűjtőhelyeire.

Befejeztem az egyetemet. Az íróportrék következtek. Megint egy véletlen játszott közre. Én ugyanis azt gondoltam, hogy tanítani fogok. És amikor tanítok, úgy gondoltam, hogy ki-kirakom egy saját fényképemet, egyszerű didaktikus célból, s elmesélem, hogy voltam X. Y.-nál. Kassán volt kiállításom, elmentem Fábry Zoli bácsihoz, aki a szlovákiai magyarság egyik jeles képviselője, egy szellemi összetartó erő volt. Mínusz 10 fokban mentem el hozzá. Egy kis faluban

élt, aznap én voltam egyedül, aki rányitotta az ajtót. Ez karácsony előtt volt, és én készítettem róla az utolsó képet. Ezzel a képeimmel beállítottam Illyés Gyulához. Egyszerűen rárontottam, és nagyon féltem, hogy mi lesz, ha ki fog dobni. Azt mondtam, hogy Gyula bácsi, mi egy gimnáziumba jártunk, ami igaz is, ő is Bonyhádra, én is, és hogy egy üzenetet, egy könyvet, vagy valamit hoztam a Fábry Zoli bácsitól. Nem dobott ki. Sőt a képeimet nemcsak hogy megdicsérte, hanem rendelt belőle. A harmadik íróra nem emlékszem, de ahova elmentem a történelmi Magyarországon, mindenhova bekopogtattam, és felkészülve mentem. Ez nagyon-nagyon sokat segített, egészen másként fogadtak. Ebből háromezer íróportré, és öt íróportré-könyvem született.

Nyertem egyszer egy pályázatot. Egy írásom Fábry Zoli bácsiról és egy fotó. Fölajánlották, hogy legyenek fotós meg legyenek újságíró. Hál' istennek nem fogadtam el, mert nem nekem való. Aztán később jutalomból és büntetésből az lettem, de kaptam 1500 forintot. Akkor háromhavi fizetésből megvettem Magyarország legjobb optikáját, ötezer forintért. Ma is ezt használom. Anélkül nem tudnék portrékat csinálni. Van olyan, hogy Móser-fotó, bizony van olyan, én most már tudom, az annyi, hogy mindegyikben van valami hiba, nem tökéletes, nem éles minden, hanem csak egyetlen dolog. Egy barátom mondta; hogy ő távolról is észreveszi a Móser-fotókat. Először ezt nem hittem el, csak akkor amikor megmutatták.

A bencésekhez baráti viszony köt. A bölcsészkaron együtt végeztem egy bencés szerzetessel, aki meghívott magához. Ott úgy láttam a bencéseket, ahogy a turista nem látja. Egy hétig ott laktam náluk. Megkaptam Szent Benedek reguláját, melyet körülbelül 1000 év óta használnak. A regulát én is olvastam és jegyzetelgettem, és képeket kerestem hozzá. Az első könyvem, a *Vannak utak* ennek alapján született meg. Tíz évig gondolkodtam, néztem.

Zsámbékon laktam, megyek egyik reggel az egyik út-elágazásnál, ahol ki van írva, hogy Esztergom és Fehérvár. Jé, hát itt vagyok a legrégebbi középkori út közepén, itt mentek a királyaink, királynőink koronázni, esküdni, itt vitték, amikor temették őket, itt ment a Fehérvárra menő hadi út – mondom. Akkor megértettem, hogy miért van errefelé a legkisebb faluban is egy rom vagy egy templom. Aztán már módszeresen jártam végig ezeket a helységeket. Sokszor megkérdezték – és a mostani kiállításomon látszik is –, hogy miért fényképezem ezeket a romokat, miért nem megyek Párizsba, Londonba. Most történt meg először, hogy kiállítottam ott készült fotókat, de a magyarral szemben, mert hogy ez ugyanaz a kultúra volt, ugyanaz az érték még a romjaiban is.

A céloom megmutatni valamit, amit talán nem szeretünk vagy nem becsülünk eléggé, amit én megértettem sok munkával, nagyon sok, talán egymillió kilométer bejárásával. Nem mondom azt, hogy nélkülözéssel, mert ez öröm volt, nem is nélkülöztem, de sok mindenről lemondtam, és igazából, mint tanárember, valószínűleg az élt bennem, hogy ezt kell továbbadni, vagy elmondani, vagy elhíttetni, mert a fotó képes elhíttetni azt, amit te nem veszel észre. Nem véletlenül készítettem több száz képet Zsámbékon. És még tovább csinálnám. Egyszer Gácson voltunk, és direkt azért mentem, mert Csontváry ott volt patikus. Megvan még az az ajtó és az ajtón az a kis lyuk, ahol kiszolgált, mondjuk, egy fejfájós leányzót. Amikor elindultunk onnan, megpillantom a visszapillantó tükörben Ógácsot, egy csodálatos középkori templomot. Akkor egyik barátom, Kiss Gy. Csaba azt mondja, hogy te már visszafelé is látsz. Na, a lényeg az, hogy visszafelé is kell nézni, mert akkor csodálatos dolgokat veszel észre.

Egyszer megszólalt a telefon, két nap és két óra gondolkodási időt kaptam, hogy eldöntsem, tanítók-e nem létező fotóelméletet egy egyetemen. Szívesen visszatáncol-

tam volna. Abban a félévben csak ezzel foglalkoztam. Egyetlen órára egy hétig készültem. Most már úgy kezdődik el az újabb félév, hogy jegyzetet kapnak a hallgatók. A leendő újságírókat nem elméletre, hanem szemléletre próbálom tanítani, arra, hogy a fotókat és az azokon megjelenő világot miként kell látni és megélni.

Hogy van-e ars poeticám? Van, így szól: a képeket nézni, szeretni kell, és igazából az a fotó. Ha egy kiállításon végigmész, az a jó, ha egy kép megfog, és az lesz a sajátod. Nem tudod, miért nézed, nem tudod miért szereted, nyilván azért, mert egy kép. De azt, hogy mi a kép és hogy miként készül, azt senki ne kérdezze meg, mert az tényleg varázslaton, véletlenen és akaraton múlik. De ha ez a három összejön, azt valakinek mindig meg kell köszönni.

h k

CZAKÓ GÁBOR–BANGA FERENC:
 ah **MAGYAR RÉMMESÉK**

Az első gyónó

Az ifjú káplán leginkább az ischler nevezetű süteményre hasonlított. Sápadsága a porcukrot idézte, pirulékony-sága a porcukor alatt a linzertésztát. Kerek arca közepében a gömbölyű, rózsaszín orrhoz pedig különb képzet nem tár-sulhatott a figyelmes megfigyelő elméjében a kilyukasztott tésztából kikandikáló baracklekvárnál.

És éppen Szépasszony vaníliaillatú süteményes tálja mellett helyezkedett el a kanapén – similis simile gaudet alapon, mert hiszen a hasonlók valóban a hasonlókat vonzzák. Orrának is alapos oka volt a baracklekvár színét idézni, tudniillik a cinikus Lóorvos az imént csikarta ki be-lőle, hogy mi volt az első vétek, amire fölszentelése után föloldozást adott. A bűn pedig mi egyéb lehetett volna, mint házasságtörés.

A társaság csöndesen derült a dolgon. A süteménye-ken végzett gyöngéd harapások, az ajkakra tapadt cukor-por intim nyalintásokkal való betakarítása mind remekül illeszkedett az eset legmerészebb elképzeléséhez. Hogy mennyire egy szárnyon repült a társaság fantáziája, je-lezte az a tömör csönd, ami Édesszájú Lóorvos feleségé-nek belépését megelőzte. Ennek a csöndnek a minőségét talán ahhoz a pillanathoz hasonlíthatjuk, mely a hárem-ben a főeunuch ujjának fölemelkedése és visszaereszke-dése között telik el, és magába foglalja az összes, a szultán kegyére áhítózó odaliszk reményét meg csalódását.

Nem csoda, hogy észre sem vették, hogy Edina mi módon került belül a küszöbön. Már puszija cuppant Szép-

asszony füle mellett, aztán a férje arcán, amikor fölocsú-
dott a kompánia. Ischler káplán segített a legábrándosabb-
nak is. Tudniillik fölállt, mi okból kék-arany szegélyes
bécsi porcelántányérja a szőnyegre pottyant, s a kerek süte-
mények szertegurultak belőle.

Lóorvosné azonnal a segítségére sietett, s összeszedte
a menekülőket.

– Ó, hogy én mindig zavarba hozom a tisztelendő
urat: képzeljétek, édeseim, én gyóntam nála legesleg-
először!

Holdtűnő János levele Vörösmarty
Wántorhoz

Alk

1% METAFIZIKA

4

Szabados György rovata

Van azonban egy-két egészen elvadult misztikus gondolatom, helyesebben vízióm. Mert igazad van, hogy a világ sem egyik, sem másik „összetevőből” nem áll, hanem valami egyébből, s az összetevők csupán szimbólumok, de azért némileg ragaszkodnám ahhoz a föltevéshez, hogy káprázat. Elgondolkoztam ugyanis a minden népnél meglévő, vagy megvolt napimádatról – ami aztán naphősökbe fordult, mint ahogy naphős Jézus is. Mi lehet ennek a napimádatnak az alapja? (A Holdat egyelőre hagyjuk ki, hogy ne komplikáljuk a dolgot.) Föltűnő ugyanis, hogy mindenfajta asztrológiában, a legősibbekben is, a világ minden táján s kultúrájában a Nap mindig az Ént jelenti. Hasonlat-e ez? Nem hasonlat. Hanem annyi, hogy Nap „valójában” nem is létezik, hanem igenis, létezik az Én, s ez az Én „vág ki” a világmindenség egyetemes sugárzásából Napnak nevezett objektumot. (Egy kicsit félek, nem tartod-e örültségnek, amit mondok, de próbáld nyugodtan megérteni.) Nap tehát, mint objektív valóság, nincs. (Világ sincs, mint objektív valóság.) Ellenben van Én. És ez az Én metsz ki a maga számára Napot, amiben önmagát szemlélheti. A Nap az állatok számára bizonyosan nem az a nap, ami a mi számunkra. Miután az Énjük is másfajta, mint a miénk. Hogy ezelőtt tízezer évvel is beszéltek Napról s halálunk után is beszélni fognak, nem a Nap objektív létét bizonyítja, hanem az emberi Én folyamatosságát és valóságát. Mennél közelebb áll az emberi Énhez valamely állati Én, természetesen annál inkább hasonlít az emberi Én kimet-

szette Naphoz az ő Napja is. Vigyük ezt végig a „világ” minden jelenségén. Az azonos Ének mindenütt ugyanazokat a szelvényeket metszik ki minden más területen is. E ki-metszés eszközeinek, ollójának két szára pedig a tér és az idő. Ez sem objektív valóság. Tér nincs – ezért vannak einsteini terek, azaz koordináta-rendszerek. Idő sincsen, ezért van térgörbület. (Ezek is szimbólumok, akár a tér és az idő fogalma.) Miben áll az ember világteremtő működése? Miben áll a „dolgok megnevezése”? Abban, hogy az Én metszeteket készít a „valóságban” nem is létező világból, a Semmiből s a végtelenből, s ezeket szimbólumokkal jelöli meg. Az Én önmagát látja a Napban s elnevezi Napnak. Objektíválja, végül „valóságnak” tekinti és fogadja el. Munkamódszer ez és semmi egyéb. Lehetővé teszi, hogy az ember Énje elkülönüljön a Kozmosztól (illetve attól, amit szimbolikusan Kozmosznak nevez), *önmagát szemlélje* s önmaga szemléletét a lehető legtökéletesebbé tegye, s egyben realizálja a tér-idő szimbólumrendszeren belül. *Az Én teremt.* Önmaga szemléletének legmagasabb foka s végcélja az, amikor egynek érzi és tudja magát a Kozmoszal, az Istennel. Halál sincsen, mint jól tudod Te is, csupán a tér-idő szimbólumainak megszűnése. De az én, mint egyetlen létező, objektív „valóság”, megmarad, s új világokat teremt magának a végtelenségig, azaz a tér-idő határain kívül, az Istenben.

Öreg Nándorom, ne sajnálj ezért az idevetett, félénk megjegyzésért s ne búcsúztass el a normális emberek sorából. Gondold végig a dolgot csupán a Napszimbólum erejéig, s hagyd ki a többi milliót, milliárdot, végtelen sokat. Tudom, el kell szakadnom a „valóságtól” s az „objektív létezőktől”, ha csakugyan tisztán akarom látni ennen magamat s az életemet, sőt a haláloamat is. Használnod aligha lehet, amit mondok, én azonban használni akarom a Júdásban is, a magam ítéleteiben is. Mert másként nem tudom megmagyarázni sem a világot, sem magamat, sem Jézust,

sem a mítoszokat, sem az ember isteni-állati voltát, sem azokat a megdöbbentő folyamatokat, amik ma a világban is, az emberben is, a tudományban is végbemennek. Ha azt mondod, hogy mindez marhaság, tedd bizvást és bátran s térj napirendre fölötte. Ámde ne hagyd megjegyzés nélkül. Ha érdekel, bővebben is kifejtem a dolgot.

De már elég. Jólesett ez a kis duma. Egész családdal együtt öllelek, szent Öreg s éldelem barátságunk mézét.

János

Kodolányi János levele Várkonyi Nándorhoz, 1950. február 14.

„G. Ács Margit A hely hívása Antológia
Kiadó 2000

Dr. Erdem Ádám

TÚL A SZÖVEGEN

7809

Az irodalom világában tájékozódni kívánó, de nem szakmabéli olvasó különös becsben tartja azokat a kritikusokat, akik írásaikkal megbízható idegenvezetőként rendszeresen szellemi élményt adó új művekhez kalauzolják. Milyen is a megbízható irodalmi idegenvezető? Először is széles mezőt tár az olvasó elé, s biztos kézzel kiválogatja azokat a munkákat, amelyek a maga által vallott esztétikai elvek szerint értéket hordoznak és szellemi izgalmat kelthetnek. Még fontosabb, hogy a kritikus műközpontú interpretációt adjon, úgy villantsa fel egy-egy alkotás filozófiai magvát, formai keretét, hogy a mű élményt ígérő „lelkéből” is a lehető legtöbbet megmutassa.

Ács Margit egyike azoknak a kritikusoknak, akik egy-egy próza- vagy verseskötet elemzése során képesek szinte médiumként megjeleníteni a mérlegre tett alkotás világát. A művekre koncentráló, személyes érintettségről tanúskodó írásai egyaránt szólnak a szakmának és a szélesebb olvasóközönségnek. A szerkesztőként, prózaíróként számon tartott Ács Margit szórványosan megjelent kritikái nyomán kialakult, fentebb idézett megállapítások helytálló voltának kontrollálására alkalmat teremt az elmúlt évben napvilágot látott *A hely hívása* című kötet. Az Antológia Kiadó által megjelentetett könyv Ács Margit több mint két és fél évtized alatt megjelent kritikáit, íróportréit, esszéit tette ismét hozzáférhetővé. Az első, kötetbe válogatott írással a Tiszatáj 1974-es évfolyamában találkozhattak az olvasók, a legfrissebbek a Holmi és a Magyar Szemle múlt évi számaiban jelentek meg. A könyv három, számos ponton összekapcsolódó részből áll: a legnagyobb terjedelmet a folyóiratokban és a 70-es évek Magyar Nemzetében publikált kritikák foglalják el, külön fejezetet kaptak a portrévázlatok és a rendszerváltozás nyomán a szellemi életben lezajlott csatákra, szakadásokra reflektáló esszék és vitairatok. Az utóbbiak hangsúlyosan, a kötet első részében sorakoznak.

A válogatás során a szerző a *személyes érintettséget* tette az első helyre: „Kissé megrostáltam amúgy sem túl nagy rendszerességgel megjelent írásaimat, de egyszer sem azért, mert röstellném ma már, hogy miről és mit írtam, hanem jelentéktelenségük miatt, vagy azért, mert a személyes érintettség híján voltak” – olvashatjuk a bevezetőben. Sokat rostálni nem kellett, mert Ács Margit jó-

szerivel csak olyan művekről és alkotókról írt, akik vagy közvetlen, vagy közvetett hatással voltak rá. A kritikákban és esszékben nemegyszer konkrétan említi, hogy milyen közvetlen élmény nyomán fogott tollat. Vas István személyiségének, művészetének lényegét is éppen a személyesség felől ragadta meg: „... az ő látás- és gondolkodásmódja egyszerűen élni segítette az embert. Segítette saját gyökerének erejére támaszkodni a totalitárius üdvta- nok élettelen vázára felfuttatott, elsatnyult gondolkodást.” (*Quo vadis?*) Buñuel önéletrajzát elemezve hasonló közvetlen érintésről ír: „... az emlékirat... naprakész aktualitással szól hozzá gondoljaimhoz”. (*A tabuk megtépzása*) A közvetett érintettség nyomait szinte mindegyik írásban megtaláljuk, Ács Margit azokról a könyvekről írt, amelyek szerzői az adott kor általa lényeginek érzett kérdéseire reflektáltak. Így azután a most megjelent válogatás nem csupán egy kritikus szellemi útjáról ad képet, hanem arról is, hogy egy kora társadalmi és művészeti kérdéseire élénken figyelő, töprengő értelmiségi az adott pillanatban éppen mit tartott fontosnak, mit tekintett művészi téren kiemelkedő értéknek.

A kritikák sora Lázár Ervin egyik novelláskötetének bemutatásával indul, ebben az írásban a recenzens azt a pillanatot ragadta meg, amikor a realista novellákkal jelentkező Lázár – a komoruló valóság elől „szökve” – a parabola felé fordul. A 70-es években népszerű Ladányi Mihály összegyűjtött verseinek értékét abban látta Ács Margit – nem éppen elfogadott értékelés volt ez annak idején –, hogy a szerző egészen másféle ideológiát szolgáló szemlélete a kereszténység szegénységgel azonosuló legrégebbi rétegével rokon. Hangsúlyos helyen szerepel Kertész Imre Sorstalanság című regénye. Ács Margit jóval a könyv sikeres recepciója előtt regisztrálta a mű szemléleti újdonságát. Nemes Nagy Ágnes esszéi, Pilinszky versei mellett azonnal reagált Balázs József 70-es években megjelent regényeire, kiemelve szociografikus erejüket, filmszerűségüket. Érezhető örömmel fogadta Bálint Tibor s még inkább Gion Nándor nagy erejű prózai műveit. A 80-as évek elején két filmmesszé született: a Bergman filmjeit elemző egyik írás központi kérdése, hogy az istentől elszakadt ember az elveszett bizonyosságot a másik emberben el nem érve milyen kiszolgáltatottá válhat. Ugyancsak a 80-as évek elejére visz vissza bennünket Margarethe von Trotta Ólomidő című filmjének szentelt esszé, melynek központi kérdése, hogy az adott kor vélt vagy valós mo-

rális követelményeinek megfelelni akaró értelmiség vajon érzelmileg azonosulhat-e terrorizmussal. Az utóbbi években született írások közül a Bodor Ádám Sinistra körzetéről szóló a legerőteljesebb és legátéltebb.

Ács Margit kritikáit, portréit áttekintve az első, amit meg kell alapítanunk, hogy igen széles mezőt fog át: kritikusai érdeklődése Balázs József regényeitől Mátyás prózájáig terjed, ugyanilyen széles a figyelmére számot tartó versvilág is Pilinszkytól Fodor Andrásig, Nagy Gáspárig. Noha maga a kötet bevezetőjében azt írta, hogy interpretációi legmegbízhatóbb kiindulópontjának a személyes rezonanciát tekinti, a kritikák mögött határozott és kierielt esztétikai szemléletet találunk. E szemléletet meghatározza, hogy Ács Margit számára megélhetőbbek a központkereső filozófiai és esztétikai elvek köré épülő művek. S fontos az is, hogy esztétikai elvei etikai elvekkel kapcsolódnak össze. Egyik esszéje bevezetőjében olvashatjuk, hogy „gondolkodásomba és ízlésembe a bölégzés spontaneitásával szívódott fel a század izmusos művészete”, mégis azt a bizonyos rezonanciát azok a művek váltják ki belőle, amelyek szövege nem csupán szöveg. E szemlélethez illeszkedve a ma divatos, tudományos terminológiát használó, teoretikus közéletű kritikák szerzőitől eltérően a hagyományos esszé-nyelvet használja.

Mivel az eddigiekben a személyes érintettség, a közvetlen rezonancia kulcsfogalomként szerepelt, fontos megjegyezni, hogy személyesség távolról sem jelent szubjektivitást. Ács Margit kritikái nagyon is „szakszerűek”; amennyiben szükséges – például Giorgio Pressburger novelláiról szólva –, elemzéseinek filozófiai háttérrel ad. Gondos filológus, az egyes kötetek recenzálásakor szinte mindig felvázolja a szerző miniatűr pályarajzát, hogy pontosan érzékeltetni tudja, az új könyv milyen irányú elmozdulást mutat az életmű korábbi részéhez képest. S hogy az alkotástól élményt vár, az nem jelenti, hogy a szöveget ne szöveggként értelmezze. Mátyás és Ottlik Géza prózáját elemezve hangsúlyos teret adott az írói eszköztár bemutatásának, kiemelve azokat az elemeket, amelyek a fiatalabb generáció figyelmét megragadták.

Természetes, hogy az, aki esztétikai elveit etikai elvekkel párosítja, aligha kerülheti el az irodalom közegében zajló irodalomtúli konfliktusokat. A hazai szellemi élet legsúlyosabb megrendülésekkel járó, legzajosabb összecsapásai a rendszerváltozást kö-

vető években zajlottak. Ács Margitot különös erővel érintik meg a vizálykodások: szembesülnie kellett azzal, hogy a kommunizmus évtizedei alatt felborult értékrend nem áll helyre, sőt újabb, ráadásul eredményes manipulációk indulnak. Először is azt kellett regisztrálnia, hogy ismét széles körben hitelt adnak annak a régi, jól kondicionált előítéletnek, mely szerint „a nemzet teljesen anakronisztikus értékek tárháza”. Párhuzamosan zajlott az igazi értéket csak a maga egészében jelentő hagyomány feldarabolása és praktikus szempontok szerinti megrostálása. S egyre távolodott a remény, hogy a magyar társadalom polgárosodásból kimaradt alsó rétegei összeforhatnak a társadalom szerencsésebb felével. A múlttól való elszakadás és a társadalom kettéhasadt volta miatt számolni kellett azzal, hogy elveszhet a rendszerváltozás egyik legnagyobb ígérete, a szerves fejlődés reménye. A társadalom és a politikum terén mutatkozó aggasztó jelek megrendítő személyes élményekkel párosultak. A kilencvenes évek elején folytak a rendszerváltó értelmiségi csoportok legdurvább vitái. Ács Margit személyes tragédiaként élte meg a korábbi kapcsolatokat felszámoló, sokszor méltatlan összecsapásokat: „Azután érvényüket veszítették barátságaink. Más-más utakra térünk, és a politikai beharcok miatt nemcsak a szolidaritás veszett el, a kölcsönösen vállalt kezesség az identitásunkért, a megtörténteért, hanem egyenesen gyűlöletbe fordult és e tűzben nyomtalanul elemésződött a barátság. Nem maradtak tanúink sem arra, hogy kik voltunk – ami pedig azt jelenti, hogy kik vagyunk.”
(*Volt-fogyatkozás*)

Az aggodalom, a veszteségek, az ismétlődő méltatlan akciók újra és újra megszólalásra készítették. Nem valamely csoport nevében, nem kerekre csiszolt programot népszerűsítve fogott tollat, egyszerűen az adott helyzet töprengésre, írásra készítette: „Így visszatekintve nyilvánvaló, hogy oly önkéntelenséggel szólaltam meg, mint a hangvilla, amit megütöttek” – írta a bevezetőben, vitáikat kommentálva. Több esszét szentelt a népi mozgalom örökségének számbavételére. (*Egy ilyen intellektuális íz, Irodalom-e a népi irodalom?*) Alaptételeinek egyike, hogy a mozgalmat a „valóság brutális tényei váltották ki”, s az irányzat képviselői nem konzerválni akarták a parasztság ideálisra stilizált állapotát, hanem éppenséggel modernizálni kívántak, hogy a társadalom „lenti” világa összeforrhasson, a polgárosult „fenti” régiókkal. Ám sikeres polgároso-

dás és modernizáció csak nemzeti keretekben mehet végbe, ha nem szerves fejlődés útján kialakult társadalmú ország csatlakozik a globalizálódó világhoz, új keretek között és nagyobb léptékben termelődik újjá a „fent” és a „lent” konfliktusa. Ács Margit az egyik legsúlyosabb hibának épp azt tartja, hogy nem sikerült megakadályozni, hogy nemzet és modernizáció – egyébként már a reformkorban összefonódott – eszméit egymással szembeállítsák. A népi mozgalomról szóló esszéikben az irodalmi irányzatok erővonalainak változásait követve, a nyelvpolitikai küzdelem jellegzetességeit megragadva, finom megfigyeléseket felsorakoztatva mutatja be, hogy a mozgalom miként került a perifériára.

Ács Margit számára a másik kulcskérdés a múlt s benne a személyes múlt. A 90-es évek elején történt szakadásokat többek között azért látta oly tragikusnak, mert az ellenfelekké lett hajdani barátok kölcsönösen megsemmisítették egymás diktatúra évtizedekben felhalmozott erkölcsi tőkéjét. S így a régi rend örökösei még könnyebben relativizálhatták egykori ellenfeleik múltbéli helytállásának értékét. Például úgy, hogy az 56-os forradalom egykori résztvevőit – akik számára, Rácz Sándor szavaival élve, ebben az országban nem épült egyetem, csak börtön – a média megszívesebben esendő pillanataikban mutogatta.

Ács Margit fontos jelenségeket felmutató, szelíd esszéinek egyik lényeges hozzáadéka, hogy rendre felvillantja a sokat súlykolt féligazságok homályban hagyott oldalait, hogy kérdőjeleket illeszt divatos új irányzatok evidenciaként hirdetett igazságai mellé. Teszi ezt határozottan, de mindig a dialógus igényével. Jellemző közelítésére, hogy az irodalom nemzeti szerepe iránti ellenérzésekről szóló gondolatsorát a következőképpen zárja: „... vigaszul a nemzeti irodalom különös, elemi tulajdonságára szeretnék emlékeztetni. Arra, hogy a jó vers, a jó mű ... akkor is erősíti, akkor is beleépül, ha szerzőjének ez eszébe sem jut.” (*A közhe-lyek évelő természeté*)

Az eddigiekben arról volt szó, ami benne van a kötetben, de Nemes Nagy Ágnes esszégyűjteményét említve éppen Ács Margit utal arra, hogy egy-egy 70–80-as évek termését összegző könyv esetében arról is érdemes szót ejteni, vajon mit nem tudott megírni a szerző. A megjelent írások többféle irányt is sejteni engednek, egy bizonyosnak látszik: ha mód nyílt volna rá, alighanem sokkal hamarabb sorjázni kezdtek volna a szellemi életünk allergi-

kus kérdéseit vizsgáló esszék. S ha az ilyen írások, Ács Margit és mások tollából, megszülethettek volna, aligha kellene a kilencvenes években valakinek azt regisztrálnia, nemzet és modernizáció gondolata egymással szembekerült. A hiányt pótolni nem lehet, de a megszakadt kontinuitás újratereztéséhez ez az érdekes és izgalmas kötet is hozzá fog járulni.

(Ács Margit: *A hely hívása. Antológia Kiadó, 2000.*)

ERDÉSZ ÁDÁM

Smateles
 Ah
 X 809
 K. G. Készés László

HITLER BÉCSBEN

Nyomozás egy ismeretlen fiatalember után

Több mint fél évszázad telt el azóta, hogy Adolf Hitler 1945 áprilisének utolsó napján elkövetett öngyilkosságával távozott a történelem színpadáról, de életútja és személyisége mindmáig élénken foglalkoztatja a szakmai és a laikus közvéleményt. Mi sem természetesebb ennél: Hitler talán mindenki másnál nagyobb személyes befolyást gyakorolt a történelem menetére, s példátlan hatékonysággal változtatta meg a korabeli Németországot, Európát s végső soron a világot; tetteinek következményeit ma is érzékeljük, s baljós alakjának az árnyéka napjainkra is rávetül. Pályafutásának ismeretében egy pillanatig sem csodálkozhatunk azon a tudományos körökben is felbukkanó – vélekedésen, mely szerint olyannyira démoni személyiség volt, hogy teljességgel kívül esik az emberi világon, következésképp a történelemben is csak abnormitásként, egyszeri és megmagyarázhatatlan eltévelyedésként van jelen. A nevéhez kapcsolódó szörnyűségek elkerülhetetlenné tették Hitler démonizálását, de a történetírás nem fogadhatja el a különböző irracionális magyarázatokat, s nem érheti be azzal sem, hogy a Hitler-jelenséget a pszichopatológia problémakörébe utalja. Azt kell szem előtt tartanunk, amit John Lukacs *A történelmi Hitler* című nagyszabású munkájában frappánsan úgy fogalmaz meg, hogy a Harmadik Birodalom egykori Fűhrere nem démon volt, „hanem emberi jellemvonásokkal és felismerhető tehetséggel rendelkező történelmi alak”. Lukacs tényként szögezi le: „Hitler igen jelentős szellemi képességekkel rendelkezett. Ugyanakkor bátor volt, magabiztos, sok esetben állhatatos...” Ezt a jel-

Flamenn Brigitte: Bécs és Hitler.
 egy diktatór tanulóévei cími könyvről
 László K. G. Készés Budapest 2000

lemzést az utolsó fejezetben így foglalja össze és egészíti ki: „... sokféle tehetséget és képességet kapott Istentől, amit gonosz célokra fordított, tehát felelős a velük való visszaélésért...” A kutatók az amerikai magyar szerző megállapításainak igazát tanúsítják: Hitler korántsem csak a körülményeknek és segítőtársainak köszönhetően érte el páratlan sikereit – különleges adottságai éppoly nélkülözhetetlenek voltak, mint a különböző bel- és külpolitikai előfeltételek és a vegyes színvonalú, ám használható emberekből álló, s több sajátos tehetséget is felmutató náci „élcsapat”. De volt még valami, ami pályafutására feltűnő módon rányomta bélyegét: végletesen (és végzetesen) hiányoztak belőle bizonyos morális kvalitások és gátlások – a nihilizmusig fajuló cinikus amoralizmust testesítette meg.

Hitler, a pártvezér, a kancellár és teljhatalmú Führer pályafutása úgyszólván napról napra követhető; életének 1919 és 1945 közötti szakaszáról kivételesen gazdag tényanyaggal rendelkezünk (ami nem jelenti azt, hogy ne maradtak volna zavarba ejtő kérdőjelek – például az európai zsidóság kiirtásának kezdeményezése vagy a berlini bunkerben elkövetett öngyilkossága kapcsán). De vajon hogyan élt, mit csinált harmincéves koráig? A kutatók – s ez már első monográfusára, a Hitler-életrajzát 1936-ban közreadó Konrad Heidenre is vonatkozik – nagy erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy ezekre a kérdésekre kielégítő választ adhasanak, munkájukat azonban csak részben koronázta siker. Hitler híres-hírhedt önéletrása, a húszas évek folyamán két kötetben megjelentetett *Mein Kampf* (Harcom) sem könnyíti meg a történészek munkáját: a Németország fölötti uralom megszerzésére készülő s a pártján belül megfellebbezhetetlen tekintélyű vezérként fellépő szerző távolról sem szavahihető: ifjúkoráról szólva meglehetősen szűkszavú, sok mindent elhallgat vagy nem a valóságnak megfelelően idéz fel – a *Mein Kampf* írásakor azt tartotta szem előtt, mi felel meg leginkább a „nagy vezérről” és a lánglelkű német hazafiról kialakítandó kép követelményeinek: nem életének történetét, hanem legendáját adja elő, s nem ifjúkorának eseményeit, hanem eszmei fejlődését, politikai nézeteinek a kifejtését tartja fontosnak. Emellett Hitler a háború alatt folytatott vég nélküli „asztali beszélgetéseiben” („Tischgespräche”) is fel-felidézi gyermek- és ifjúkorát, s ezt-azt Goebbels naplói révén is megtudunk. Keserves és sziszifuszinak tűnő munkába kezd tehát mindenki, aki

a leendő Führer élete 1889 és 1919 közötti szakaszának rekonstruálására szánja el magát: homályban kénytelen tapogatózni, s csapdák és tévutak fenyegetik. Hitler fiatalkorát kisebb-nagyobb részletességgel számosan felidéztek már: a legnagyobb haszonnal Joachim Fest, Werner Maser, Franz Jetzinger, Alan Bullock, Hans Bernd Gisevius és Rainer Zitelmann munkái forgathatók, a magyar olvasó számára pedig megkerülhetetlen Ormos Mária megérdemelten nagy sikert arató munkája, az először 1994-ben megjelent *Hitler*, valamint Konrad Heiden elavultnak ma sem nevezhető műve, az *Adolf Hitler*.

A Hitlerrel foglalkozó szakirodalom 1996-ban egy újabb – mostantól immár magyarul is hozzáférhető – könyvvel, Brigitte Hamann *Bécs és Hitler. Egy diktátor tanulóiévei* című művével gazdagodott. Az *Erzsébet királyné s a Rudolf. A trónörökös és a lázadó* című köteteivel Magyarországon is sikert arató Hamann rendkívüli alaposággal megírt, lélegzetelállítóan adatgazdag munkája az elmúlt évek legfontosabb hozzájárulása Hitler életének kutatásához. Egy kutatómunka kapcsán sosem lehet végleges állapotról, befejezett feltárásról beszélni, helytelen volna tehát ab ovo kizárni, hogy Hitler ifjúkora kapcsán eddig ismeretlen tényekről is tudomást szerezhethünk, vagy új dokumentumok bukkanhatnak fel, de Brigitte Hamann munkájának eredményeit látva az a benyomásunk, hogy nála messzebbre jutni csak csoda folytán lehet. A szerző figyelmének középpontjában az 1908–1913 között eltelt fél évtized áll, amikor a majdani Führer és világhódító „hadvezér” Bécsben élt, és nem volt több egy „vidéki, magányos, fiatal alkalmi munkásnál”, akinek az életéből mi sem hiányzott jobban, mint a szebb holnapok biztató ígérete és a felemelkedés reménye, s aki szürke, gyakran komor hétköznapijait elsősorban annak köszönhetően vészelte át, hogy vérbeli fantaszta, a valóságtól nem befolyásolt álmodozó volt. A Brigitte Hamann által elének állított Hitler egy középszerű, figyelmet legfeljebb a különködéseivel keltő fiatalember volt.

Vajon mivel töltötte Hitler a viszonylag hosszúra nyúlt bécsi tanulói éveket? A *Mein Kampf*-ból arról értesülünk, hogy az 1908 és 1913 közötti öt esztendőnt nyomorban, nélkülözve töltötte, és segédmunkásként, majd festőként kereste meg a maga „valóban szerény kenyerét”, amellyel úgymond az éhségét sem tudta soha csillapítani. „Épp az éhség volt akkoriban az én hűségem öröm, az

egyedüli, ami szinte soha nem hagyott el...” – jegyzi meg bosszantóan megbízhatatlan önéletrajzában, melyből az derül ki, hogy az ifjú Hitler megtapasztalta a nyomor minden kínját, a társadalom elesettjeinek és számkivetettjeinek a sorstársa volt – de akaraterejének, küldetéstudatának köszönhetően kiszabadult és kiemelkedett a nagyvárosi lét mélységes bugyrából, s miként egy 1936. évi beszédében mondta, „magányos vándorként” rálelt arra az útra, „amely a semmiből a német nép élére vezetett”. Brigitte Hamann mindent elkövet annak érdekében, hogy ezt a szorgalmasan terjesztett legendát a valósággal konfrontálja, s a különböző visszaemlékezésekben és történeti munkákban előforduló tévedéseket korrigálja. Más kutatókkal egybehangzóan ő is arra a következtetésre jut, hogy bécsi tartózkodásának 1908 februárjától 1909 őszéig terjedő időszakában Hitlert egyáltalán nem fenyegette a nyomor: ezt *Adolf Hitler. Mein Jugendfreund* című memoárjában fiatakorának talán legfontosabb tanúja, az általában szavahihetőnek bizonyuló August Kubizek is megerősíti. Ekkoriban Hitler különösebb akadályok nélkül hódolhatott kedvteléseinek: színházba és operába járt, az utcákat rózta s a város építészeti alkotásaival ismerkedett, s nem utolsósorban rengeteget olvasott. („Adolfot könyvek nélkül el sem tudom képzelni” – jegyezte meg később Kubizek.) A legendának mindazonáltal van némi valóságalapja: 1909 szeptemberétől 1910 februárjáig Hitler hajléktalanként tengődött, igazi nagyvárosi csavargóvá vált. A hajléktalan menhelyet 1910 februárjában egy korszerű, civilizált létfeltételeket biztosító férfiszállás váltotta fel, ahol Hitler több mint három évet töltött, s 1913 májusában innen költözött az őt ellenállhatatlanul vonzó Münchenbe. A férfiszálláson bontakozott ki a bécsi Képzőművészeti Akadémiára 1907-ben és 1908-ban is sikertelenül felvételiző Hitler sokat vitatott „alkotói tevékenysége”. A Bécs nevezetességeit ábrázoló, turistáknak szánt festmények árából szerényen, de tisztességgel meg tudott élni. Képeinek értékesítésére nem volt gondja: ezt a feladatot a férfiszálláson eltöltött időszakának fontos, de bizonyítható tények mellett számos valótlanítást is állító tanúja, Reinhold Hanisch vállalta magára. Nem ő volt az egyetlen, aki az állítólag kelleetlenül és rapszodikusan dolgozó, s ideje jelentős részét újságolvasással és meddő politizálással töltő Hitler „képzőművészeti munkásságát” támogatta: az elvetélt festőt minden kétséget kizáróan

több zsidó ismerőse is pártfogásába vette. Hamann kutatásai arról győznek meg bennünket, hogy ezt a különös, sőt hihetetlennek tűnő megállapítást nincs okunk megkérdőjelezni. Hitler képeinek „legmegbízhatóbb vevője” egy Budapestről elszármazott zsidó üveges, Samuel Morgenstern volt; festményeit egyébként is főleg zsidó képkereskedők vásárolták. Minden jel szerint a férfiszálláson Hitler baráti viszonyt alakított ki egy Josef Neumann nevű, vallását is gyakorló zsidó rézművessel. A *Mein Kampf*ban leírtakkal ellentétben semmi sem bizonyítja, hogy az újságjaiba mélyedő vagy képeit festegető leendő Führer már Bécsben magáénak vallotta volna antiszemita rögeszméit. Ahhoz nem fér kétség, hogy a Bécsben élő Hitlert foglalkoztatta a zsidókérdés, és érdeklődött az antiszemita kiadványok iránt. A 19. század második felében Bécsset is elérő zsidó bevándorlási hullámot sokan meglovagolták, s a „tősgyökeres” osztrákok idegenellenes érzelmeire apellálva olykor nyugtalanítóan sikeresnek bizonyultak – hadd emlékeztessünk csak a főváros polgármesterének tisztségét tizenhárom évig viselő, választóira antiszemita tirádáival is nagy hatást gyakorló dr. Karl Luegerre. Amit bécsi éveinek fanatikus zsidóellenességéről a *Mein Kampf*ban elmond, hamisításnak és a húszas években már kétségkívül magáénak vallott nézetek utólagos visszavetítésének kell tekintenünk. Könyve végén Hamann megállapítja: a Hitlert életének bécsi illetve ausztriai szakaszából ismerő embereket nemcsak a németországi politikai karrier képesztette el – azt is értetlenül és hitetlenkedve vették tudomásul, hogy épp egy zsidógyűlölő pártnak lett a „Führere”: „... hogy ugyanaz az ember, aki kiválóan megértette magát a zsidókkal, most egyszerre a német antiszemita vezére legyen, az egykori társainak végképp nem ment a fejébe.” Hamann szavainak igazát a Hitler zsidó ismerőseiről elmondottakon túl egyéb tények is alátámasztják: tudjuk, hogy tiszteletet és hálát érzett dr. Eduard Bloch, az anyját kezelő linzi zsidó háziorvos iránt (akinek 1938-ban, az Anschluss után olyan kedvezményeket biztosított, melyekről a faji törvények hatálya alá eső zsidók egyébként nem is álmodhattak); bizonyos, hogy ifjúkorában nagyra tartotta Gustav Mahlert (akit 1906 májusában Bécsben vezényelni is látott), s akkor is rokonszenvét nyilvánította a komponista és karmester iránt, amikor a művészt Wagner ürügyén antiszemita támadások érték; barátja, Kubizek tanúsága szerint imponált neki

a bécsi zsidó Jahoda család, akiknél zeneesten vett részt – s a hasonló példák tárházát ezzel még nem merítettük ki.

Hitler bécsi éveit és antiszemitizmusának kialakulását említve lehetetlen nem szólnunk arról a szellemi közegről, amely az osztrák fővárost a 19-20. század fordulóján jellemezte – mindenekelőtt pedig beszélnünk kell azokról a többnyire már feledésbe merült, eszmetörténeti szempontból azonban nagyon is figyelemre méltó emberekről, akik a hódító háborúkat és a népiertást politikája eszközeként tekintő diktátor előfutárai s nem egy esetben ihletői voltak. Közismert, hogy Bécs a szóban forgó időszakban az európai kultúra egyik legfontosabb központja, a modern művészet szülőhelyeinek egyike volt: az a város, amelyben Gustav Klimt, Egon Schiele, Richard Strauss, Gustav Mahler, Arnold Schönberg, Otto Wagner, Adolf Loos, Sigmund Freud, Arthur Schnitzler, Hugo von Hoffmanstahl és Karl Kraus képviselte a szellem hatalmát. (A névsor töredékes, de így is önmagáért beszél.) Mit tudott Hitler minderről? Lehangelően keveset, s ha szórványosan találkozott is a modern művészettel, az jószereivel csak negatív értelemben gyakorolt rá hatást: elutasítást, megvetést, felháborodást váltott ki belőle. A képzőművészetben megjelenő, a tradicionális realizmus korlátain merészen túllépő új irányzatokat – kortársai többségével egy platformra helyezkedve – érthetetlennek, a degenerálódás, az elfajzottság megnyilvánulásainak tekintette. Az irodalom általában nem volt rá nagy hatással, a modern szerzőket pedig nem sokra becsülte. (Egyvalakit azonban élete végéig rajongva tisztelt: Karl Mayt. Amikor a *Winnetou* írója Bécsben tartott előadást, a lelkes közönség soraiból Hitler sem hiányzott.) Szívesen járt színházba, az opera s mindenekelőtt Richard Wagner iránti vonzalma pedig közismert. Wagnerben nemcsak a zseniális operaszerzőt csodálta, hanem azt a férfiút is, aki műveivel kifejezést adott a germán szellemiség nagyszerűségének és felsőbbrendűségének, s a hősiesség romantikus kultuszát hirdette. Az operettet is kedvelte, Lehár Ferenc *Víg özvegyét* pedig egyenesen megunhatatlannak találta.

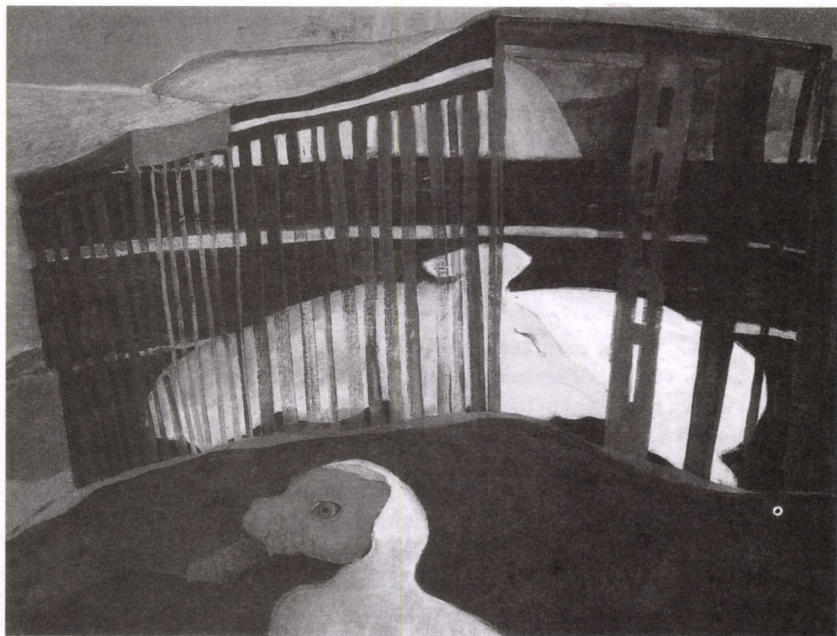
Tévedés volna azonban mindebből arra következtetni, hogy Hitler sötét tudatlanságban leledzett. Amikor azt állítja, hogy Bécs volt élete „legalaposabb iskolája”, s a császárvárosban „annyit tanult, mint soha előtte”, aligha túloz. A *Mein Kampf*-ban arról ír, hogy „rengeteget” olvasott, „és pedig alaposan”: ezúttal

hihetünk neki. Szerzteágazó és számos beszélgetőpartnerét elképesztő ismeretanyagát jelentős részben Bécsben sajátította el. Olvasási szokásait a rendszertelenség, de ugyanakkor nagyfokú tudatosság jellemezte: ami eszméi, nézetei és tervei szemszögéből fontosnak tűnt számára, azt páratlan emlékezőtehetségének köszönhetően villámgyorsan megjegyezte, s bármikor képes volt felidézni. Autodidakta volta ellenére több szakterületen is elismerésre méltó jártasságra tett szert: otthonosan mozgott a német és a világtörténetben (kivált a hadtörténetben), bámulatos építészettörténeti ismeretei voltak, s a politika világáról is alapos tudással rendelkezett – ha pedig Richard Wagner került szóba, elsőrendű szaktekintély benyomását keltette. Szenvedélyes újságolvasó volt, de a lapokból csak felszínes zszurnalisztikai műveltséget szerezhett – ezt azonban könyvek olvasásával egészítette ki. Gyakran idézett kiváló írókat vagy filozófusokat (rendszerint, persze, németeket), valószínű azonban, hogy gondolataikat különböző idézetgyűjteményekből, kalendáriumokból és újságokból vette át. Politikai ismereteit a lapokon kívül főleg a különböző pártok és egyesületek brosúráiból szerezte, amelyeket feltehetőleg százsámra böngészett át.

Volt Hitler műveltségének egy olyan területe, amely az életrajzírókat sokkal jobban izgatja annál a megválaszolhatatlan kérdésnél, hogy valójában mit is olvasott Goethétől vagy Schopenhauertől – s ez nem más, mint a fajelmélet irodalmában való jártassága. Tudomásul kell vennünk, hogy a különféle fajelméletek a 19. és a 20. század fordulóján Ausztriában is „a levegőben voltak”, s elképesztően sok emberre gyakoroltak befolyást. A „természetes kiválasztódás” elméletét az emberek világába átvetítő szociáldarwinizmus, a fehér faj felsőbbrendűségének és civilizációs küldetésének eszméje sokak számára magáról értetődőnek tűnt; „a vér tisztaságának” megőrzéséért és a „faj” nemesítéséért kardoskodó álfilozófusok, agitátorok és tollforgatók lépten-nyomon felbukkantak. Brigitte Hamann arra emlékeztet bennünket, hogy a náciizmus uralmának éveiben oly gyászos szerephez jutó rasszista eszmék csírájukban már ekkor megvoltak, s egyáltalán nem maradtak hatástalanok: „Divatossá váltak a »tisztasági törvények«, amelyeket mindenkinek be kellett tartania, aki ad »saját népére«. Ezek a törvények azt szorgalmazták, hogy a házasulandók gondosan válasszák ki »fajilag értékes« házastársukat, faji értelemben tiszta gyermekek nemzése céljából, miáltal

az utódok majd erősek és egészségesek lesznek." A fajok hierarchiájára vonatkozó elképzelések széles körű nyilvánosságot kaptak, s mi sem volt könnyebb, mint a „felsőbbrendű” és „alacsonyrendű”, az „uralkodásra” avagy „rabszolgaságra” termett népek kérdéskörében tájékozódni. Az abszurd, de fölöttébb veszélyes teóriák megismerése érdekében Hitlernek egyáltalán nem kellett különösebb erőfeszítéseket tennie, még kevésbé valamiféle kutatásokat folytatnia. Előfutárokból, sugalmazókból nem volt hiány, de ma már lehetetlen kimutatni, hogy a jelentéktelen zugfirkászok és önjelölt szakértők közül ki mindenki hatott Hitlerre. Voltak azonban olyanok is, akik a faji eszmék hirdetése terén „prófétának” bizonyultak, s Hitler minden kétséget kizáróan ismerte őket, kapcsolódott hozzájuk. Közéjük tartozott az árja-germán faj felsőbbrendűségét, a „nemes árja ember” kitenyésztésének szükségességét és a fajok közötti összecsapás elkerülhetetlenségét hirdető misztikus író, Guido von List, aki egy számunkra korántsem érdektelen „felfedezést” is tett: rájött, hogy a felsőbbrendű és legyőzhetetlen germán ember szimbóluma nem más, mint az ősidők óta ismert horogkereszt. A horogkeresztet a „tisza faj” jelképeként egy másik szerző, a pályafutását szerzetesként kezdő, majd a szőke és kék szemű germán „Übermenschek” rendjét (az Újtemplomos Rendet) megalapító Lanz von Liebenfels (eredeti nevén Joseph Adolf Lanz), aki valósággal megszállottja volt a faj „megnemesítésének” és „felemelésének”. Liebenfels „fajhigiéniai” és „fajgazdálkodási” rögeszméi túlterjedtek a „tudatos tiszta tenyésztés” követelményének megfogalmazásán: figyelme arra is kiterjedt, miként lehet harcolni az „Übermenschek” tisztaságát veszélyeztető „alacsonyrendű fajok” ellen (amelyek között – kell-e mondanunk? – a zsidókat is ott találjuk): a német nemzetiszocializmus gyakorlatát megdöbbentő módon megelőlegezve a rabszolgává tételt, deportálást, sterilizálást és kasztrálást ajánlotta „megoldásként”.

A Hitler által Bécsben megismert és vitathatatlanul előfutárnak tekinthető „igehirdetők” közül még két embert kell feltétlenül megjegyeznünk: az össznémet (allddeutsch) irányzat szélsőségesen nacionalista, a faji antiszemitizmus jelszavait szenvedélyes katolikussellenességgel párosító vezérért, Georg Schönerert és a fentebb már említett neves bécsi polgármestert, dr. Karl Luegert, aki nemcsak antiszemitizmusával, de a tömegek befolyásolásának „tudományával” is kiérdemelte Hitler elismerését.

SIMSAY ILDIKÓ: NÉMA KACSA KÉT DISZNÓVAL, 1996–97.

Sulyok Miklós felvétele.

Brigitte Hamann impozáns és az említetteken kívül még számos fontos kérdést behatóan tanulmányozó munkájából többek között azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Bécsben még gyakorlatilag semmi nem utal Hitler későbbi szédületes karrierjére. „Hitler Bécsben rengeteg részismeretet halmozott fel – állapítja meg a szerző –, s vitt magával adatokkal és számokkal együtt: mindegy, hogy a Duna hosszáról és szélességéről volt-e szó, a bécsi Ringstrasse építészeinek életrajzi adatairól, történelmi épületek pontos léptékű részletes tervéről, Wagner műveiről, a színpadtechnika fortélyairól... – de ugyanígy magával vitte a schöneriánusok »Heil!« üdvözlését, a List-tanítványok horogkeresztjét, a germán-ság kultuszát, a fajnemesítés gondolatát ... és még számos egyéb ötletet”. Ki hihette volna, hogy ezek a hőbortos ötletek valaha is valósággá lehetnek? A történelem azonban a jelentéktelennek látszó

fiatalembernek váratlan és meglepő lehetőséget kínált fel, s ő élni tudott vele. Az eredményt ismerjük.

Brigitte Hamann: *Bécs és Hitler Egy diktátor tanulóévei*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000.

G. KOVÁCS LÁSZLÓ

ionatelés
 Ca
 K. Tóthk Békés
 A HŰSÉG KÖNYVE
 X 809
 M Száz éve született Esterházy János

Tavaly jelent meg az Ister Kiadónál egy válogatás Esterházy János írásából, beszédeiből, nyilatkozataiból. Egy kötetnyi szöveg nem róla, hanem tőle. Ha egy hamis vádakkal befeketített személyről van szó, nem mindegy, hogy tőle való, vagy róla szóló könyv kerül az ember kezébe.

Jó szerint csak tíz éve lehet szabadon írni a csehszlovákiai, majd szlovákiai magyarság karizmatikus vezetőjéről, akit – ha egy szóval akarunk jellemezni – a *hűség* szót kell használnunk. Mert hű volt népéhez, hű volt hitéhez, hű volt politikai nézeteihez, vagyis hű volt önmagához. Mindezt azért kell hangsúlyozni, mert a hűség nem politikai erény, márpedig Esterházy János ízigvérig politikus volt.

A *kisebbségi kérdés* először ad nagyobb (majdnem 300 oldalas) összeállítást alig tízéves politikai vezetői működésének különböző megnyilatkozásaiból. A válogatás mindig szubjektív, tehát felesleges egyes hiányzó darabokat felhozni, mert mindenkinek más hiányzik. Ezért csupán egy hiányra mutatunk rá. Molnár Imre, a kötet gondos összeállítója bevette a könyvbe a debreceni nyári egyetemen 1943-ban elhangzott előadást (*A kisebbség gazdasági helyzete*), de kihagyta az 1941-es beszédet (*A kisebbségi élet hatása a magyarságra*), melynek rövidített szövege megjelent ugyan 1992-ben (Esterházy János: *Cselekedjünk mindannyian egyetértésben és szeretetben*. Pozsony, Pannónia Kiadó), de ez ma már megszerzhetetlen. Az meg nem valószínű, hogy rövidesen újabb válogatás kerül piacra.

A kimaradt 1941-es elemzés fontosságának dokumentálására idézzük a „sarlós” Peéry Rezső *Debreceni hitvallás* című írásának részletét: „Megboldogult Teleki Pál professzor volt az a magyar

államférfi, aki keleti sztoicizmussal tudott néha kényelmetlennek látszó észleleteket és megállapításokat kimondani a nemzet színe előtt, s olyankor, midőn a tömeg az olcsóbb dicséretre várákozott. Most mintha az ő szellemhangját, szikár, férfias realizmusának szólását hallottuk volna, a magyar önelemzés és lelkiismeretvizsgálat szavát.”

Esterházy egykori baloldali kritikusi, akik oly sokára jöttek rá saját tévedésükre a létező szocializmus megítélésében, s akiket – jó esetben csak – Sztálin és Hitler reálpolitikai összeölelkezése (vagy az se) döbentett rá a szélsőbal és a szélsőjobb politikai rokonságára, felismerték és elismerték volt ellenfelükben a diadalmaskodó nemzeti szocializmus egyetlen fajsúlyos ellenzőjét. Fábry Zoltán ezt így summázta *A vádlott megszólalban*: „A fasizmus (értsd: nemzeti szocializmus) győzelmes órájában Esterházy János és pártja – a Szlovákiai Magyar Párt – nem kooperált, és ezzel a szlovenszkoí magyarság teljes egészében az antihitlerizmus egyetlen kollektív hordozója lett.” Meg kell jegyeznünk, hogy Szlovákia első önálló időszakában a Magyar Párt egyet jelentett a szlovákiai magyarsággal.

Ezt 1946-ban vetette papírra Fábry, tehát akkor, amikor a kommunizusból kiábrándulva már világhosszá vált számára a nemzeti szocializmus és a nemzetközi kommunizmus közössége az embertelenségben, s amikor keserűen kellett tapasztalnia, hogy a Hitler legyőzése utáni Csehszlovákiában „a rasszista materializmus” vált uralkodóvá.

Hitler sok politikust kényszerített arra az útra, amely taktikázással kezdődött, megalkuvással folytatódott s együttműködéssel fejeződött be. Azt azért kell hangsúlyoznunk, hogy egy nagyhatalom mellett (különösen, ha az az erőszakot politikai eszköznek tekintti) nehéz egy országnak s azon belül egy politikusnak megőrizni szuverenitását.

Hogy hogyan sikerült ez Esterházy Jánosnak, arra ad választ e válogatás. *A kisebbségi kérdés* minden darabja igazolja azt a megállapításunkat, hogy a hűség szóval lehet őt a legtalálhatóbban jellemezni. Ez a „hűség” nála nem jelent merevséget, mert nem dogmákhoz, hanem elvekhez ragaszkodott, s elveit humanizálta keresztény hite. Ez a – nevezzük így: – *keresztény liberalizmus* nem a *másik ember* elfogadását és megbecsülését jelenti. Ezért volt a magyarságához utolsó leheletéig ragaszkodó Esterházy meggyőződéses szlovákbarát, ezért volt a katolikus Esterházy

meggyőződéses ökumenista, s ezért volt a földreform és a szociális követelések pártolója.

Ez a humanizmus magyarázza meg, hogy minden körülmények között mindenféle diktatúrát ellenezni tudott. 1938. november 28-án nyilatkozta a Magyar Nemzetnek: „... a nyilaskeresztes beállítottság éppoly idegen számunkra, mint a bolsevisták sarlós kalapácsa.” Emberi nagyságát bizonyítja, hogy a nemzeti szocializmus ellen akkor is felemelte a szavát, amikor az uralkodóvá vált Szlovákiában. 1939-ben mondotta: „Mi a kereszt helyébe nem helyezzük a nyilat, mi megmaradunk a krisztusi kereszt mellett, az a mi jelvényünk.” (Máskor pedig így: „A mi jelvényünk a kereszt és nem a horogkereszt!”) Már 1937-ben kifejtette a Prágai Magyar Hírlapban: „Akármennyire tiszteljük és becsüljük is a nagy német nemzetet, akármennyi értékét ismerjük is el, és akárhány nagy erényét tekintjük is példaadónak, idegennek kell lennie előttünk minden olyan eszmeáramlatnak, amely ellenkezik a krisztusi gondolattal.”

A bolsevizmus ellen akkor is nyíltan kiállt, amikor már nyilvánvaló volt a Szovjetunió győzelme. 1944 februárjában fejtette ki nézeteit a Magyar Párt vezetői előtt (s beszéde megjelent a Magyar Hírlap február 29-i számában): „... nagyon jól tudjuk, mi a bolsevizmus. Olyan mótely az, amely, ha elterjedne, végleges lelki fertőbe sülyesztené az emberiséget, és megsemmisítené az emberi szellem évszázadok folyamán alkotott értékeit, és újabb százerek vagy talán milliók elpusztítását vonná maga után.” Ehhez bátorság kellett! Talán több, mint a nyíltan elutasító magatartásához a zsidók deportálásával kapcsolatban.

A szociális feladatok vállalása számára nem (csak) karitatív tevékenységet jelentett. E tekintetben is messzebbre látott, mint sok osztályos társa. Az említett Magyar Nemzet-beli interjújában mondta a következőket: „Szeretnők látni, hogy az egyéni érdekek háttérbe szorulnak, és minden magyar ember nemcsak tudásának javát, hanem vagyónának, birtokának azt a hányadát is az ország rendelkezésére bocsátja, amellyel a belső konszolidáció és belső megelégedettség elérhető.” Majd pár mondattal később keserűen állapította meg: „A csonka ország parlamentje, úgy látszik, húsz év alatt nem tanult semmit.” Nem véletlen egybecsengetés, hogy Teleki Pál ugyanekkor egy zárt körben elhangzott beszédében ezt kérdezte: „De hát hogyan is lehet az, hogy két év-

tizedes önálló állami létünk alatt az ország irányításában részt vevő rétegekben nem fejlődött ki azoknak a követelményeknek az ismerete, amelyek egy független ország vezetéséhez feltétlenül szükségesek?” Az se véletlen, hogy Kodolányi János is azon kesereg a Magyar Nemzetben (*Esterházy nyolcszázötven holdja*, 1938. november 13.), hogy a „felvidéki grófnak és politikai vezérnek kell kimondania, hogy Magyarországon mélyreható átalakulás fog következni, s igenis *áldozatokat* kell hozni”.

Persze Esterházy János nemcsak általános, elvi jelentőségű megállapításokat tett, és nemcsak a magyarországi bajokat, problémákat „mondta ki”. Főleg a prágai, majd a pozsonyi parlamentben tartott felszólalásaiból tudjuk, világosan látta az ottani bajokat is. És szóvá is tette azokat. Kezdvé az alapvető hibától, hogy megkérdésük nélkül csatolták a felvidéki magyarságot Csehszlovákiához, a mindennapi életben tapasztalható szociális, gazdasági és politikai hibáig.

1935 tavaszán lett Kassa képviselőjeként a prágai parlament tagja. Június 25-én szólalt fel először. Sokat mond az a cím, amit a könyv szerkesztője adott e beszédnek: „Sohasem mondunk le Szlovenszko autonómiájáról”. Tehát nemcsak a magyar sérelmekről beszélt, hanem határozottan bírálta a megígért szlovenszkoí, sőt a ruszinszkoí autonómia elmaradását is.

E kötetet olvasva egy hamis legenda válik köddé: az általános csehszlovákiai jólét és a példás demokrácia legendája. Felszólalásában felrója Esterházy, hogy a csehszlovák kormány leállítja „a szlovenszkoí ipart, hogy a morva és cseh ipar gazdagodjék”, „Szlovenszkon, amely kenyeret adott mindenkinek, aki dolgozni akart: nyomor van, ... százazrek vannak munka nélkül”. Megértjük a szlovákok elszakadási szándékát 1939-ben, vagy a „bársonyos forradalom” adta lehetőség kihasználását 1993-ban, ha ezt olvassuk, s még inkább, ha továbbolvasva a beszédet, megtudjuk, hogy szlovák ifjak is állás nélkül maradnak, mert „a Morván túlról importálnak hivatalnokokat, szolgákat”. Sőt! Nyitrán a vasút felmondott három szlovák vasutasnak, s „helyükbe három csehet hozott”.

A kötet egyik legfontosabb darabja a képviselőház költségvetési bizottságának 1937. november 19-i ülésén tartott beszéde. Ebben szólt a Magyar Népszövetségi Ligának a magyar kisebbség helyzetét ismertető kiadványáról, melyet a Népszövetségi

Ligák Uniójának pozsonyi kongresszusára adtak ki a *cenzúra engedélyével*. „A kongresszus tartama alatt a füzet terjesztése elé nem gördítettek akadályt a hatóságok, hogy lássa a nemzetközi vendégsereg, milyen nagy itt a sajtószabadság” – jelentette ki Esterházy, majd közölte: a kongresszus után elkobozták a kis brosrúrát. Szólt arról is, hogy a cenzúra ellenőrzi a behozott magyarországi sajtótermékeket is. Pedig a demokrácia egyik próbaköve éppen a sajtószabadság, s íme a „demokratikus” Csehszlovákiában volt cenzúra. A Prágai Magyar Hírlapot például 1933-ban egy, 1934-ben pedig három hónapra betiltották. (Ekkor még Masaryk volt az elnök!)

Egy felszólalásában számtalan visszásságot említ meg. Szól az iskolaügyben tapasztalható anomáliákról. Propagandaszólamnak tekinti az oktatási miniszternek a franciaországi nemzetközi pedagógiai kongresszuson (1937. július) felolvasott levelének azt a részét, mely szerint Csehszlovákia „mint demokratikus állam teljesen magáévá tette azt a Komenszky-elvet, hogy minden gyerekeknek anyanyelvén kell tanulnia az elemi iskolában”. Tények sorával bizonyítja ennek ellenkezőjét. Például: „színmagyar községekben” csehszlovák iskolákat állítanak föl, s a magyar gyerekeket ígéretekkel és fenyegetésekkel ezekbe kényszerítik. Viszont:... „8–10 évig is eltart, amíg egy magyar nyelvű iskola létesítése valósággá válik”. Csehszlovákia egyetlen magyar nyelvű állami tanítóképzőjének önállósításához húsz esztendőre volt szükség, a nagymihályi járás egyik magyar iskolájába pedig egy magyarul nem tudó morva tanítónőt neveztek ki.

Összefoglalja a magyarság kulturális követeléseit, ezek összessége egyenlő a kulturális autonómiával. Véleménye szerint nem véletlen, könnyen kijavítható hibákról van szó: „Itt egy alapjában beteg, egészségtelen, antidemokratikus, kisebbségellenes rendszer megváltoztatása szükséges”.

Az önálló Szlovákiában csak romlott a helyzet, hiszen az uralkodóvá vált náci szellem egyáltalán nem kedvezett a kooperálásra nem hajlandó magyar kisebbségnek. Esterházy János mégis szószólója maradt a szlovák–magyar együttműködésnek. Ezt hangsúlyozta a kötetből kimaradt 1941-es debreceni előadásában, de ezt hangsúlyozta a Magyar Hírlap 1944. február 29-i számában is: „Igen, ki merem mondani, hogy a szlovák–magyar megértés történelmi szükségszerűség itt a Kárpátok bércei alatt”.

Nem túlzás, ha azt mondom, hogy Esterházy János minden sora – ma is aktuális – történelmi lecke. Gondolatai érvényesek, magatartása követésre méltó.

Bevezetőben a rá oly jellemző hűségről írtam. Befejezésül is erre utalok egy mondattal, melyet a szlovákiai magyarsághoz 1944. december 30-án intézett szózatában mondott: „Ezen a földön születtem, szívem, lelkem gyökere annyira ezen a földön él, hogy itt maradok köztetek, és Veletek fogom átélni a rossz napokat, és ha az Úristen kegyelme megengedi, a boldogabb magyar jövőt is.”

(Esterházy János: *A kisebbségi kérdés. Válogatott írások, beszédek, interjúk. Budapest, 2000. Ister*)

TÖRÖK BÁLINT

U: *Ellete Bealin*

Színház / Fesztivál

G^u

SZÍNHÁZAK – EURÓPAI MÉRCÉVEL

Beszámoló

December elsejéig három héten át tartott az Európai Színházak Uniójának Nemzetközi Színházi Fesztiválja Budapesten. Az öreg kontinens legrangosabb teátrumai immár kilencedszer sereglettek össze, hogy ízelítőt adjanak repertoárjukból. Olyan produkciónkat hoztak a magyar fővárosba, amelyeket frissiben mutattak be. A Royal Shakespeare Company *A vihart* például Londonban még nem is játszotta. Eljöttek hát hozzánk Planchon, a néhai Strehler, a világhírű litván Nekrosius, a holland Johan Simons társulatai, amiként a Peter Stein alapította berlini Schaubühne am Lehniner Platz, a düsseldorfi Schauspielhaus, a bukaresti Bulandra. Az unió elnökének, Zsámbéki Gábornak a vezetése alatt álló Katona József Színház pedig házigazdaként vett részt két előadásával a fesztiválon. A budapesti közönségnek alkalma volt bepillantani az európai színjátszás élvonalának „kulisszái” közé, lemérhette, hol tart a színművészet határainkon túl. Az összkép vegyes benyomást keltett. Életre szóló élményben éppúgy részesülhettünk, mint a gondolatlanságban. Sajnos, ezt a csalódást épp a Royal Shakespeare Company előadása keltette. Hol van már Peter Brook világrengető színházi szemléletváltásától az a társulat (legalábbis az a része), amely most hozzánk látogatott?! Avítt, tetszetős, ám üres deklamálássá „zsugorította” szerepét a Prosperót alakító idős színész, akiben nyoma sem volt a shakes-

peare-i varázsló sine qua nonjának, a személyes kisugárzásnak. Hiába oldotta meg a rendező James McDonald ötletesen, s kivált, látványosan a hajótörés jelenetét az egész színpadot átfogó, lefelé lejtő, nagy selyemlepel „viharos” hullámvázásával – adós maradt a gondolatok megérezkítésével, a shakespeare-i univerzum fölvilantásával.

Szerencsére bőségesen kárpótolt bennünket néhány lélekre markoló előadás. Már az 1993-ban nálunk rendezett uniós fesztiválon revelációt és hatalmas közönségsikert váltott ki Lev Dogyin társulatának, a szentpétervári Malij Tyeatrnak (Kis Színház) Gaudeamus-előadása. A *Platonov* címen játszott, korai Csehov-darab változata *Cím nélküli darab* felirattal szerepelt a plakátjukon. Amikor megkérdezték erről Dogyint, a válasza így hangzott: „Próbáljon az életnek címet adni”. Igaza volt: az előadás nemcsak tökéletes, hanem az *élet teljessége* is. A jobb sorsra érdemes értelmiségi már-már törvényszerű önvészéjtése, fuldoklása a vidék mindent körülindázó hínárjában, a szellemi foglalatosságok iránt tökéletesen közömbös-érdektelen, férfiakra vadászó asszonyok fojtó ölelésében, s a rendező színpadi metaforája szerint, a kilátástalanságba fulladt unalom vizében, azaz a nyaraló medencéjében. Dogyin szakított a tóparti nyírfák, kerti padok, hinták, gőzölgő szamovárok konvenciójával, hogy sokkal erőteljesebb, „lélekhorszoló” képeket komponáljon. Játékötlei sosem öncélúak: ha vízbe veti magát egyik-másik szereplő, csakis okkal teszi. Ha csak élvetegen lubickol benne, mint Anna Petrovna, annak is megvan a maga motivációja. Nem szólva a megannyi színpadi ölelkezést felülmúló, szenvedélyes szeretkezéstről a medencében, vagy az elhagyott férj, Vojnyicev öngyilkossági kísérletéről. Szofja fullasztóan agresszív szerelmi üldözése elől Platonov is a vízbe menekül. Szergej Kurisev korántsem a vidéki Casanovát játssza, voltaképp, már önmagában véve is jelenség, akinek még enervált szellemi kisugárzása is megperzseli a falusi pillangók szárnyait. Hiába az ideig-óráig tartó varázslat, valójában ő az igazi áldozat, akit tehetetlensége védtelenné tesz: értetlen és „rámenős”, méltatlan és mélységesen önző asszonyok áldozata, akik unalmas férjüket, szeretőjüket sutba dobva hol rafinériával, hol erőszakkal akarják „boldoggá tenni”, vagy legalábbis „megmenteni”.

A lélek háborgását, a váratlan „belső történések”, s a tragédia végső kiteljesítését, nyomatékosítását szolgálják a dráma legfon-

tosabb pillanataiban megszólaló hangszerek. Maguk a színészek játszanak az instrumentumokon, ez éppúgy hozzátartozik képzettségükhöz, mint a már-már akrobatikus mozgásművészet, s a szellemi-fizikai-lelki megnyilatkozások tökéletes uralása, kifejezése a darab szellemében. Mert Dogyin, a szokványos Csehov-produkciókhoz képest, a fájdalomban vonagló lélek mélyére világít, és szemlátomást az orosz remekíró szellemének tagadhatatlan letéteményese. Az ő látomásában Platonov és társai anakronisztikus „antihősei” egy eszménye vesztett világnak. Mielőtt kilobbanna az utolsó fény, hosszasan pásztázzák Platonov vízen lebegő holttestét. Vajon nyert-e nyugalmat e nyughatatlan lélek a Léthe vizében?

Hiába, az orosz színjátszás – mint ahogyan e században mindig – ma is elől jár e művészeti ág tartalmi megújításában. Talán épp azért, mert a kontinens nyugatibb felénél kegyetlenebb kálváriát mért rájuk a sors a szovjet pokolgépezet pusztítása során. A megélt szenvedések pedig, mint tudjuk, minden művészet katalizátorai. Ezt érezzük ki, többek között Efrosz, Ljubimov, manapság Vasziljev, Dogyin és a rabságból nemrég szabadult Litvánia világhírű művészenek, Eimuntas Nekrosiusnak az előadásából. E sorok íróját már évekkal ezelőtt lenyűgözte a Holland Fesztiválon látott *Ványa bácsi* a vilniusiak produkciójában, ez utóbbi rendező színrevitelében. Budapesten is másodszor fordultak meg, s most a fesztiválra a *Hamletet* hozták el. Nem kardok, alabárdok, török látványa fogadja a nézőt, és nem is a kékes fényben derengő szellem kísértése. Nem a *Hamlet* szokványos kellékarzenálja. Különös manufakturális, primitív gépezetek, ketrecek, láncok; a szereplőkön durva szövésű, darabosan szabott, daróchatású viselet; dinnye nagyságú, hatalmas méregserlegek, sötétszürke, fekete fém- és kőfalak, s az örökös félhomály. Dánia börtön – a Gulágot asszociálja, amiről jócskán lehetnek közvetlen emlékek a háború után szovjetek bekebelezte Litvánia népének. Claudius udvarában a brutális hangvétel uralkodik, maga a trónbitorló üvölt, ököllel sújt, verekedik. Az első felvonás során még keresi a néző a kulcsot e szokatlan előadás jelrendszeréhez, ám lassan „helyükre kerülnek” az összefüggések. Claudius igencsak „shakespeare-i” fogantatású: külsejében és gátlástalan viselkedésében is magán viseli megátalkodott „bensejét”, orgyilkos, bárdolatlan karakterét, fondor-

latosságát. Vitautas Rumsas robusztusan uralja a színpadot, félemlíti meg környezetét. Ellenségeit fogaival is képes lenne szét-marcangolni.

Nekrosius kíméletlen látomásában ott üvölt a történelem előtti idők primitívizmusa és agresszív immoralitásába süllyedt huszadik századi diktatúrák rémsége és sivársága. Az a lázító körülmény, hogy az egyén büntetlenül eltaposható. Lá-gertörvények uralkodnak a Meno Fortas Színház játékkerén (a vendégjátékon a Vígyszínházban). A besúgók, agymosások, gyilkos cselvetések iszonyata. Ehhez a Gulág-Dániához keresett kifejező eszközöket Nekrosius. Az örök itt éppúgy rettegnek, mint az őrizettek. Ophéliát a királyi pár teszi el láb alól, amikor ütemes tapsukkal hívogatón a patak fenyegető árja felé csalogatják. Mamontovas Hamletje gyanakvó, a szokásosnál kevésbé ener-vált, mondhatni, tudatában van tragikus szerepének, sorsfelada-tának halálos következményeivel: öntudatos áldozat. A rendezés lírai megjelenítő ereje (a sok erőszak kontrasztja gyanánt) a fináléban tetőzik: a megbosszult király visszatér elveszejtett fia holttestéhez, és hosszasan üvölti fájdalmát az égre. Megérte az izsáki áldozat? Helyrezökkent-e tőle a világ?

A bukaresti Bulandra Színház sokszor megfordult már Buda- pesten. A nemzetközi fesztiválon Gozzi *Turandot*jával lépett föl. A sokszoros áttétellel stilizált előadás Catalina Buzoianu (a bar-celonai vendégtanár) rendezői látomása nyomán született, a könnyedség s a virtuóz játéktechnika jegyében. Az európai hírű rendező nem az operaprodukciókhoz tapadt, Puccini-zene sugallta tragikumra hangolta a produkciót, hanem egy cirkuszi kavalkádhoz közelítő paródiát dolgozott ki. Nem is bontotta ki az eredeti mű kínálta szerelem és halál már-már misztikus rejtelmét a maguk lélektani bonyolultságában, sem a férfi-nő áldott-átkozott kapcsolat birtoklás-alárendeltség, taszítás-vonzás élethalálharcának tudatalatti misztériumait, inkább a darabban a nő (azaz a keleti királylány) képviselte hatalmi zsar-nokság riasztó voltát hiperbolizálja a színen, a napkeleti (perzsa) udvar parodizált rituáléjának „kulisszái között”. Annyi évtize-des rablét után nyilván ma is a tirannizmussal szembeni román-i viszolygás munkált az alkotókban. Buzoianu a keleti harc-művészet akrobatikáját, a kínai opera gesztusvilágát, s egyúttal a legkifejezőbb kortárs mozgásművészetet szervezte ellenállha-

tatlan színpadi forгатaggá. Való igaz, a főiskola padjait nemrég elhagyott, fiatal színészgárda szöveginterpretáló készsége jóval elmarad expresszív mozgáskultúrája mögött. A kettős szereposztás *Turandot*-ját Hasimoto Kana, japán származású bukaresti színésznő alakításában láttam, aki (mint hírlík, Maya Morgens-ternnel szemben) meglehetősen szimplifikált, kissé sápatag királylányt alakított, aki sajnos híján volt ama nélkülözhetetlen személyes kisugárzásnak. A fináleban a császári udvar (Altoum szerepében a briliáns művésszel, V. Ogaseanuval) egy csapásra átvedlett a kínai kulturális forradalom maoista ünnepegégévé, s a császár, mint a Nagy Elvtárs, már üdvözült mosollyal fogadja a Mao-uniformisban feszítő, vörös zászlókat lengető talpnyalók (az „istenadta nép”) köszöntő beszédeit.

Bármennyire is pontos rendezői munka és színészi alakítás jellemezte T. Ostermeier, a berlini Schaubühne am Lehniner Platz új rendező-igazgatójának *Paraziták* című produkcióját – ahogy pestiesen mondják, feledhető volt. A fiatal drámaíró, Marius von Mayenburg a lét alagsorában tengődő kisemberek társadalmi lát-leletét adaptálta színpadra. Peremre sodródott életek, üvöltözésbe fúló, sivár családi konfliktusok, kilátástalanság és reményte-lenség, ön- és egymást pusztító indulatok lángolnak a színen. Egymás levegőjét szívják el a szereplők egy zárt, lepusztult lakhe-lyen. A szűk térben egymásra utalt, egymás torkának eső egyé-nek dramaturgiájának technikáját már sokan földolgozták a drá-mairodalomban: ennél érdemlegesebben.

A düsseldorfi Schauspielhaus vendégjátékán a híres Fassbin-der-színész, Volker Spengler játssza Brecht *Galilej*-ének címsze-repét. Robusztus alakjával, hallatlanul árnyalt mimikájával, egy könyvhalmaz közé ásva – moccanatlanul is mágneses központja az előadásnak. Személyiségében nem annyira az inkvizíció fogsá-gába került, tanait visszavonni kényszerült csillagász húzódik meg, mint inkább egy huszadik századi atomfizikus, akit a tudós kényszerű árulása, társadalommal szembeni felelősége is nyo-maszt, s akinek kisugárzása az egész színpadi környezetet el-homályosítja; a mellékszereplők pusztá eszköz-emberekké zsu-gorodnak.

Ilyen vagy olyan értelemben tehát, a fesztivál majd minden elő-adása tanulságos volt. Nincs okunk kritikátlanul lelkesedni vala-mennyi produkció láttán, unatkozni vagy bosszankodni is volt

alkalom. De ami a jelenlegi színházművészet sokszínűségét, esz-
köztárának kimeríthetetlenségét illeti – már-már határtalanná tá-
gulhatott előttünk a látóhatár. Ha eléggé fogékonyak vagyunk.

METZ KATALIN

Tanulmányozás
Cui

x 069 Ernst

FŐSZEREPBEN A DÍSZLET

g (Ezio Frigerio kiállítása az Ernst Múzeumban)

Az Ernst Múzeum legutóbb az európai díszlettervezés koroná-
zatlan királyának, az olasz Ezio Frigeriónak az életművét tárta
a közönség elé, a budapesti Olasz Intézet és az Európai Színházak
Uniójának IX. Nemzetközi Fesztiválja kezdeményezésére és társ-
rendezésében.

Létrejöhett volna-e másutt olyan remekművű díszletterv-
vészet, amely rációt, emóciót, történelmet, lírát, kritikai láttatást
(egyfajta kívülről való rálátást) és filozofikumot egyaránt megjele-
nít, méghozzá a legmagasabb rendű szépségeszmény jegyében –
mint Olaszországban? Az antik kultúra és a reneszánsz nagy ha-
gyományainak árnyékában. A második világhétség után, Rattót és
Damianit követően, a milánói Piccolo Teatro iskolateremtő igazga-
tójának, világhírű rendezőjének, Giorgio Strehlernek az alkotó-
társa, Ezio Frigerio, addig soha nem látott magaslatra emelte és
a rendezéssel tökéletesen egyenrangú, önálló művészeti ággá lép-
tette elő a díszlettervezést. Életmű-kiállítása az újjászületett Ernst
Múzeum féltucatnyi termét töltötte be: díszletfotók, színpadi ma-
kettek, tervrajzok, vázlatok képében.

Frigerio akkor társul Strehlerhez, amikor az olasz színházmű-
vészet fölívelőben van: vállalja a klasszikusok újraértelmezését,
és ama bizonyos rendezői színház megteremtésével hatalmas teret
kínál a színpadkép, a díszlettervek kimunkálójának, a tervező-
nek. Már csak annál fogva is, hogy kitágítja a színpadi látvány fo-
galmát, aktív részesévé (s nem pusztá illusztrációjává) teszi az elő-
adásnak. A rendező látomásában immár nemcsak a színész játéka
foglaltatik, hanem a gondolatokat, hangulatokat, mi több, az al-
kotó világgépét, közlendőjét képekben is megjelenítő színpadi lát-
vány is, olykor egyenesen hiperbolizált formában. A látomásnak

szó szerint vizionáriusnak, sugallatosnak kell lennie. A díszlettervező – ha a rendezői koncepciót megértette – már-már szabad kezét kap, legalábbis szabadon szárnyalhat a fantáziája, és kiélheti művészi ambícióit; nem alárendelt, alkalmazott művészet már a tervezés, hanem társművészet, amely akár ihletője is lehet a rendezőnek.

Frigerio leszámol a színpadokat uraló anekdotizmussal és naturalizmussal, s lassacskán olyan formanyelvet alakít ki, amelyben még a színész teste is a díszlet fontos elemeként szerepel, s amely a darab, a rendezés eszmeiségét is igyekszik vizuálisan megragadni. Ezenközben egyre határozottabban alakul ki saját, összetéveszthetetlen stílusa, melyet leginkább egyfajta modern klasszicitás, az architektúra és a monumentalitás fémjelez. Ötven évét átívelő életműve ugyanakkor folytonos újjászületést, módosulást, belső dinamikát tükröz. Nem tartozik a csökönyös, megrögzött alkotók közé, akik nem hajlandók túllépni pályájuk egy-egy fontos állomásán. A kiállított munkákat szemlélve, érezni a folytonosságot, s a továbblépés eredményeinek beépülését is e hatalmas életműbe. Monumentális, építészeti és szobrászati elemekkel gazdagított játékterein meghitt viszonyba kerül a színész a tervezés szabta formanyelvvvel, minthogy Frigerio mindenkor a belső tartalmak szuggesztív kifejezésére törekszik, s egyfajta metafizikai „rálátás”, atmoszférateremtés jegyében érzékelteti tér, idő és lélek rejtelmét.

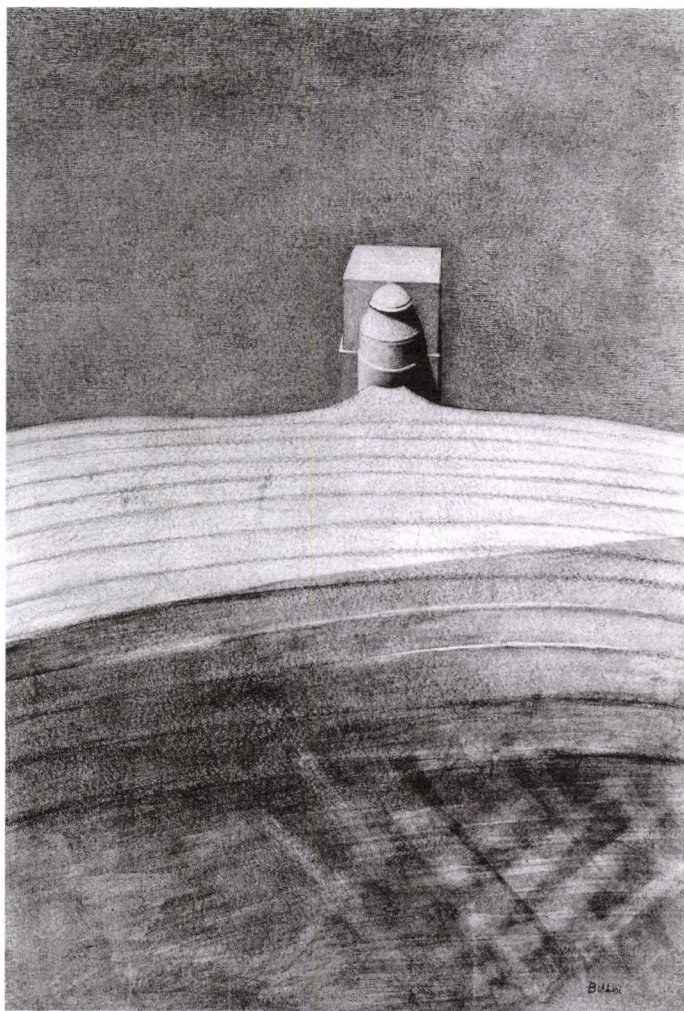
Pályáját valósággal kicövekeli a *Két úr szolgája*. Amiként Strehlerét is. A *comedia dell'arte* emblemikus darabját negyvenéves pályafutása alatt több ízben is fölújítja az alkotópáros. Az első változat eredeti díszletei, az életnagyságú bábukkal a deszkapódiumon az Ernst Múzeum kiállításán is szerepel. 1956-ban magát a színházat metaforizálja Frigerio díszlete: mintha egy 18. századi *commedia dell'arte* vándortársulatának életéből vett jelenetet adnának elő a Piccolo Teatróban. A korabeli metszetek nyomán antik romok közé ékeli a festett paravánokkal lezárt színpadot, ahol a hajdani archetípusok megtestesítői, Arlecchino és társai komédiáznak – az életöröm és az ifjúság vitalitása jegyében. Frigerio visszaemlékezéseiben többször is jelzi, hogy az Arlecchino (azaz a *Két úr szolgája*) a múltó idő monumentuma a maga és a Piccolo társulatának életében. Ahogy telik az idő, úgy mélyülnek el az Arlecchino felújításainak plasztikai megoldásai. 1973-as

változatában az enyészet prédáiuul esett épületek már kidolgozottabbban jelentkeznek (enyészet – vesd össze: múltó idő); az 1977-es variáció velencei villabelsőt tár a néző elé, a hagyományos paravánon; 1987 meghozza a teljes leegyszerűsödést, nyoma sincs már az építészeti formáknak, sem a reneszánsz-leheletű festőiségnek, s maga a paraván is áttetsző háttérkulisszává absztrahálódik, Frigerio szavai szerint „az emlékezet képernyőjévé”. A színpad puszta térségében pedig „saját múltjuk kísérteteiként” bolyonghatnak a színészek, hogy földiezzék az első Goldoni-előadásuk óta eltelt negyven esztendő színházi emlékeit.

Az Arlecchino különös strehleri–frigeriói leit-motívuma sok mindent megmagyaráz a két alkotó lírai beállítottságáról. A Piccolo díszleteinek többségét áthatja a jobbára nosztalgiában fogant poézis. A színre épített falaknak, boltíveknek, oszlopoknak, épületfrontoknak, íves lépcsőfeljáratoknak, kupoláknak, s kivált a pazar katedrálisoknak *múltja*, „lelke” van. Mintha a patinát is hozzáképzelnénk. Nem véletlen, hisz az olasz reneszánsz inspirációs „erőterében” születtek. A szépség, a klasszikus arányok, a harmónia ígézetében. Ennek az esztétikai eszménynek a kiteljesedését Frigerio operadíszleteiben érhetjük igazán tetten.

Nemcsak a Scala nagy korszaka fűződik a nevéhez, sűrűn dolgozik a párizsi opera, a Metropolitan és a világ sok más zenecentrumának dalszínházában, a legnagyobb rendezők meghívására.

Az impozáns óriás ablaksoron beeső fény és a terem messze futó perspektívájának metszéspontjain élük szerepüket a *Figaró házasságának* szólistái; a Prokofjev-balett, a *Rómeó és Júlia* híres, Nurejev-féle változatának színpadképét impozáns olasz épületreemek másával keretezi; jellegzetes, égre törő „Frigerio-oszlopok” térképző, térelválasztó variációit kreálja a *Lohengrin* monumentális színpadán, akárcsak a Berlioz-féle *Trójaiakban*, és lenyűgöző *Don Giovanni*jában, ahol az oszlopcsarnoktól a temetői lovas síremléki, a teraszos lépcsőfeljáróktól a háttérbe olvadó, nyúlánk ciprusokig a monumentalitás és az ember parányiségének kontrasztját „faragja” kőbe, Mozart drámai muzsikájának architektúrális vetülete gyanánt. S egy építész (mert Frigerio ekként kezdte pályafutását) hol élhetné ki zavartalanabban az álmait, ha nem a színpadon? A bizánci építészeti formák sokkupolás, keleti díszítőmotívumokkal dúsan ékesített, stilizált palotája uralja a *Bajadér* színpadát; nagyszabású, fölül, az égboltra nyitó oszlopaival, lépcsőzetével csakugyan

BIKÁCSY DANIELLA: TÉR MARSEILLE-BEN, 1997.
Sulyok Miklós felvétele.

az égiek felé törő, kör alakú építmény szolgál Luigi Cherubini *Médeiájának* játéktéréül.

Amiként Strehler kezdeti korszakára (s alkalomadtán később is), Frigerióra is hat a brechti színjátszás. Társadalmi mondanivalót sűrít ezidőtt, az epikus fogantatású előadások színpadképébe. A korszak, a mű és a szerzői-alkotói mondanivaló sűrítőménye a színpadi látvány mozzanata, valamint látványos példája ennek a jóval később (1986-ban) született *Koldusopera* a párizsi Theatre du Chatelet színpadán, amely szigorú zártságával, merev vonalvezetésével és ironiára valló (vö. Verfremdungseffekt) kellékeivel és díszletelemeivel a fönti hármasság „kánonját” vizualizálta.

A festőiség dominál az illúzió és valóság kölcsönös látszatvilágával „játszadó” Corneille-darab, a *Komikus illúziók* színpadi univerzumában. Különbféle jeleneteiben valósággal játszik a fényt elnyelő, fényt (a megvilágításkor) szeszélyesen visszaverő műanyag ponyva hatáskeltésével. A figyelmes nézőben, avagy szemlélődőben, lassacskán fölsejlik a látvány mögötti misztérium is: Frigeriónak a pillanat örökkévalóságát képbe sűrítve, sikerült a Lét és az Idő rejtelmes és tragikus küzdelmét sejtetnie.

A Roger Planchon rendezte Molière-darab, *A fősvény* színpadképével pedig, saját bevallása szerint, a díszlettervezés művészetének illékonyására kívánt utalni. Művének látványos pusztulását magába a színpadképbe „kódolta”: adott pillanatban, a nézők szeme láttára meghasad és széttörik! az épület fala a játéktéren; mögüle a szabad égboltra látni: az örökkévalóra. A lét és a színház-művészet porszem a történelemben és még inkább – az univerzumban. Frigerio, az alkotóművész önnön paradoxonát láttatta.

K: Vármagy István

METZ KATALIN

x 396

Ch

NŐ MŰVÉSZEK, MŰVÉSZNŐK,
NÓNEMŰ EMBEREK

x 809

Magamról kell beszélnem először, hogy érthetővé váljon lelkese-
désem egy könyvért és egy kiállításért. Apám pszichológus volt,
anyám magyartanár, nagyszüleim vezették a háztartást és nevel-
ték az állatokat. Gyermekként mindenben részt vettem, mert
részt vehettem. Egyik családtagom az oroszokat szidta, másik

llódom magyrr nőművészeket
Szerekesette Késeni Katalin
A Színpad 1900 2000

a kommunistákat, harmadik az 50-es évek politikáját, negyedik templomba ment. Köztük botorkálva, szenvedélyes vitáikat figyelve – ritkán vitatkoztak anyagiakon – a lényegét akartam tudni. Milyen a világ, kit kell szeretni és kit nem, és kinek van igaza végül!? Ez volt a paradicsom. Tizenhárom éves koromban egy tanár űzött ki ebből a paradicsomból, ilyen kérdésekkel: hogyan fogom bírni fizikailag a szobrászatot, nő létemre. Erre már akkor így válaszoltam: a művészet az agyamban születik, a testem és az anyag csak eszköz. Egy ideig nyugalom volt ezután, tovább vitatkoztam fiúkkal és férfiakkal, műteremben és kocsmában. A főiskola végétől (1967) kezdődött előlről minden. Egy ideig nem tudtam, miért dobálják ki a dolgaimat a zsúritagok: azért, mert rosszak, mert nő vagyok, vagy mert törekeny anyagból vannak? Gyakorlatias kérdéseket tettem fel magamnak, holott már sejtettem: a férfiak férfias művészetet akarnak látni, ami nem tartozik bele, nem jó. Kolléganőim többsége szófogadóan beállt a sorba, hogy elfogadják őket. Lehet, hogy nem vették észre, ez volt a fő baj. A szakma és a '70-es évek rám kényszerítette a választást. Úgy döntöttem, nő maradok, és megpróbálok formát adni ennek a női dolognak. A nő itt már nem mûzsa, modell, menedzser vagy samesz, hanem szabad, önálló, igazmondó ember.

Eltelt 33 év. Ma már egyre több a nő művész. Egyre kevesebben értik, miről beszélek – hál' istennek –, de azért vegyük csak végig a buktatókat a könyv segítségével.

Nagy Ildikó bemutatja nekünk Kalmár Elzát, Forgács Hann Erzsébetet, Schaár Erzsébetet. Kalmár Elza jómódú családból származott, mégis rosszul viselték, hogy lányuk nem férjhez megy és gyerekeket szül, hanem a szobrászat a mániája. Egyenesen kőbe faragott, lélegeztek a kövei. (Kevés férfi művészlől mondható el ez, akik kiadják a faragást mesterembereknek, mert annyi a munkájuk.) Kalmár Elza lassan, nyugodtan, szívósan dolgozott, ahogyan a nők általában. Nem mondott le a gyerekről sem, lánya táncosnő volt, aki gyönyörű táncszobrok faragására inspirálta anyját. Öreg korára, egyedül maradván, volt ereje kitanulni az ortopédcipő készítését. Párhuzamosan készítette a szobrokat és a cipőket... Forgács Hann hitte, hogy férfi és nő egyaránt ember. Magánéleti problémái nem ezt bizonyították. Sem kor, sem betegség nem tudja úgy eltorzítani a formákat, mint

ő, mondták neki. Gyenge idegzete valóban rosszul tűrte ezt. Ke-mény Katalin, egy másik nő, felfedezte tehetségét és megértette őt. Forgács Hann-nál a nők csúnyák, küszködnek, vonaglanak, mintha a pokol tornácán lennének. Közel áll hozzám. Schaár Erzsébettel még találkoztam. Azt mondta: a szobrászat borzasztó állapot egy nő számára. Próbált lebeszélni a dologról, hiába mondtam, hogy én már négyéves korom óta... Betegen nem tudott eljönni a kiállításomra, ahol talán be tudtam volna bizonyítani valamit. (1975 halála éve) Schaár folytatójának szoktak nevezni. Csak korban vagyok folytatója, mint egy láncszem. Schaár férfias művészetet csinált, nagyon kemény, szikár, hideg művészetet. Az én művészetem lágyabb, mozgékonyabb, keletiesebb, nem hisz az örök életben!

Gálig Zoltán a 20-as, 30-as évek nő művészeit írja le nekünk, nagy beleérzéssel. Dénes Valéria Galimbertivel élt, de nála előbb kezdett a kubizmussal foglalkozni. Ferenczy Noémi egy papnő és egy óriáspók keveréke volt, éjjel-nappal szótt, ez volt az élete. Szuly Angéla háborgott: miért nem kapnak a nők is ösztöndíjat, ha vannak olyan jók, mint a férfiak. A nők nem figyelnek annyira a bevett szokásokra, ettől érdekesebb, másabb, újszerűbb a művészetük. Futásfalvi Márton Piroskát brutális és kíméletlen festőnek mondták. Bartoniek Anna egész életét a művészetnek szentelte, mint egy apáca. Kiss Vilma bátran megmutatta a nő csúnyaságát, vadságát, erejét.

Nem volt jó, ha a nő erőteljes volt, mert akkor férfias volt, ha lágyan festett, akkor olyan volt, mint főzéskor a konyhában, mindent összekevert. Az sem volt helyes, ha a nő túl akart tenni a férfin. Mi volt a helyes, és mi a helyes most? A nő vállaljon minden eddigi szerepet, háztartást, gyereknevelést, a férfi támogatását, de minden művészeti tevékenységben vegyen részt, olvasson, írjon, jól értesült legyen, szép, okos és kedves. Ez az elvárás, aminek senki nem tud megfelelni. (Valamit valamiért fel kell adni, suttogják a hangok.) Ha a nő elnyeri valódi szabadságát és helyét a társadalomban, akkor művészete is elnyeri azt. Nyugati kolléganőim kicsit könnyebben harcolták meg a harcot. Niki de Saint Phalle manökenként egy nagyon gazdag családban, utazott, tanult, úgy élt, ahogy akart. Meret Openheim szerencsés időben született, a szürrealisták között nőtt fel, modellként és szeretőként, aztán beleöregedett a művészetbe. A többiek is elő-

kerültek, akik lassan végigélték a századot: Germain Richier, Louise Bourgoise, Márta Pán.

Turai Hedvig elgondolkodik Vajda Júlia, Anna Margit, Vaszkó Erzsébet életén, akik már nőként szereztek maguknak elismerést. (Prinner Annának még férjruhában kellett végigélnie az életét, hogy eljuthasson olyan helyekre, ahová addig csak férfiak jutottak. A Művészeti Lexikonban Anton Prinnerként jegyzik.) Anna Margit és Vajda Júlia híres férjeik mellett nőttek fel és tanultak. A sors hosszú életet adott nekik, így be tudták bizonyítani tehetségüket, önállóságukat. Vaszkó Erzsébet létfenntartással küzdve, időnként abbahagyta a festést, majd újrakezdte, ami rettentő nehéz. Csak nők tudják.

Griselda Polock azt gondolja, hogy a modernizmus új szabadságot adott a nőknek, a nem nélküli ember autonómiáját. Nem szeretném, ha így lenne. A természet nem véletlenül dolgozott ki két különböző nemű embert, így akart nagyobb biztonságot és túlélési lehetőséget az utódoknak. a művészet túlélési lehetősége a különböző nemű művészek kezében van! Minden nőben vannak férfias vonások és minden férfiben nőiesek. Minden ember önálló egész. Nincs csodálatosabb, mint két önálló egész találkozása és egymást megértése. A művészekre fokozottabban érvényes az önálló egészség, fokozottan érvényes az érzékenység, intelligencia, az erők megértése és kisugárzása. Nem felek szaladoznak a világban, akik sosem találják meg másik felüket, hanem egészek, akik próbálják megérteni a másikat. A férfi-egészeknek kicsit jobban meg kell érteniük a nő-egészeket. A művészetben sem kell ezt túlhangsúlyozni, ott is csak megérteni kell a másikat, a másfajtat, a más színűt, a más hangút. Ez *csak* a legnehezebb.

Keserű Katalin tanulmánya elején figyelmeztet minket: el-lentmondásosnak látszik kiszakítani a nő művészeket az egyetemességéből, de meg kell próbálni, mert nem tiszta a helyzet, nem tisztáztak a viszonyok. A sztálinizmus felsegítette a nőket a traktorra, csak nőként mentek tönkre. A hatvanas évek feminizmusa elkülönülést követelt a férfiaktól, így sok nő egyedül maradt, lelkileg. A 70-es, 80-as években a személyes identitás védelme szülte meg az új formákat nálunk. Ez Keserű nagy tanulmánya, ez az identitásvédelem, ami eddig is veszélyben volt, ezután is veszélyben lesz. A nők jobban behelyezkednek műveikbe, erről fel lehet ismerni őket, ha a néző érzékenyen figyel.

Személyesebb a mű hangja, még a legtartózkodóbb nő művésznél is. Élethordozó, komplex, organikus... (Országgh Lili, Keserű Ilona, El Kazovszkij, Drozdik Orsolya, Schaár Erzsébet, Várnagy Ildikó, Bakos Ildikó, Deli Ágnes.)

Sturcz János nem érti már az előző nő művészek küzdelmeit és problémáit. Szerinte a mai húszas-harmincas nemzedék jelentős része számára nem kérdés a női alkotók egyenrangúsága. A nyugati világban nem szalonképes semmilyen diszkrimináció. Vajon nálunk így van-e? Én, az ötvenes generáció, nem így látom. Bizony, egy mai nő művésznak ugyanannyi problémája van, mint nekem volt annak idején: szerelem, család, gyerek, lakás, pénzkeresés – nem a művészetből, mert abból nem lehet megélni. Örülök, hogy Imre Mariann és Benczúr Emese a XLVIII. Velencei Biennálén képviselhette a magyar nőművészetet. Sturcz szerint ma is beépülnek a nemekkel kapcsolatos kérdések a nőművészetbe, de intim, személyes módon.

Tarczali Andrea szerint Drozdik Orsolya Magyarországon egyedülálló a női test és női hang megformálásában. Ezzel nem értek egyet, hisz tudom, kik, mikor, hogyan próbálták ezt a női hangot érvényesíteni. Sok oka van annak, hogy miért nem sikerült teljes egészében. A nők még nem tanultak meg harcolni. Ha úgy harcolnának, mint a férfiak, feladnák nőiségüket. Minden nőnek magának kell eldöntenie, mennyire férfias vagy nőies a harcmodora. – A nők tudják magukat nem-erotikus szempontból is nézni. A férfiak nem tudják ezt, csak akik saját nemüket szeretik. Ez a nem-erotikus szempont egy új lehetőség. Mik vagyunk még azon kívül, hogy szerelmek tárgyai vagyunk, és melleink a világ gyermekeit szoptatják? Megfigyelő és megfigyelt kettéválik a nőművészetben, nemünk és személyiségünk tudatosulása és tudatosítása folyamattá válik. Ennyi csak az egész, ami mégis megváltoztathatja a világot a 21. században. Cindy Sherman úgy oldja meg a dolgot, hogy mindig saját magát alakítja át valaki mássá, Godard filmhősnővé, Marilyn Monroe-vá. Így egy helyben maradhat a személyisége, miközben a rajta lévő hús és ruha változik. Egyszerre jelenik meg az önszeretet és a távolságtartás. Nehéz egyszerre beszélni és a másakra figyelni, de lehetséges. A nők sosem fogják olyan messzire eltávolítani maguktól saját magukat, mint a férfiak, ez is lehet a jövő kulcsa. Egy nő mindig akar gyereket és alkotásokat, mert kíváncsi, hogyan jönnek ki belőle ezek a csodák. A nő művész arra is kíván

csi, hogyan mutogatják magukat a férfiak, agyukat, erejüket, pénzüket. Legkevésbé gyöngédségüket mutogatják, amiről azt hiszik, gyöngeség. Az írásban könnyebb kitárulkozniuk a nőknek, mint a képzőművészetben. Louise Labé-tól Sapphóig, George Sandtól Virginia Wolfig már megkezdődött a női belső én kiírása, kifelé megbeszélése. Drozdik a szerelmes levelek hangját használja az orvosi objektivitás mellett, így egyensúlyozza ki magát és minket. A nők kitalálták a távollevőkhöz intézett beszélgetés módjait is, legyen az kereszties vitéz vagy isten fia. Lacan pszichoanalitikus tükröződéses viszonyt nevezi a szerelmet. Én kitartok a két egész örömteli találkozásánál, szobrász vagyok. Drozdik gyűlölné azt a tükröt, amit a férfi művészek elé tartanak, de ő inkább megértő. Maga elé állítja a tükröt, azt mondja, nézzétek, ez az én testem, vérem, művészetem. Emésszétek! 1981-ben én is szigorúan néztem bele tükrömbe, s a diákról különös arcok néztek vissza rám. Levettem ruháimból puha szobrokat varázsoltam magam köré.

Az Ernst múzeumbeli kiállítás szeptember 20-tól október 11-ig tartott, nagyon rövid idő volt. Negyven évet felölelni igazi női feladat. Vajda Júlia, Ország Lili, Anna Margit fogad minket, majd Keserű Ilona, Maurer Dóra, Várnagy Ildikó, Drozdik Orsolya, Sass Valéria, Deli Ágnes. A középső teremben textilesnők, az ősi mesterség folytatói, akik, mint Pénélopé, türelmesen várták a hazatérőket. Szenes Zsuzsa, Szilvitzy Margit, Gulyás Kati, Lovas Ilona. Csendes, mai festőnők zárják a sort: Vojnich Erzsébet, Mayer Berta, Veszely Beáta, Göbolyós Luca. Többször végigjártam a kiállítást, mintha testem belsejében járnék; a szívnél örültem, a fejnél dühöngtem, a lábnál elszaladtam.

A könyv és a kiállítás különböző hatású. A kiállítás engedékeny, meleg, megértő, így lehet boldogan körbejárni. A könyv hidegebb, okosabb, tudományosabb, vitatkozás. A férfias és nőies elemek vitustáncot járnak a sorok között. Így van jól. A mennyország nagyon unalmas lehet, a pokol szörnyűséges, de valahol a kettő között, a purgatóriumban, ott el lehet lenni... Ha fiatal művész nő valaki, elgondolkodhat 21. századi céljain, ha idős mesternő valaki, boldogan körbenézhet, milyen sok utód álldogál a művészet oltára körül. Ha középkorú az ember lánya, örülhet fiatalnak, idősnek egyaránt, mehet erre-arra, próbálhatja eddigi szenvedéseit elfelejteni, amit természetesen nem lehet, és adhat még magának esélyt a jövőt illetően. Mik ezek az esélyek?

Néhány jó mű, néhány tanítvány, néhány boldog pillanat a munkában, amikor minden együtt van, a külső és belső hangok megértik egymást, és a nő művész vagy művésznő ráül a szellem vi-torlására és repül...

(*Modern magyar nőművészet-történet, szerkesztette Keserű Katalin, Kijárat Kiadó 2000*)

(*Women's Art in Hungary 1960-2000 Ernst Museum Budapest 20 Sept-11 II Oct*)

VÁRNAGY ILDIKÓ

η : Tóth Klára

2791.09

EMBERI ARCUNK

„Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban”? – kérdezhetnénk Vörösmartyval, ha a magyar filmre gondolunk. Mert készülnek ugyan filmek, olykor feltűnnek még hazai alkotások is az osztódással szaporodó multiplexek termeiben is, de azért hazudnék, ha azt mondanám, hogy a magyar film pillanatnyilag jelentős tényező a szellemi életben. Lassan évtizede, hogy magyar siker nélkül múlnak el a jelentősebb nemzetközi filmfesztiválok is. A „filmszakma” – ahogy régebben neveztük a filmalkotók közösségét – egyedeire vagy legfeljebb néhány főt számláló érdekcsoportjaira hullott szét és a legkevésbé sem képes érdekeinek hatékony képviselőre. Ebben a cseppet sem derűs, nem túl invenciózus közegben meglepetést és nagy visszhangot keltett, hogy Gyarmathy Lívia *A mi gólyánk* című rövidfilmje Európa-díjat kapott. Ráadásul Gyarmathy Líviának ez már a második Európa-díja. Először 1989-ben vehette át a valóban rangos kitüntetést, a Böszőrményi Gézával készített *Recsk 1953 – avagy egy kényszermunkatábor története* című dokumentumfilmért.

Ott és akkor az a siker abszolúte érthető, mondhatnám logikus volt. A világ Kelet-Európára figyelt, s a film egy, a térséghez kötődő taburól szólt. Politikai tett volt a film, amelyre szükségképpen elismerően reagált a világ. Ma azonban nem vagyunk érdekesek, lehetetlennek látszik olyan filmet készíteni, amire felfigyel a világ. S akkor jön Gyarmathy Lívia egy golyával, egy isten háta mögötti faluból. Mit mondjak, kétségeim voltak. Rendben van, hogy a golya szinte mitikus madár, sokakat megihletett az irodalomban is Tompa Mihálytól Fekete Istvánig.

De ez a gólya, ez a „mi gólyánk” egy egyszerű szürke – bocsánat, fekete-fehér gólya – nincs benne semmi különös. Mint ahogy az egész huszonöt perces filmben sem történik az égvilágon semmi, azon túl, hogy egy kicsit figyelmesebben, hosszabban nézzük a gólyát, mint általában s szokatlan, rég elfeledett érzelmek lesznek úrrá rajtunk.

A film azt mutatja be, hogy ősszel, amikor a gólyák útra kelnek melegebb vidékekre, egy itt marad közülük. Árva ez a gólya nagyon, és rettenetesen fázik. A falusiak, amikor leesik az első hó, szeretnék befogni, szeretnék istápolni, de elsőre nem sikerül. Aztán egyszer, amikor túl közel megy melegedni az erdőben rakott tűzhöz, befogják és hazaviszik. Jól elvan a kecskék, bárányok között, talán csak a kutya kergeti meg, de az is csak inkább kötelességből. A gólya megszokik az emberek között, megszeliődül, láthatóan jól érzi magát.

De aztán az első igazán tavaszi napon visszaadják a szabadságát, s ő repül várni a többieket, várni a párját, akik már hazakészülnek Afrikából. Aztán a fészekrakás, megszületnek az esetlen gólyafiókák, ahogy mindig, mióta a világ világ.

Mi ebben az érdekes? Mi az a különös, ami lenyűgözi a közönséget s a filmkritikusokat még a világnak olyan táján is, ahol nem is ismerik a gólyát?

Nézem a filmet egyszer, nézem kétszer, látom, hogy puritán, eszköztelen – bár egyszer-egyszer becsúszik egy-egy didaktikusabb, direkterben antropomorfizáló jelenet –, s a hatás, a siker titkát csak abban vélem felfedezni, hogy mind a témaválasztás, mind a szemlélet és a feldolgozás módja gyökeresen ellentmond mindannak, ami ma a média világát uralja.

Január első napjaiban Budapesten, a város közepén egy sofőr kiszállt kocsijából, és egyszerűen megkéselte az előtte haladó autóst, mert az szerinte lassan ment. Ez hír, ez szenzáció, ez címlap a bulvársajtóban. Az, hogy ha a szelíd gólya sétálgat a falu főutcáján, az autós lassít, nem dudál, nem szentséget, hanem lassan, óvatosan követi, az nem szenzáció. Az csak emberi. Olyan mélyen, hogy már alig emlékszünk rá, hogy így kellene valahogy élnünk, tapintatosan, figyelmesen. Harmóniában, összhangban a természettel, saját magunk és környezetünk jól felfogott érdekében.

Bár a film a golya szokásait, életmódját követi nyomon aprólékos figyelemmel, s az ember csak mint mellékszereplő van jelen, az emberről szól a film. Emberi arcunkról, arról, hogy milyenek is vagyunk, amikor nem ölünk, nem pusztítunk, nem fogyasztunk, csupán odafigyelünk valakire vagy valamire. Ezt az emberi arcot, amelyen egyszerre van kíváncsiság, féltés, szeretet s a természet magasabb rendű, örök rendjének elismerése, tudomásulvétele – ezt mutatja a film. S épp ez az arc hiányzik a médiából, hiszen – vélik a médiaguruk – ez nem piacképes. Pedig valószínűleg erre az arca gondolt Nagy László a sokszor idézett interjújában, amikor azt válaszolta Kormos István kérdésére, mit üzen későbbi korok embereinek: „Ha lesz emberi arcuk, csókolom őket.”

A mindössze huszonöt perces film elkészítéséhez rengeteg türelemre, kitartásra, alázatra volt szükségük a film alkotóinak. Az operatőrök Bognár Endre és Péter Klára voltak. A filmben nem hangzik el egyetlen szó sem, s ez így van rendjén. A felhasznált zenék viszont több helyen ártnak a filmnek, harsánynak, „túlbeszéltnék” tűnnek.

A vége főcímen olvasható listából, ahol manapság a szponzorokat szokás feltüntetni, kiderül, hogy *A mi golyánk* létrehozásához kevés lett volna autó-márkakereskedők vagy bevásárlóközpontok tőkéje. Ahhoz emberi összefogás kellett, mindenekelőtt Mesztergnyő községé, ahol a golya él és áttelelt.

TÓTH KLÁRA

H. Kechinsky elikely

Sopron

A MODERNIZÁLÓDÓ SOPRONI LŐVER

A soproni Lőver a jellegvédelemre méltó hazai tájegységek klasszikus példája. Ezért bántott, hogy a Papp-lőverben a 2000. év karácsonya előtti napokban kivágták a gyümölcsfákat. Karók jelzik az új parcellák kitűzését. A Felsőlőver út görnyös szakaszára salakot hordtak, hogy az építő teherautók majd könnyebben tudjanak közlekedni.

A Lőver szó eredetét tudósok régóta kutatják. Valószínű, hogy egy már feledésbe merült és a szájhagyomány útján megtartott-megváltoztatott fogalmat takar. Az 1930-as évek magyarázata, amely a középkori királyi lövészek-lövérek-nyilasok magyarázatát megmagyarosította a terület megjelölését, erőltetettnek tűnik,

A Lőver kifejezésről, az átalakulásról

és a nyilas fogalommal rokon kifejezésben éppenséggel szomorú emléket idéz. Hozott is a városi önkormányzat 1992-ben egy határozatot, amellyel a Lőver kifejezést (így, hosszú ő-vel és e-vel) visszaállítja, de ennek nem mindenki tesz eleget: a vasúti menetrendben ma is Lőver-expressz szerepel, a szállót ma is Lővernek hirdetik és a területet feltáró út is még Lőver körút (így legalább hosszú ő-vel kissé már jobb) írásmóddal szerepel. A lényeg, a soproniak a lőver kifejezés bevezetése óta eltelt közel hetven év alatt sem tántorodtak el a régi lőver kifejezéstől, miért is meggyőződésem, hogy előbb vagy utóbb úgyis megint ez válik hivatalos megjelöléssé is.

A Lőver kifejezés – így, egyes számban – három fogalmat is takar. Először is jelöli a területen fekvő minden egyes kertet („van egy lőverem”). Jelentheti a házat is, amely rajta áll (építettem egy lővert”), és jelöli a terület egészét (délután kimegyek a Lőverbe). A Lőverek többes szám azért jogos, mert egymástól elválik az Alsólőver és a Felsőlőver, a kettőt a Sörházdomb erdeje választja el egymástól. Mint területi fogalmat nagybetűvel írom a Lővert, a kert és a ház jelentésében marad egyszerűen lőver.

Urbanisztikai tekintetben a Lőver eredetileg szabadon álló nyaralóépületekkel beépített gyümölcsöskertek területe volt, mintegy 15 lakos/ha laksűrűséggel. Ez az alacsony értékű mutatószám a terület ritka beépítésére utal, s a romantikus táji jelleget is biztosította. Ugyanez a mutató, noha a gyümölcsösök beépítésével állandóan növekszik (javul?!), még mindig a gazdaságossági probléma magja. A komfortos lakáshoz ma már elengedhetetlen közművesítés mintegy 100 lakos/ha laksűrűségnél gazdaságos. Az első világháború előtti évtizedekben, amikor a Lőver vonzó megjelenése kialakult, nem is volt semmilyen közmű, még út is kevés. Nagy kertekben kicsi házak álltak. A legtöbb lővert sövények között, szűk gyalogutakon lehetett megközelíteni. Azért egy lovas szekér csak befért rajtuk. A lőver-ház egy vagy két szobája előtt fából ácsolt veranda képezte a kapcsolatot a kert és a nyaraló hálói között. A veranda néha üvegezett volt. Sok helyütt különálló kis nyári konyhában főztek, innen vittek át az ételt a verandára, a szobába. Árnyékszék sem volt minden épületben, némelyiknél csak a kert végében, Az épületek nyeregtetőjét hódfarkú cserép fedte, ez alatt egy tetőtéri hálófülke is megbújt néha. Amikor 1934-ben egy lapostetős nyaralót

építettek a Felsőlóver úton, a soproniak ezt megbámulták, és megvult róla a véleményük.

De nem minden lőveri ház volt kicsi, éppenséggel voltak a nagypolgári életmódot tükröző, villának nevezhető lőverek is, melyek építészeti megjelenésükben a festőiségre törekvő historizmust képviselték. Azok, amelyek a Villa soron álltak, az Alsólőverben, így éppenséggel megfeleltek az utca nevének. Hatásukat az említett veranda, az összetett tetőidom, az ács munkát ékesítő szerény faragások, esetleg vakolt homlokzatdíszek növelték. Ehhez az architektúrához mintaként a közeli Semmering villái szolgálhattak, ahol a 19. század utolsó éveiben a Südbahn-hotel környékén erkélyes, tornyos, szép házakat építettek. A bécsi nagypolgárság e karakteres üdülőinek megjelenését már mintalapok is terjesztették. A nagyobb lőver-villákban természetesen már volt konyha, és fürdőszoba is épült, még ha a terület nem is volt csatornázva, és emésztőgödörket kellett ásni (amelyeket telente, nagy fagyok idején ürítettek, tartalmukkal a gyümölcsfákat trágyázva).

A vizet ácsolt faházikókba épített kerek kutakból nyerték a lakók. A talajvíz nagyon mélyen van, néhol 20 méternél is mélyebb kutat kellett ásni, és bizony sokáig kellett tekerni a kereket, amíg a lánc végén függő vödörben megjelent a kristálytiszta, hűvös víz. Néha több kertnek közös kutat ástak, hiszen a kútásás költséges volt. A kútásó szakma ma már kihalt, a lőveri házakba a második világháború után lépésről lépésre bevezették a vizet. A lőveri területeket a 20. század első éveiben közvilágítással és a házakat árammal is ellátták, amivel a lakókomfort jelentősen megnőtt. És volt ugyanakkor még egy jelentős újítás: az utak, ösvények nevet kaptak, a kertek és házak pedig házszámot.

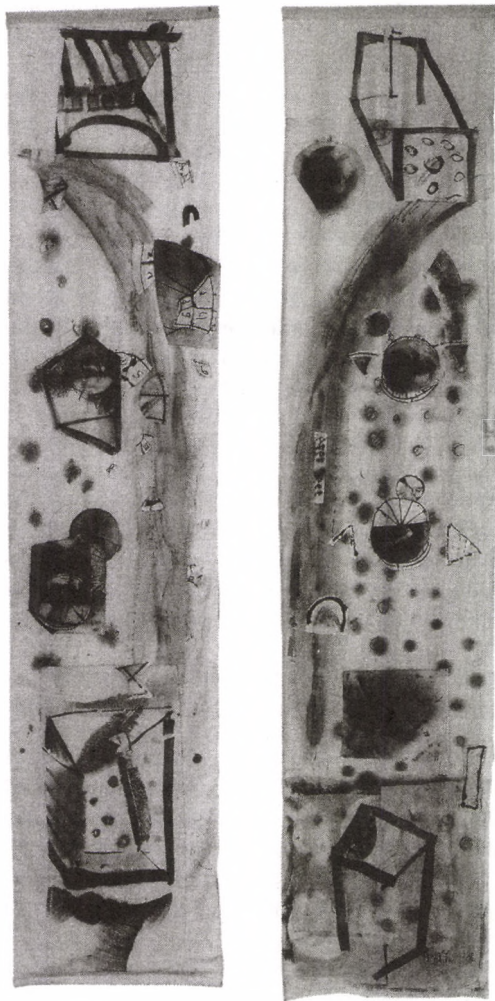
A régi Lőver nyáron élt igazán. Május végén, amikor már nem kellett fűteni (holott azért minden lőver kályhával fűthető volt), legkésőbb júniusban, a tanévzárás napjaiban, a városi polgár, akinek volt lőverje, kiköltöztette oda családját. Az asszonyt, a gyerekeket és a szakácsnét. Esetleg még volt szobaleány is (Sopronban nem használták a pejoratív cseléd szót). A családapa azonban a városi lakásban maradt, innen látta el hivatalát, legfeljebb hét végén költözött ki a Lőverbe. Júniusban, majd szeptemberben is, a gyerekek innen jártak iskolába, természetesen gyalog, és nem autóval vagy autóbusszal. Fél óra alatt el lehetett érni akár a belvárosba.

Július-augusztusban a gyerekek az Erdei fürdőbe jártak, ami 1907-ben épült, ezt alakították át 1934-ben „Lövér fürdő”-vé. (Ismétlem: a soproniak máig, amikor is már fedett úszócsarnoka is van, Lövér-uszodának hívják). Ősszel pedig mindenki összefogott, hogy a gesztenyét összeszedjék, s ennek befejeztével, úgy Szent Mihály körül visszaköltöztek a városba. Ezután már elhagyott volt a Lövér. A Felsőlöverben még a két világháború között tucatnyi család sem lakott télen. Az Alsólövér kissé jobban urbanizálódott, mert közelebb esett a városhoz.

A löveri kert gondozott volt. A kerítésként szolgáló, szépen nyírt sövény adta meg a terület jellegét. Csapody István botanikus professzor szerint mintegy 50-féle cserjéből nőttek a sövények, hálózatuk adta meg a Lövér növényvilágának raszterét, a karakter alapját képezte. A ház körül szépen kavicsolt kerti utakat bukszus szegélyezte, rózsalugasok is voltak. A bevezető út mentén kétoldalt alma és a körte voltak a leginkább honos gyümölcsfák. Eltérő jellegűek voltak az árnyas gesztenyések, mintegy természetesebbek, utak nélkül. Sajnos kevés maradt meg belőlük. Sajátságos gyümölcssei is voltak a Lövernek a berkenye és a lasponya. A kerteket átszőtték a csoportokban ültetett lucfenyők, melyek díszfának számítottak, hiszen a Soproni-hegység erdeiben a fenyő nem volt honos, s múlt századi betelepítése kétes eredményekkel járt.

A két világháború közti fejlődés nagyot változtatott a Löveren. A hazai idegenforgalom az elvesztett erdélyi, felvidéki és adriai üdülőhelyek némi pótlására Sopronra tekintett, s ez éppen az erdők mentén fekvő Lövert értékelte fel. Korábbi lokális értéke az országos érdeklődés terébe került. Szállodák és panziók épültek, kiépítették, sőt később aszfaltozták is a Lövér körutat, az uszodát bővítették. A régebben hangulatos, keskeny ösvények közül többet kiszélesítettek. A körúton autóbusz kezdett járni. Nem soproni polgárok is építettek nyaralókat. És ami a lényeg, mind többben állandó lakhellyé tették a Lövert.

Azután a háborút követő gazdasági pangás a fejlődést egy időre megakasztotta. De amikor az 1960-as évektől újból megindult az építkezés, újabb veszedelem fenyegette a Lövert. Ami azóta sem szűnt meg. A primitív építés. Az országszerte ismert sá-tortetős, kétszobás családi ház pvc-s elötetővel betalált a Löverbe is. Ormótlan sorházak is épültek. A város igyekezett védeni érté-

MAYER BERTA: KÉP-OSZLOP I-II., 1998.
Sulyok Miklós felvétele

kes területét és szerencsére kimondta a telkek oszthatóságának minimumát, egy építőtelek-kertet 360 négyszögölben jelölve meg. Ez ugyan még nem elégítette ki a városias gazdaságossághoz szükséges laksűrűséget, de az emelkedő telekárak mellett mindenestre védett a „tömeges invázió”-val szemben.

Az építészeti megjelenés korábbi egysége így is veszendőbe ment. Csak nagyon kevés az a lőver, amelyik a 20. század második felében épült, és építészeti szempontból értékes. A kerteken is látszik, hogy az élőmunka lehetőségei változtak, eltűntek a greblyézett, gyöngykavicsos utak. Elkoptak a házak is, a verandák színes üvegtábláit nem tudták a régi-eredeti mintás üveggel pótolni, a faragások letöredeztek, a vakolt homlokzatzdíszek sorra leperegtek. A sűrűsödő beépítéssel – a vele javuló gazdaságossági mutatók mellett – romlott az összkép. Telkeket megosztottak, a legnagyobb gesztenyéseket parcellázták, újabb utcákat is nyitottak. Szaporodnak az autók. S mivel külön gyalogosjárda az utak mentén alig van, a régen háborítatlan sétálást, a gyermekek utcai játékait megzavarta a civilizáció. A Felső- és az Alsólőver tekintélyes részére 30 km-es üdülővezetési sebességkorlátozást írtak elő. De ezt sajnos nem mindenki tartja be. Autó autót követ, s mivel gyalogosjárdák nincsenek, a sétálók és a gyermekek a járművek elől kénytelenek szétrebbenni.

Az új házak is mind szabadon álló épületek, a sorház ritka kivétel. Többségük háromszintes, meredek lehajtóval a garázsba, a vezérszinten a nappali szobák és a konyha, míg a tetőtérbe bújtatva a hálószobák helyezkednek el. Az architektúra a legtöbb épületnél szájalmas, tisztelet a kivételnek. Státuszszimbólum sok kert előtt egy falazott kerítés, kőpillérek, vagy csőoszlopok között vasrácsos kerítésmezőkkel. (A régi lőverben a sövény helyett legfeljebb és csak néhol léckerítés volt.) De épült nemrég már diadalív-szerű vasbeton kapubejáró is. A vízvezeték mellett az elmúlt években már kiépült a csatornahálózat, majd a gázvezeték is. Sajnos a villanyvezeték és a telefondrótok a Lőver tájképét rontják, de majd csak földbe helyezik őket, hiszen már ássák az árkokat a kábeltelevízió részére is.

A jelleg veszteségeivel szemben – a jellegvédelem érdekében – az 1992-ben kiadott Lőver-szabályzat is érdemben tehetetlen maradt. Igaz, a szabályzat eltiltotta az őszi lombégetést is (pedig nehezen vihetné el a lőverlakó az összesöpört avart a városi sze-

méttelepre), és a sövények tavaszi nyírását a fészkelő madarak védelmére (a kerámiaburkolatú kőpilléren amúgy sem fészkel a rigó). Hogy ezen a területen például a kerítés is építési engedély-köteles, ezt az építetők alig veszik figyelembe, és a hatóság (idejében) nem ellenőrzi. Még nem bontattak le egyetlen csúf kerítést sem.

Még a minimalizált telkek méretei is nagyon sűrű beépítést eredményeznek, amelynek a régi lőver látképei áldozatul esnek. Nagyon féltő, hogy néhány év múlva a Lőverből, mely Sopronhoz tartozó karakteres tájegység volt egyszerű városi kerület lesz. Igaz, „megnyugtató” urbanisztikai mutatókkal, mindenekelőtt 100 lakos/ha érték feletti laksűrűséggel. Az országos szabványok szerinti utakkal, melyeken nagy tehergépkocsik is közlekedhetnek. Azelőtt az ösvényekről is el tudtak látni minden kerti műveletet.

Összegezve a lényegét és a tanulságot. A civilizáció révén a Lőver átalakul. A technikai vívmányokat az élet megköveteli és a tájjelleg elviseli. Így a vízvezeték, a csatornát, a gázt, a villanyt. Még az aszfaltozott és kissé kiszélesített utat is. De nem tudja elviselni a kulturális hanyatlást. Sem a primitív, sem a különcködő épületeket, melyek éppen a sűrűsödő beépítéssel váltak a meghitt jelleg pusztítóivá. Legkevésbé a hivalkodó kerítéseket. A primitív építkezések romboló jellegével a Lőver bizonyára nincs egyedül, bizonyos általános társadalmi-kulturális jelenséget is tükröz.

A régi Papp-lőver, melyet a cikk elején említettünk, hatalmas kerttel a Felsőlőver út és a Hársfa sor között terült el. Néhány nagy gesztenyés mellett ez volt az egyik legnagyobb kert, közel 4000 négyzetögl. Első világháborús hadirokkant tiszté volt, özvegy ember lévén egyedül lakta örökségét, az 1933-ban épített házat. Papp Károlynak hívták. Nem volt szép a ház, kőművesmesterrel építtette, ahelyett, hogy renomés építészhez fordult volna, amikor azok közül is többen építettek ugyancsak szép lővereket. Papp Károly gondozta a fáit, szedte a gyümölcsöt, majd el is adott belőle. Kertjének a legnagyobb érdeme mégsem ez volt, hanem az a nagy beépítetlen terület, amely a Deákkúti út felől a legszebb rálátást biztosította az egész Felsőlőverre. Mint ékes mezőnyi folt helyezkedett el a Vashegy alatt. Csupán az említett ormótlan ház, melyet már mindenki megszokott, piroslott nagy cseréptetőjével a kert felső végében, a Fenyvessor tövében (amelynek nevéhez

már alig tartozott valóban egy-két fenyő). Több fényképész meg is örökítette ezt a látványt. Most a karácsony előtti napokban a Papp-lőverben is kivágták már a gyümölcsfákat. Karók jelzik az új parcellák kitűzését. A Felsőlőver út göröngyös szakaszára salakot hordtak, hogy az építő teherautók majd könnyebben tudjanak közlekedni.

KUBINSZKY MIHÁLY

Görögnyelvi. Kétsz. kös. ~~Globalizáció~~ x 354
103. ~~ezredéki~~

TÖRTÉNELEM, POLITIKA, EZREDVÉG, IDŐ

Most, hogy az évezred mindkét lehetséges kezdeten túl vagyunk, már mindegy, hogy melyiktől számítjuk nyitányát. Az is egyre megy, melyik december utolsó napjával zárult a 20. század. Lezárult persze az évtized is. A nagy korszakok iránti áhítat sérelme nélkül is kimondhatjuk: az utóbbi vág leginkább az elevenünkbe. S ez nemcsak azért van így, mert a jelenben élünk, hanem mert nem akármilyen évtizedet zártunk. Olyan tíz év van mögöttünk, amely nélkül az ezredév mérlege alapvetően más mutatna, legalábbis nekünk, magyaroknak. Ezt a különbséget csak részben fedi az, ahogyan rendszerváltozásról és rendszerváltásról beszélünk. Sokszor egyébként oda sem figyelve, mekkora különbség van a két szó jelentése között. Pedig nem szinonimákról van szó. A rendszerváltáshoz elég néhány nap vagy hét, néhány határozott döntés: népköztársaságból köztársaság lesz, pártállamból parlamentáris rendszer. De csak jogi értelemben lesz ilyen rövid idő alatt diktatúrából demokrácia: az igazi átalakuláshoz idő kell, nemzedéknyi idő. Ez a folyamat, az átnövés az egyik rendszerből egy másikba: a rendszerváltozás. Az elmúlt évtizedben az átalakulás mindkét típusát láthattuk, s ha volt bennünk eleget elszánás, cselekvő részesei is lehettünk. Ha nem, akkor is el kellett viselnünk.

„Éljél érdekes korban” – szól állítólag egy ősi kínai átok. A valamikori statikus keleti gondolkodás szerint a változás szörnyűség, s az ember biztonságérzete az állandóságot követeli. Az európai gondolkodás azonban, s különösen az utóbbi két évszázadban, a változás és a változtatás étoszát állította vilásképe középpontjába, s mára, a globalizáció néven közismert képlet jegyében ez vált a világ egészét alapvetően befolyásoló doktrínává.

Rendszemlélet, két pólus rendszerrel

Hatása nemcsak a társadalmak életét, a közgondolkodást befolyásolja, nemcsak az emberiség mindennapjainak része, hanem a Föld minden pontjára kiterjed, minden korábban elképzelhetőnél határozottabb szerepe van a természeti környezetet illetően is. Vagyis nem pusztán az ember gazdasági, kulturális, morális stb. mozgását határozza meg, hanem a példátlan intenzitású emberi tevékenység következményeként mind drámaibb hatása van a természetre: a múlt évi tiszai ciánkatasztrófa regionális szinten szemléltette, mit jelent s mennyit ér a technológiai omnipotencia, ha kényszerképzet marad, ha nem ismeri korlátait, ha hiányzik mögüle az elemi felelősségtudat, ha morális impotenciával társul. Globális méretekben pedig láthatjuk, hogy – egyetlen példára utalva csupán – a légkör összetételének megváltozása, a fölmelegedés, a bioszférát elérő ibolyántúli sugárzás erősödése olyan változásokat indukál a földgolyó minden pontján, amely közvetlen kapcsolatot mutat pl. az esőerdők talajlakó mikrobáinak életlehetőségei és – nem túlzás! – az ember erkölcsi-szellemi állapota között. A kapcsolat fölismeréséhez azonban, úgy látszik, katasztrófákra van szükség: az emberiség nem hajlik tudósok vagy széplelkek intéseire, csupán akkor tesz kísérletet magatartásának vagy tevékenységének korrekciójára, ha szembekeverül az alaptörvények megsértésének következményével. Nem belátásból tehát, hanem kényszerből. És akkor is inkább a természet bosszújának következményei ellen kíván védekezni, mintsem a kiváltó okokat igyekezze elhárítani. De nemcsak az emberi nem felelőtlenységének következményei globalizálódnak: a környezet védekezése is nem egyszer hangsúlyosabb, a korábbi helyi „ellencsapások” hatása is globális lehet.

A rendkívül fejlett (alighanem túl fejlett) közlekedés okán már nincsenek eldugott zugok, s korábban izolált fertőzések terjedése, új kórokozók felbukkanása már a mindennapi élet része. S ezek némelyike már ma is befolyásolja a mindennapi élet erkölcsét. Az első, roppant határozott intő jel az AIDS megjelenése volt, félreérthetetlen, de igazán mégsem megértett figyelmeztetés a globalizáció korszakának nyitányán. S bármennyire is úgy tűnt, hogy a szexualitás a 20. században kikerül a korábban erkölcsileg is szabályozott emberi megnyilvánulások köréből, maga a természet kétségbe vonja ezt. Nem morális, hanem egészségvédelmi alapokon. (Ahogy történt ez azt követően Európában,

hogy sikerült importálni a vérhaj kórokozóját.) De az új betegség nemcsak tudományos kutatásokat ösztönöz, hanem olyan társadalmi mozgalmakat is serkent, amelyek mozgósítják az emberi szolidaritás, a karitatív hajlam reflexeit is. Mindebből ismét láthatóvá válik a korábban elhalványuló ismeret arról, hogy az erkölcs nem elsősorban valaminek a tiltása, hanem mégiscsak az emberiség életösztönének speciális megjelenési formája.

Az ezredforduló nagy kérdéseinél azonban talán közelebb áll hozzánk, közvetlenebbül foglalkoztathat az, ami mindennapjaink egyre égetőbb, bár kézzelfoghatóan nem mindig mutatózó tapasztalata. S amit az ezredforduló is megjelenít. Ez a korszak nemcsak új válaszokat és kérdéseket követel, hanem azt a gondolkodásmódot teszi kérdéssé, amely a korábbi kérdéseket és válaszokat egyaránt meghatározta.

Magyarország ezen a téren a történelemben akár szokásosnak is tekinthető módon különös helyzetben van. Európai értelemben vett államiságának ezer évét (ne felejtjük el, hogy a nomád állam is állam!) története egyik vagy talán a legtragikusabb századával és kiugróan sikeres évtizedével zárja. A közelebbi jövő kilátásai ugyancsak biztatóak – legalábbis azoknak a normáknak figyelembevételével, amelyekre hagyományosan figyelni szokás. A kérdés az, hogy azok a szempontok, amelyeknek alapján optimisták vagyunk, középtávon érvényesek maradnak-e? Mindez nem a jövő kérdése: már a mai helyzetben is napi- és pártpolitikai szinten lényegbevágó szerepet kap a csoportok-oldalak elkülönülésében. A hagyományos jobb- és baloldal közti szembenállás a közelebbi és távolabbi múltban is jobbra praktikus szempontok alapján volt értelmezhető. A közvetlen konfrontáció szerkezetén túl csak igen bizonytalan elvi-ideológiai jelentése volt ennek a szembeállításnak, amely világviszonylatban is egyre kevesebbet jelent. Pedig a szembenállás mégiscsak jól látható. Ebben olykor nem elhanyagolhatóak a sokszor csak ízlésbeli különbségekben megmutatkozó, eltérő értékrendek szerepe: nem csak az számít, hogy valaki éppen mit tesz, hanem az is, hogy miért.

Magyarország 20. századi vesszőfutása után olyan helyzetbe került, amikor legnagyobb gondjaira (külkapcsolati rendszer, gazdasági-társadalmi berendezkedés, határon túli nemzettestek kérdése stb.) alapjában véve csak egyféle válasz adható. Részben azért is, mert maga a világ is egységesült. De, miközben a mai

helyzet diktálta megoldások között nincs mindig érdemi különbség, a jövő kérdéseivel kapcsolatosan a mai konszenzus mögött meghúzódó eltérő gondolkodásmód szerepe fölértékelődhet.

A két gondolkodásmód közötti különbség központi eleme a hagyományokhoz, a történelem meghatározta identitáshoz való viszony. Egyfelől áll az a gondolkodásmód, hogy a múlt, a hagyományok megkötöttséget jelentenek, amelyek csak akadályozzák az új kihívásokra adott rugalmas válaszadást. A másik megközelítés szerint lehetséges, hogy a hagyományok megőrzése nélkül lehet könnyebben élni, de nem érdemes. Ezen túl pedig arra is hivatkozhat, amit az elmúlt évezred bizonyított: hogy a tradíciókhoz való ragaszkodás erőteljes érvényesítése, a nemzeti érdek képviselése sikeresebb adaptációt tett lehetővé, mint az azt akár kényszerből, akár rövidlátó stréberségből feladó nemzeti közömbösség, internacionalista vagy globalista igyekezet.

Kicsinységünk vállalása (ne hivatkozzunk a még kisebbekre, meg arra, hogy ma már Kína vagy az Egyesült Államok kivételével mindenki kicsi!) s helyzetünk ennek megfelelő értelmezése elsősorban azért fontos, mert sorsunkat eldöntő cselekvések alapjául szolgál. Olyan időszakban élünk, amikor mintha valamivel több lehetőségünk lenne sorsunk és utódaink sorsának befolyásolására, mint korábban. Ez azonban most sem sok: az egységes világréndben Magyarország (egyébként éppen úgy, mint a többiek) kisebb, mint valaha volt – s ez megint csak arra inthet minket, hogy esélyeinket különböző integrációs formákon keresztül próbáljuk javítani. De tudnunk kell, mit és miért teszünk. Nem mindegy, hogy oda sodródunk-e valahova, vagy csatlakozunk...

A rendszerváltás-változás eseményei, folyamatai megteremtették azt a lehetőséget, hogy egyáltalán *legyen közünk a saját sorsunkhoz*. Ettől tekinthető sikeresnek az elmúlt tíz év, s legfeljebb azért lehetünk elégedetlenek, mert nem sikerült még több lehetőséget nyitni. Képzeld el egy pillanatra, miféle mérleget szemlélhetnénk, ha a nyolcvanas évek végének állapotaival lépnénk át az ezredfordulót! Ami meghatározta életünket: egy működésképtelen önkényuralom, egy reménytelenül leszakadóban lévő gazdasági kapcsolatrendszer, gyógyíthatatlan depresszióval küszködő, vitálisan is megroppant társadalom, értékvesztett, kiüresedett közgondolkodás, mindenütt uralkodó kontra-szelekció, idegen megszállás és a megszállók kegyéből hatalmat

gyakorló kollaboránsok megbonthatatlannak tűnő hatalmi rendje stb. Mindez egy olyan század végén, amikorra nemcsak az ezredik éve felé közeledő magyar állam vált visszahozhatatlannak tűnő történelmi emlékké, hanem azok az érték-szemponatok váltak fölvetetlenné, társadalmilag értelmezhetlenné, amelyek ezt az országot századokon át fenntartották és értelmet adtak neki.

Maga a magyar történelem vált megnevezhetlenné, azok a gondolatok váltak az uralkodó ideológia nyelvén kifejezhetlenné, azok az erkölcsi, szellemi értékek veszttek el, amelyek az itteni élet pilléreit jelentették. Ezzel nemcsak az adott pillanat volt reménytelen, hanem tragikusan negatív volt a század és így az ezred mérlege is. S erről nyilvánosan gondolkodni sem lehetett!

A rendszerváltozás (első) évtizede olyan alapvető fordulatot hozott, amelynek eredményeként megnyílt az út önmagunk felé. Elégedetlenkedjünk tehát bátran, amennyiben ez is része újraépülő identitásunknak, de tudnunk kell: az elért eredménynél többet álmodhattunk ugyan, de nem remélhattunk. És ha visszagondolunk bő évtizeddel ezelőtti reális esélyeinkre, tudnunk kell, hogy ami van, több annál, mint amire reálsan számíhattunk.

Ahogy a múltunkhoz, úgy a jelenünkhöz, az önmagunkhoz visszavezető út megtalálásához való viszony többféle lehet. Az elégedettek és elégedetlenek mellett vannak, akik számára túlságosan is sok, ami történt. Vannak, valójában talán nem is sokan (de annál nagyobb befolyással), akik a késő Kádár-kor reformista forgatókönyvei alapján kizárólag a maguk hatalmának átmentése, a társadalom struktúrájának változatlansága mellett képzeltek el a gazdasági és politikai átalakulást. Vannak, akik számára nem adatott meg a lehetőség a változás folyamatába való bekapcsolódásra. De a változások iránti ellenszenv legerősebb bázisát azok jelentik, akik a négy évtizedes totális agymosás következményeként nem tudnak mit kezdeni a társadalmi sokféleség értékrendjével, a politika, az ideológia világában megjelenő versennyel, akik riasztó konfrontációként, vizályként, a nemzet történetében sokat emlegetett széthúzásként értelmezik a demokrácia pártharcait. S ebből a szempontból nézve még az sem számít, hogy a *létező demokrácia* közéleti küzdelmeiben sokszor a vizály, az öncélú konfrontáció és társaik *valóban* az uralkodó tönust jelentik.

Kellő politikai iskolázottság, elegendő demokratikus tapasztalat nélkül aligha érzékelhetőek azok a különbségek, amelyek *ténylegesen* tagolják a magyar politikai életet. Láthattuk: a programok és a belőlük fakadó cselekedetek a szűk mozgástér folytán annyira közel állnak egymáshoz, hogy ennek alapján valóban nehéz megérteni, min vitatkoznak oly hevesen az egymással szemben álló erők. De éppen a különbség csekély volta miatt szaporodik föl annyi indulat, s a kicsiny eltérések valójában áthidalhatatlan ellentétekre, tektonikus törésvonalakra utalnak.

Lehet, sokszor értelmetlennek tűnik a kétpólusú politikai rendszerről, kétpártrendszerrel való polémia, pedig a tartalma semmiként sem az. Az elmúlt tíz év leglényegesebb fejleménye éppen az, hogy megszűnt a négy évtizedes egypólusú rendszer, a rendszerváltás jelentősége éppen abban áll, hogy lehetővé tette, hogy a korábban elnyomott, megtört, részben likvidált és száműzött *másik pólus* megjelenhessen, összeszedhesse magát. Történhetett ez azért, mert bár a hatalmi rendszer a pártállamban egypólusú, de a társadalom minden látszat ellenére sem az. Csak éppen egyetlen oldal látható, az kap képviselőt, az szólalhat meg, az részesül a hatalom kínálta előnyökből. A másik oldal pedig hallgat, visszahúzódik, el van foglalva azzal, hogy túlélje azt a korszakot, amely a történelem törvényei szerint véges. Ez a láthatatlan pólus a maga életlehetőségeitől megfosztva is túléli a diktatúrákat, s aztán, esett állapotából lassacskán működőképessé válik. Nem gyors és nem egyszerű folyamat ez: a diktatúra atomizálja és izolálja ellenfeleinek szervezeteit, közösségeit, s azok életben maradásának feltétele, hogy alkalmazkodjanak ehhez. Jószerével tehát egyénekre szakad ez a tábor. Ezt fejezte ki a konzervatív oldal sokszínűsége, gazdag politikai artikulációja. (Egybehangzó vélemény, hogy az MDF 1990-es győzelme nem az összefogás erejének volt köszönhető, hanem annak, hogy az összezavarodott baloldal benne látta a kisebb rosszat, s nem későbbi természetes szövetségesével működött együtt). Egységes, szervezett erő formájában való megjelenése csak látszólagos volt, a pillanat ihletének terméke, hogy aztán széthulljon, s rövidebb-hosszabb érlelődés, csiszolódás után újrendeződjön.

Magyarországon ez a folyamat lényegében lezajlott, de nem fejeződött be teljesen. A kétpártrendszer felé haladás azt jelzi, hogy a pártstruktúra közelít a tényleges tagolódáshoz, a pólusok kö-

zötti pártalakulatok jellegzetesen olyan átmeneti formák, amelyek valamelyik nagyobb csoporthoz kapcsolódásuk által kapnak jelentést. Amikor a kettős osztatú politikai rendszer létrejöttéről beszélünk, figyelembe kell vennünk, hogy ez a kettős tagoltság évtizedek óta létezik, s hogy a *nem-baloldali* pólus milyen sok áramlatban, pártban vagy pártszerű formában jelent meg, az éppolyan természetes, mint hogy ezeknek össze kell rendeződniük. Ahogy ezt a baloldal hosszú évtizedek alatt a maga oldalán megvalósította: a posztdiktatórikus baloldal korábbi hatalomgyakorlása biztosította a sokszor meghökkentően különböző ideológiai, erkölcsi, politikai alapok ellenére is a külső egységet.

Ennek kialakulásához a vele szemben álló erők körében nyolctíz év sem volt egészen elegendő: a legutóbbi választásokon elért győzelem sem bizonyította még az egybenövést, hanem egyfelől az együttműködés létrejöttét, szükségességének belátását, s az integráció főerejét jelentő párt vezetésének ügyességét dicséri, illetve az akkori vesztesek hibáit jelzi. Vagyis, minimális történelmi távlatból nézve is látszik, hogy a jelenleg is zajló, sokszor a kívánatosnál látványosabb folyamat lényege nem egy sokpólusú rendszer kétpólusúvá válása, hanem az egyetlen pólussal szemben megjelenő határozott ellenerő, a második pólus kialakulása.

A diktatúrával szembeni természetes ellenállás szervezetlen, stukturálatlan, együttműködésre alkalmatlan, természetes, valós teljesítményeken, tekintélyen nyugvó hierarchiát kialakítani nem tudó konglomerátumából egy évtized alatt nőtt ki a második pólus. Lassanként végéhez ér az a folyamat, amelynek során a korábban nyilvánosságához nem jutott értékrend híveinek körében is létrejön a viszonylagos politikai egység, amelyet már nem elsősorban az azonos táboron belüli árnyalatok közti vita jellemez, hanem az összetartozás tudata. Lazíthatják presztízsharcok, roncsolhatják személyi ambíciók, egészében véve mégis a mélyebb összetartozás határozza meg. Erről a választók 1998-ban már kimondták a döntő szót, annak ellenére, hogy a folyamat dinamikáját jelentős mértékben csökkentette, mélységét korlátozta, hogy úgy kellett végbemennie, hogy a saját táboron belüli természetes versengés közben a posztdiktatórikus erőkkal is kemény versenyben állt ennek az oldalnak valamennyi csoportja.

Ez az ön-újjaépítő folyamat a baloldalon nem ment végbe. A hatalmi harcban erre nem volt szükség. A feszültségeit eltit-

koló, kifelé oly monolitikusnak ható egység tartalma az állampárti örökség megőrzése. A korábbi hatalmi struktúrák informális előnyeinek csábítása túlságosan erős volt. Ezt csak fokozta, hogy a Nyugat számára a hidegháborús győzelmet jelentő világhatalmi átrendeződés idején megnyugtatóbb volt a belső status quo fenntartása, mint a rendszerváltó országok radikális demokratikus átalakulásában rejlő kockázat. Ez kedvezett a hatalom megőrzésének, kontinuitásának nemzetközi garanciáit érzékelő egykori-új apparátusnak. Így többfelé mód nyílt arra, hogy a változásokat intakt módon átvészelő egykori hatalmi elit megőrizze, illetve visszaszerezze befolyását. Ahogyan korábban, a diktatúrában megvalósította monolitikus hatalmát, úgy erre törekedett a demokrácia keretei között is. Ez a csoport a demokráciában csak egy másfajta igazgatástechnikai modellt látott, s úgy képzelte-tervezte, hogy a hatalmat nem új, eddig kiszorított csoportokkal osztja meg, hanem a saját körein belül kialakított pluralizmust kiáltja ki demokráciának. (Ilyesféle modell valósult meg Oroszországban, Romániában, Szlovákiában.)

Magyarországban e forgatókönyv végrehajtását akadályozta meg az 1990-es választások eredménye. Az 1994-98 közti szakasz visszahozni látszott a korábbi elképzelések megvalósításának esélyét, de ezt a lehetőséget a pártállam örökösei nem tudták megragadni, mert nem értették meg a folyamatok igazi jellegét, s hatalmi gőgjük, a más szempontok iránti empátia hiánya folytán nem tudták kihasználni visszaszerzett pozícióikat. *Sok mindent elfelejtettek, de nem tanultak eleget.* Eközben kialakult az a második pólus, amelynek létrejötté tette lehetővé, hogy ismét politikáról, a szó valós értelmében vett politikai életéről beszélhessünk Magyarországon. Más megközelítésben: az elmúlt évtizedben a politikai mozgások tartalma az újjászülető politika önépítése volt. Sikerült a bravúr: saját hajánál fogva emelte ki magát a mocsárból. Az a küzdelem, amely ma magáról a politizálásról, a politikáról folyik, nagyon is logikus fejlemény. Tétje az újbóli elmerülés megakadályozása.

És itt visszatértünk az időhöz, az életünket olykor kíméletlenül, olykor lírai lágysággal keretező és meghatározó, megfoghatatlan tényezőhöz, amit eszközeinkkel mérni sem tudunk, legföljebb magunkat viszonyítjuk hozzá. Az ezred- (század-, tized-) forduló képének kiragadott töredékei is azt mutatják, amit a Prédi-

kátor rögzített: az idő az úr mindenekben. Beszélünk róla vagy nem, tetszik, nem tetszik: nemcsak az egyén életében, hanem a történelemben és politikában is.

GÁSPÁR G. JÁNOS

1: Granaraló 4
GPN
Kód: Györfly György
Netelap

GYÖRFFY GYÖRGY
(1917–2000)

A közelmúltban elhunyt Györfly György Magyarország egyik legkiválóbb történésze volt. Akik személyesen, vagy művein keresztül ismerték, hozzáteszik, különleges szellem is, mert intelligenciája és műveltsége messze túlmutatott tulajdonképpeni szakterületein. Minden nagy történészre jellemző a beleélő képesség és képzelőerő, hiszen a történetírás egyébként nem más, mint szegyes közhelyek ismétlése.

Györfly valamennyi sora eredeti, megfontolt mérlegelés, gyakori csiszolás, alapos forrás- és stíluskritika nyomán öltött végleges formát. Mégis, a szobatudós szöges ellentéte volt. Már egyedül hanghordozásával, életszerető és életismerő fordulataival, anekdotáival is iskolát teremtett kiterjedt családi, baráti, ismeret-ségi és tisztelői körében. Társaságban azonban humora, önjóniája és elbeszélő tehetsége is pillanatok alatt a figyelem közép-pontjába állította, s különleges adottságai közé tartozott az is, ahogy le tudta kötni hallgatóságát tudományának finom részleteivel. Legfőbb szenvedélye mindemellett a kutatómunka és az eredmények megfogalmazása maradt.

Györfly György Szekfü, Domanovszky, Gombocz és édesapja, Györfly István nagy generációjának, a modern magyar szellem-tudományok megalapozóinak klassziszát és hagyományát közvetítette felénk: a teljes szellemi nyitottság, a kérlelhetetlen vizsgálat, önvizsgálat mellett a hatalmas munkabírását is. Munkabírásáról bibliográfiája és „a Györfly-féle történeti földrajz” tanúskodik, amely miatt, mondhatni, meghosszabbította saját életét. Szellemi függetlenségét viszont az áradatok ellen úszva is képes volt megőrizni, becsületén folt nem esett, eredetiségét, külön útját komoly áldozatok árán, tekintélyt parancsolóan védte meg. Ez a negyven-es évektől a nyolcvanas évekig önmagában is egyedülálló teljesítmény volt.

Györfly színes egyéniségének nem adatott meg az egyetemi katedra és a politikai karrier sem. Pedig mindkettőre volt benne hajlam is, képesség is. Számára a koalíciós időszak korán jött és rövid ideig tartott, 1990-ben pedig már túl volt a hetvenéves koron. Hogy az egyetemen nem taníthatott, az a magyar medievisztika számára végzetes csapásnak bizonyult. Ám a magyar történelmi tudat gazdagításában pótolhatatlan értéket képvisel mindaz, amit a honfoglalásról, Szent Istvánról és az Árpád-kori Magyarországról közvetít számunkra.

Granasztói György

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. X., Nos. 1-2., February 2001, Budapest. Editor-in-Chief: **GYULA KODOLÁNYI**. Published by Magyar Szemle Foundation. Chairman: **GYÖRGY GRANASZTÓI**.

Our Language in the New Millenium. Editor's Note by **GYULA KODOLÁNYI**.

MIHÁLY SZEGEDY-MASZÁK, literary historian, Member of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest. *Mihály Vörösmarty*. On the bicentennial of Hungary's great Romantic poet Vörösmarty (1800-1855), the critic draws his portrait as a metaphysical Romantic and as a Modern.

ERNŐ TAXNER-TÓTH, literary historian, Deputy President, University of Debrecen. *Memories and Hopes of the Language Maker*. A commemorative essay on aspects of Vörösmarty as a maker of modern Hungarian literary language, and as an acute thinker on culture and society.

ANDRÁS SÜTŐ, writer, Marosvásárhely (Tirgu Mures), Romania. *The Case of Áron Tamási and Petru Groza*. The foremost writer of Hungarians in Transylvania, and a universal master of Hungarian prose and drama, Sütő here publishes the 1946 confidential report of a Communist Party activist concerning politics and culture, Hungarians and Romanians, adding his own sagacious comments, and a related terse Diary Note by Gyula Illyés.

IMRE SOMODY, engineer, CEO, Pharmavit, Veresegyháza. *Our Challenge*. The builder and former owner of one of Hungary's most succesful new companies urges a strategic approach in national research targets, where the best management methods should explore the best chances of local economy and local talent.

FERENC KULIN, literary historian, Adviser to the President of the Republic, Budapest. *Knowledge and Personality*. As a contribution of thoughts about the current educational reform, the author

argues the embeddedness of the learning process in communal traditions, in family mentality and in the entire personality. Therefore schools must not be regarded as the sole agents of education in society.

LÁSZLÓ VERESS, emeritus Professor of Biology, Debrecen. *The Last Moment*. Agriculture has been the neglected child of the Hungarian transition, where ideology and short-run political considerations have always had the upper hand over a modern national strategy. It is high time, he argues, to discard biases and begin transformation in earnest.

GÉZA VASAS, historian, Budapest. *Hungarian Concepts of the Nation in the Dualist Era*. Part I.

In the second half of the nineteenth century, debates on the concept of nation engaged some of the best minds in the humanities, and also contributed an important ideological dimension to Hungary's political participation in the Austro-Hungarian Monarchy.

GYÖRGY BEKE, writer, Budapest. *The Priest of Dialogue*. Portrait of Transylvanian Catholic priest József Fodor (1907-1990.).

Spectrum – Three Interviews from *Színkép*, the weekly art magazine of Magyar Szemle on TV2. Speakers are novelist **TAMÁS BENEDIKTY-HORVÁTH**, author of a novel on the 1956 Revolution, film director Livia Gyarmathy, holder of two Prix d'Europe, and Zoltán Móser, a photographer of portraits and architecture.

GÁBOR CZAKÓ publishes a new piece from the *Hungarian Horror Tales* series of short grotesque stories, illustrated by draughtsman **FERENC BANGA**.

1% Metaphysics, selected by **GYÖRGY SZABADOS**. A passage from a letter by novelist János Kodolányi to cultural historian Nándor Várkonyi (February 14, 1950) discusses the world as a creation of the Self.

Books and Events

ÁDÁM ERDÉSZ. *Beyond the Text*. Review of a collection of essays on the present situation of the intellectual and on cultural war by Margit Ács (*A hely hívása*, Antológia, Lakitelek, 2000).

LÁSZLÓ G. KOVÁCS. *Investigation of an unknown young man.* Review of the Hungarian edition of Brigitte Hamann's book on the Vienna years of young Hitler (*Bécs és Hitler*, Európa, 2000.)

BÁLINT TÖRÖK. *The Book of Loyalty.* A collection of speeches and writings on the minority question by Count János Esterházy (1901-1957), the legendary Hungarian anti-Fascist in the Czechoslovak and then Slovak Parliament before and during World War II. (*A kisebbségi kérdés*, Ister, 2000.)

KATALIN METZ reports on the Budapest meeting and festival of the European Theatre Union in late November and early December.

KATALIN METZ. *The Stage Set as Protagonist.* In conjunction with the European theatre festival, the work of Italian scenographer Enzo Frigerio was shown at a comprehensive exhibition of designs, drawings, props, costumes, models and a complete stage set at the Ernst Museum in Budapest.

ILDIKÓ VÁRNAGY. *Women Artists, Humans of the Feminine Gender.* A leading Hungarian sculptor writes about the peculiar difficulties of starting out as a woman artist, and about the important exhibition *The Second Gender: Women's Art in Hungary, 1960-2000*, created by Katalin Keserű at the Ernst Museum (September-October 2000).

KLÁRA TÓTH. *Our Human Face.* Our film columnist saw Livia Gyarmathy's short documentary fiction, *Our Stork*, which won a second Prix d'Europe for her in Paris in December.

MIHÁLY KUBINSZKY. *The Modernization of the Sopron Lőver.* Our architectural columnist discusses recent building activity in the famous suburban district of the West Hungarian city of Sopron.

JÁNOS G. GÁSPÁR. *History, Politics, and End of Millenium – The Chances Offered by a New Era and a New System.* A review of current domestic affairs.

GYÖRGY GRANASZTÓI recalls in an obituary the epochal figure and work of György Györffy (1917-2000), the historian of early medieval Hungary.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BANGA FERENC (1947, Újpest): grafikusművész. Munkácsy-díjas, a Miskolci Grafikai és a Salgótarjáni Rajzbiennálé nagydíjasa, a rajzaiból készült film 1987-ben elnyerte a Hiroshimai Aminációs Világfesztivál első díját.

BEKE GYÖRGY (1927, Uzon – Románia): író, újságíró. A kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen szerzett magyartanári oklevelet. Riportok, interjúk, regények, tanulmányok szerzője.

CZAKÓ GÁBOR (1942, Decs): író. József Attila-díj (1975), Kortársdíj (1994). F. m.: *A szoba* (reg. 1970), *Emberkert* (elb. 1971), *Megváltó* (reg. 1975), *Sárkánymese* (reg. 1982), *Luca néni föltámadása* (reg. 1987), *77 magyar rémmese* (Banga Ferencsel 1988), *Angyalok* (reg. 1992), *Magyar–magyar nagyszótár* (1994), *Mi a helyzet? Gazdaságkor titkai* (esszék, 1995).

ERDÉSZ ÁDÁM (1956, Gyula): 1980-ban végzett az ELTE bölcsészkarán, történész, levéltáros. Főbb művei: *A mezőhegyesi ménesbirtok gazdálkodása a két világháború között* (1987), *Kner Erzsébet* (1997), *Kner Albert* (1999), *Ifjúság és falukutatás* (1993) – vál., szerk., utószó.

GÁSPÁR G. JÁNOS (Budapest): könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

G. KOVÁCS LÁSZLÓ (1961, Pozsony): történész, fordító, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának tanára. Kutatási területe a Csehszlovák Köztársaság s az ottani magyar kisebbség 1918–1945 közötti története.

GRANASZTÓI GYÖRGY (1938, Budapest): történész, egyetemi tanár, a Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézetének főigazgatója. 1990–1994 között nagykövet a Belga Királyságban, valamint a NATO és az Európai Unió mellett. Publikációi elsősorban társadalomtörténeti témájúak.

KODOLÁNYI GYULA (1942, Budapest): költő, a *Magyar Szemle* főszerkesztője, 1971–1990: az ELTE tanára, 1990–1994: miniszterel-

nökségi államtitkár. 1996: Európa Érdemrend. 1983: Mikes Kelemen-érem (Hollandia). F. m.: *A tenger és a szél szüntelen* (1981), *A létezés-szakmában dolgozom* (1983), *Alom az álomban* (1985), *Hatalmak* (1989), *A létezés hálói* (amerikai költők, ford., 1990), *Január* (1997), *Kentaur-szárnyak* (esszék, 1999).

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron): építészmérnök. A Soproni Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára volt. 1992: Ybl-díj, 1996: Prof. emeritus cím.

KULIN FERENC (1943, Pomáz): irodalomtörténész, politikus, 1981–83: a Mozgó Világ főszerkesztője. 1990–1998: országgyűlési képviselő (MDF, MDNP). A Köztársasági Elnöki Hivatal társadalmpolitikai főosztályának vezetője. F. m.: *Hódíthatatlan szellem* (1982), *Közelítések a reformkorhoz* (1986), *A bukásunk lesz a vesztetek* (1987), *A tét* (1994), Középkezdés 1988.

METZ KATALIN (Marosvásárhely): színikritikus. A Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, a Magyar Nemzet munkatársa. F. m.: *Forgószeiben. Harag György, a rendező-mágus* (1998).

SOMODY IMRE (1959, Szombathely): közgazdász. 1988-ban létrehozta a Pharmavit Rt.-t. 1997-ben megalapítja a Bolyai János-díjat. 1996-ban Az év menedzsere, 1998-ban Az év embere díjat kapta.

SÜTŐ ANDRÁS (1927, Pusztakamarás): író. Esszék, elbeszélések, regények, drámák szerzője. Kossuth-díjas (1992).

SZABADFALVI JÓZSEF (1961, Debrecen): jogász. A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszékének egyetemi tanára. Főbb művei: *Moór Gyula. Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe* (1994), *Mai angol-amerikai jogelméleti törekvések* (1996), *Jogbölcseleti hagyományok* (1999), *Historical Jurisprudence – Történeti jogtudomány* (2000).

SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY (1943, Budapest): irodalomtörténész, akadémikus. Főbb művei: *„A regény, amint írja önmagát”* (1980), *Világkép és stílus* (1980), *Kubla kán és Pickwick úr* (1982), *Kemény Zsigmond* (1989), *Márai Sándor* (1991), *Ottlik Géza* (1994).

TAXNER-TÓTH ERNŐ (1935, Budapest): irodalomtörténész, egyetemi tanár. Főbb művei: *Dickens világa* (1972), *Tamási Áron* (1973), *Thackeray világa* (1978), *A Brontë nővérek világa* (1984), *Ábrándok és tettek kora* (1988), *Kölcsey és Vörösmarty kora és szelleme* (1996).

TÓTH KLÁRA (1953, Nyíregyháza): filmkritikus, publicista. A Duna TV szerkesztője.

TÖRÖK BÁLINT (1925, Budapest): bölcsészdoktor, közíró. Újságírással 1990 óta foglalkozik. Rendszeresen írt, illetve ír számtalan újságba, folyóiratba (Ring, Új Magyarország, Pesti Hírlap, Pest Megyei Hírlap, Magyar Nemzet, Bécsi Napló, Confessio, Hitel, Új Ember stb.), sajátos műfaja a történelmi publicisztika. 1994-ben Esterházy- emlékéremmel tüntették ki.

VASAS GÉZA (Budapest): középiskolai tanár. 1997 óta publikál politikatörténeti tárgyú tanulmányokat.

VÁRNAGY ILDIKÓ (Budapest): szobrász. 1968 óta mutatja be műveit egyéni kiállításokon. Munkácsy Mihály-díj: 1991, az ankarai Ázsia-Európa biennálé díja: 1992.

VERESS LÁSZLÓ (1928, Debrecen): 1950-ben szerzett diplomát a Budapesti Agrártudományi Egyetem Mezőgazdasági Karán. A brünni és a kaposvári egyetem díszdoktora, a debreceni egyetem „professor Emeritus”-a.

MAGYAR SZEMLE

Megrendelem a folyóiratot példányban.

egy évre postaköltséggel	1728 Ft;	külföldön 75\$
fél évre postaköltséggel	864 Ft;	külföldön 38\$

Az előfizetési díjat a részemre megküldött postautalványon egyenlítem ki.

Név:

Cím:

Dátum:

Aláírás:

Kérjük, vágja ki és borítékban adja föl a szerkesztőség postafiók címére. Postafordultával csekket küldünk. A hiányzó, régebbi számokat beszerezheti a szerkesztőségben.

Előfizethet banki átutalással vagy drótpostán is.

Cím: Blahó Erika szerkesztőségi titkár, Magyar Szemle, telefon/fax 311 6477. Postacím: Budapest 1399, Postafiók 701/216. Drótposta: msza@mail.datanet.hu.

Bankszámla: 11707024-20332033.

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Csengery u. 82.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 311-6477

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
BÁCSI István

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.

Kiskunlacháza

Felelős vezető:

TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a
Hírlap-előfizetési és Elektronikus

Posta Igazgatóság.

Árusításban megvásárolható
a hírlapkereskedelmi rt.-knél.

Előfizetési díj:
egy évre 1728, fél évre 864 Ft

Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:

MNB 11707024-20332033
vagy

levélben, melyre csekket
küldünk. Előfizetési díj:
postaköltséggel együtt egy
évre 75\$, fél évre 38\$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁB-
BI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍJTJÁK
BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai
aluljáró; Flórián üzletközpont; Bé-
csi út 122-124.; Déli pályaudvar,
lapüzlet; Kosztolányi tér; Buka-
rest Étterem, lapüzlet; Újpest, Ár-
pád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó
utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró,
lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó
u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi
udvar; Nyugati téri lapüzlet; Já-
szai Mari téri aluljáró; Erzsébet
krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüz-
let; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-
Zsilinszky u. 76., közlönybolt;
Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet;
Móricz Zsigmond körtér, 6-os vil-
lamos végállomása; 114. postahiva-
tal; Moszkva tér, Gomba; Őrs ve-
zér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ
KÖNYVESBOLTOK BUDAPEST-
TEN: ATLANTISZ KÖNYVSZI-
GET (V., Piarista köz 1.); BENCÉS
KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek te-
re 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI., And-
rássy út 45.); LITEA KÖNYVES-
BOLT (I., Hess András tér 4.);
CUSTOS-ZÖLD KÖNYVESBOLT
(II. Margit krt. 7.); PONT KÖNY-
VESBOLT (V., Mérleg u. 6.); OSI-
RIS KÖNYVESBOLT (V., Veres
Pálné u. 4-6.) MAGYAR RÁDIÓ,
PAGODA; VINCE KÖNYVES-
BOLT (I., Krisztina krt. 24.); a BA-
LASSI KIADÓ könyvesboltjában
(II., Margit u. 1.) korábbi száma-
ink is kaphatók.

HERCZEGH GÉZA

A SZARAJEVÓI
MERÉNYLETTŐL
A POTSDAMI
KONFERENCIÁIG

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

Második kiadás. Ára 1960 forint, lapunk előfizetőinek
a szerkesztőségben 1500 forint.

Az a folyamat, amely a középkori Nyugat-Európában az egyetemi autonómia kivívásával kezdődött, napjainkban az oktatás és nevelés teljes intézményrendszerének önállósulása felé halad. Ebben a folyamatban az a radikálisan újszerű, hogy az oktatás korábbi szerkezeti helyét kijelölő nemzetállami struktúra átalakulásával alapvetően megváltozik az oktató-nevelő intézményrendszer és a politikai hatalom viszonya. Míg a nemzetállami keretek között működő iskola – a társadalmi-gazdasági berendezkedéstől függően kisebb vagy nagyobb mértékben – a politikai hatalom által kijelölt feladatokat lát el, a kultúra-menedzselés globalizálódó rendszerében az „iskolaügy” szakmai, etikai és politikai felelőssége maradéktalanul az oktatás-nevelés autonóm intézményrendszerére hárul. Ebben a nagy átrendeződésben az okozza a funkciózavart, hogy az oktatás-nevelés tartalmi kérdései, stratégiai feladatai elsikkadnak az iskolaügy infrastrukturális, szervezési és módszertani problémái mellett. A „kivonuló” politikai hatalom már nem igényli, az autonóm oktatásügy még nem vállalja, hogy egyértelműen állást foglaljon a pedagógiai tevékenység megkezdhetetlen dilemmáit jelentő elvi kérdésekben. A „pluralizmus”, a „nyitottság” és a „tolerancia” jegyében a világnézeti közömbösség és az erkölcsi-politikai relativizmus előtt nyílnak beláthatatlan és bejárhatatlan távlatok, miközben a kultúra iskolán kívüli övezeteiben a gátlástalan világnézeti indoktrináció, a posztmodern kasztrendszer, valamint a szellem- és erkölcstelen „érték”-orientáltság jelenségeibe ütközünk.

KULIN FERENC

9 771216 623000